TARİH

SERDAR ŞAHİNKAYA

Bir Hesaplaşma: **1930 Sanayi Kongresi**, Öncesi ve Sonrası

Cumhuriyet İktisadında Makas Değişimi

Sömürge Ekonomisinden, Halkçı Ekonomiye



telgrafhane yayınları

Bir Hesaplaşma: 1930 Sanayi Kongresi, Öncesi ve Sonrası

Cumhuriyet İktisadında Makas Değişimi

Sömürge Ekonomisinden, Halkçı Ekonomiye

Serdar Şahinkaya

telgrafhane
yayınları

Cumhuriyet İktisadında Makas Değişimi
Serdar Şahinkaya

Genel Yayın: 92

1. Basım: Aralık 2019
ISBN: 978-605-69740-4-5
Yayın Yönetmeni: Taylan Özbay
Editör: Aydan Burcu Özdem
Görsel Yönetmen: Mehmet Coşkun
Kapak Görseli: Makine Dişlisi Çeviren Atatürk Heykeli, 1935
Yayın Hakları: Telgrafhane Yayınları
Sertifika: 40347
Adres: Adakale Sk. No: 16/9 Kızılay Çankaya/ANKARA
Telefon: (0312) 433 03 58
E-posta: bilgi@telgrafhane.com.tr
www.telgrafhane.com.tr

Baskı: Bizim Büro Matbaa Dağıtım Bas. Yay. San. Tic Ltd. Şti.
Matbaa Sertifika: 26649

Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz, kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

İçindekiler

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ 21

BÖLÜM I: 1920'ler Türkiye'si, 1930 Sanayi Kongresi Öncesi 25

1.1. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devralınan Sınaî Miras 25

1.2. Sanayi Kurma Düşüncesi 31

1.3. Bir Tercih Yapılmalı 38

1.4. Köylüler Ülkesinde Çelişkiyi Çözmek ve Sanayi Teşvik 41

1.5. Gerçeği Söylemek Mümkün Olsaydı 42

1.6. 1927 Yılı: Dört Yaşındaki Cumhuriyet Kendini Sayıyor 44

BÖLÜM II: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi ve Sergi 51

2.1. 1929 Krizi ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 51

2.2. 1930 Sanayi Kongresi: *"Talimatname", "Ruzname"* 54

2.3. Kongre Açılış Konuşmaları 65

2.4. Kongre Raporları ve Zabıtlar 71

2.5. Umumi Encümenin Kritik Tespiti: *Sanayimizi Tanzim Etmek ve Modernleştirmek Zarureti* 78

2.6. Vilayet Raporları, Muhtelif Raporlar 81

BÖLÜM III: 1930 Sanayi Kongresi Sonrası... 87
1.1. "Bütün Milli Kuvvet Kaynakları" 87
3.2. "Sömürge Ekonomisinden Kurtulmak" 91
3.3. "Bugünkü Medeniyet, Kömüre ve Demire Dayanır" 95
3.4. "Organik ve Planlı Bir Ekonomi Yaratmak" 99
3.5. Başvekil İsmet Paşa'nın, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) 'Teknik' Seyahati (1932); Türkiye - SSCB Kredi ve Teknik Yardım Protokolü (1934) ve de Fabrikaların İnşası... 101
3.6. Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı (1933) ve Üç Vurgu 115
3.7. "Modern ve İleri Bir Millet Endüstrisiz Olamaz" 120
3.8. Sanayi Sitesi mi, "Silikon Vadisi" mi? 127
3.9. Olgunlaşmanın İşareti: Kurumlaşma.....132

SONUÇ YERİNE 139

EKLER 151
Ek 1: "Sanayi Kongresi Talimatnamesi" ve "Ruznamenin İzahı" 152
Ek 2: Hâkimiyeti Milliye Gazetelerinde, Milli Sanayi ve Numune Sergisi ve Sanayi Kongresi 160
Ek 3: Vedat Nedim'in "Sanayi Kongresinin Ehemmiyeti" Başlıklı Yazısı.....162
Ek 4: Kongre Açılışında Yapılan İktisat Vekili Şakir Bey ve Rahmi Bey'in Konuşmaları 167
Ek 5: Başkan Vekilleri ve Komisyonların Seçimi 173
Ek 6: "1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar" İçin Fihrist Denemesi 175
Ek 7: Kongre Kapanışında Genel Sekreter Rahmi (Köken) Bey'in Konuşması 181

KAYNAKÇA 183

Serdar Şahinkaya

1958 İzmir doğumlu. İlk ve orta tahsilini doğduğu kentte yaptı.

1983-84'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümünü bitirdi. 1988'de *"Kadrocularda Devletçilik ve Planlama İlişkisi"* başlıklı tezi ile yüksek lisans, 1998'de *"Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği"* başlıklı tezi ile doktora derecelerini aldı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yarı zamanlı olarak dersler vermiş, seminerler yönetmiştir. (1993 - 2017 Şubat)

Türkiye Kalkınma Bankası'ndaki 34 yıllık hizmet süresini çeşitli görevler sonunda Kıdemli Uzman İktisatçı olarak tamamlayarak 16 Nisan 2019 tarihinde emekli oldu.

Başbakan Bülent Ecevit'in 57. Hükümet döneminde (1998-2003) Türkiye Cumhuriyeti hisselerini temsilen KKTC Kalkınma Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği, 10. Cumhurbaşkanımız Ahmet Necdet Sezer döneminde de (2003 Mart - 2007 Mayıs) TC. Cumhurbaşkanlığı Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler Çalışma Grubu Üyeliği görevlerini sürdürdü.

Serdar Şahinkaya, Mülkiyeliler Birliği, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Türkiye Ekonomi Kurumu, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Çağdaş Gazeteciler Derneği üyesi olup halen, 21. Yüzyıl İçin Planlama Grubu'nun koordinatörüdür.

Dr. Şahinkaya'nın 5'i uluslararası, 24'ü ulusal olmak üzere 29 kongre bildirisi, 7 kitabı, 16 kitapta bölümü, 90 makalesi ve 73 kitap değerlendirme yazısı bulunmaktadır.

"Tarih, kralların, generallerin çiftliği değil, ulusların tarlasıdır.
Her ulus, geçmişte bu tarlaya ne ekmişse onu biçer."

Françoise M. Voltaire

ÖNSÖZ

Bilsay KURUÇ

Türkiye halkı için tarihi bir medeniyet hamlesi olan Cumhuriyet, bazı *"mecburiyetler"* üzerine kurulmuştur. Bunları zaman ilerledikçe, halkımız da daha iyi kavrayacak ve bunları koruyup geliştirmeyi öğrendikçe, bir toplumsal kimlik sahibi olacaktır. Medeniyet yolunda *"mecburiyetler"*-den ilki herhalde *laiklik*tir. Bunu hep düşünmek ve düşünmekten vazgeçmemek dünya halkları arasında gelecekte önde yer alabilmenin ilk adımı oluyor. Cumhuriyet'i kuranlar da, görgü sahibi ve toplumun geleceğini "günün medeniyet seviyesi üzerinde" gören insanlar olarak böyle bakmışlardır. Onlardan bunu öğreniyoruz.

Medeniyet yolunda *"mecburiyetler"* iç içedir. Biri birinden kopuk değildir. Bütünlüğe sahiptir. 1930'da Sanayi Kongresi'nde açılış konuşması yapan Rahmi Bey (Köken) şöyle diyor: *"Türkiye sanayileşme mecburiyetindedir!"*

Serdar Şahinkaya, bitip tükenmez çalışmalarına eklediği bu yeni kitabında bizleri 1930 Sanayi Kongresi'nin önemine tanık olmaya davet ederken, Rahmi Bey'in bu çarpıcı ifadesini özellikle vurguluyor ve buradan hareketle, bildiğimizi sandığımız birçok şeyi yeniden düşünmemizi istiyor.

Şahinkaya'nın bu geniş kapsamlı çalışması bizi şu gerçekle yüz yüze getiriyor: 1930 Sanayi Kongresi bir yönü ile *1920'lerle*

hesaplaşmadır; bir yönü ile de, yepyeni bir şey olacak, 1930'ların *sanayi hareketi* için adım atma kararının dile getirilmesidir. O günün "imkânları dahilinde yapılan oldukça kapsamlı bir *sanayi envanteri*" şunu gösteriyor: Yepyeni bir harekete başlayabilmek için nasıl bir tablo karşısındayız? Tablo gösteriyor ki, "fevkalade ilkel bir yapı" vardır. Sanayinin alt sektörlerine indikçe ilkellik, çarpıcı görüntüler sergiliyor. Ve daha anlaşılır olan şudur: Osmanlı ekonomisi bütünüyle *sanayisiz* bir ekonomi imiş!

Cumhuriyet'in hareket noktasında tablo şudur: Türkiye halkının 20. yüzyıla adım atabilmesinin ekonomideki "mecburiyeti" bir sanayi hareketi yaratabilmek oluyor. Sanayisizliğe devam halinde Cumhuriyet olunamaz; tarihin geleceğe doğru akışında yer alınamaz. Osmanlı bittiği gibi ekonomi de 1920'lerde bitecektir. Çünkü, 1920'lerin sanayi fotoğrafı Cumhuriyet için yetersizdir, zayıftır! Bunu görmek, kabul etmek ve vakit geçirmeden geleceğe doğru büyük bir adım atabilmek lazımdır.

Sanayi hareketi bir *köylüler ülkesinde*, ekonomisinin o ülkeye özgü işleyişiyle kendiliğinden ve zaman elverdikçe ortaya çıkacak bir şey değildir. Bunu iyi bilmek gerek. İki devrim (*"1917"* ve *"1923"*) tarihçe birbirine çok yakındır. İkisi de yeni yüzyılda toplumca bir 'yeniden doğuş' hamlesini *üretim iddiası* üzerine kurmuştur. 1920'lere ve sonra 1930'lara yakından bakanlar bunu göreceklerdir. Cumhuriyet'in, sanayiyi, Osmanlı'dan kalanı özel kesim eliyle devam ettirerek, olduğu kadarı ile bir gelişmeye razı olduğunu sanmak, işin ağırlık merkezini görmemek demek olur.

Cumhuriyet için üretim, toplumun kaldıracıdır. Devrimin "olmazsa olmazıdır." Sanayiyi ekonominin ağırlık merkezi yapabilmek kolay değildir. Çünkü sanayi hareketinin özünde

20. yüzyıl insanının doğuşu var. İddia buradadır: *Üretimi öğrenen ve geliştirebilen yeni insan! Bu sayede geçmişi ve geleceği doğru değerlendirebilen insan.* 1930 Sanayi Kongresi'nin niçin ve nasıl bir hesaplaşma olduğunu ve o güne kadar desteklenmiş olan "sanayi" olarak kabul edilmiş işlerin (basit işler!) niçin Cumhuriyet'in inşası için bir taşıyıcı kolon niteliğine sahip sayılmadığını anlayabilmeliyiz.

Sanayi hareketini özü ve ölçeği ile kavramak 1930'larda başlamış değildir. Sanayinin ana girdisi demir çeliği üretebilme arzusu 1923'ten hemen sonra gündeme gelmiştir. Dünyada günün en ileri sanayi ürünü olan uçağı yapabilme arzusu da, yine aynı tarihlerde "*Kayseri Tayyare Fabrikası*" ile somutlaşmıştır. Bu güçlü arzu, birkaç yıl geriye dönerek bakılınca görülüyor ki, Milli Mücadele yıllarında dile getirilen, geleceğe dönük düşünce çizgisini izleyen bir politika anlayışına dönüşmüştür.

Serdar Şahinkaya, bize o yılların Maliye Vekili Ferit Bey'in nasıl işin özüne inerek "kutsal" *karşılaştırmalı üstünlükler* çizgisini reddettiğini gösteriyor. Ferit Bey (TEK) (ve böylece Milli Mücadele çizgisini izleyen bir politika) "iptidai (ham) maddeleri... yok pahasına harice (yurtdışına) satıyoruz, sonra yabancılar bu maddelerin *şeklini değiştirerek* (yani *işleyerek*) bize..." diye meselenin özünü ortaya koyduktan sonra, sonuca geliyor ve diyor ki, "*Bize en lazım şey fabrikadır.*"

O tarihten on beş yıl sonra, 1934'ün Mayıs'ında İsmet Paşa, sanayi hareketinin başlangıcını simgeleyen Kayseri Dokuma Fabrikası'nın temelini atarken Milli Mücadele yıllarının ileriye dönük düşünce çizgisinin tutarlılığını da göstermiş olur. Şöyle demiş:

"*Büyük endüstriyi* memlekette kurmak için *derli toplu bir program halinde* faaliyete (işe) yeni başlamış bulunuyoruz. (...)

Bu sene endüstri programının *diğer fabrikaları*nı memleketin muhtelif (çeşitli) yerlerinde müteakıben (bundan hemen sonra) kuracağız ve bir seneden sonra bunlar işlemeye başlayacaktır. (...)

Türk inkılabının (devriminin) *inandırıcı* ve *hakiki manasını* zihinlere yerleştirici timsalini (simgesini) hiç hatırdan çıkartmamalıyız. Bu, *yeni iş ailesinin* ve *fabrikalar topluluğu*nun verdiği mana olacaktır. *Memleketin kurtuluş hareketinde en inandırıcı delil fabrikaları* kurmak ve onları işletmekte gösterdiğimiz hizmet ve yetkinlik olacaktır."

Milli Mücadeleyi ve devrimi bir *bütünlük* içinde gerçekleştiren kadro, yani, o günleri yöneten siyaset sahipleri şunu söylemiş oluyorlar: Ekonomi, Cumhuriyet için siyasetin *mecburiyeti*dir. Mecburiyet, "en inandırıcı delil" olan *fabrikalarla* anlaşılacaktır. Dünyaya oradan bakılacaktır. Dünya ile oradan konuşulabilecektir. Cumhuriyet'in siyaset insanı ve yurttaşı bu bakışı paylaşabilmelidir ki Cumhuriyet'in görevi budur.

***

Ağırlık merkezine sanayiyi yerleştiren düşünce ve politika çizgisi 1930'ların *dünya buhranı* yıllarında sınava çekiliyor. Büyük buhran (anlayabilenlerin bu büyüklükleri görüp hissettiği buhran) birçok şeyi çıplak görebilme ve ne yapılacağını düşünme fırsatı verir. Demek ki görebilenler için tarihi fırsattır!

1930'da, geçmişin ve 1920'lerin "fevkalade ilkel" sanayi yapısı ile hesaplaşma vakti, dünya buhranının genç Cumhuriyet ekonomisine getirdiği sarsıntılarla *eşzamanlı* oluyor. Cumhuriyet kadrolarında karşılaşılacak buhranları aşmayı sağlayacak çapta *bir yeni sermaye birikimine* doğan

ihtiyacı gösteriyor. Onların, bir sanayileşme hareketine Milli Mücadeleden beri duydukları ihtiyacı doğruluyor. Sanayi hareketiyle somutluk kazanacak bu yeni sermaye birikimi, siyaset katında güçlü bir iradenin varlığını göstermiş oluyor. Cumhuriyet'in daha sonraki yıllarında ve özellikle bugüne yaklaştıkça, ekonomiye tarihi bir inşa şansı veren, buna eşdeğer bir siyasi iradeye rastlayamayacağız.

Belirtilmesi gereken bir nokta şudur: Bazı meslektaşlarımızın görüşlerinin aksine, genç Cumhuriyet'in kapitalistleşme (buna "liberalleşme" de diyorlar) yoluna girmesi, kapitalist dünya ile ona *tabi olarak uyum araması* demek olurdu. Oysa Cumhuriyet, *kendi gelişme yolunu* çizerek buradan yürüdüğü için dünya kapitalizminin önerdiği yola değil, sanayi hareketinin kılavuz olacağı yola yöneldi. Kapitalist dünya, bunu Lozan'dan itibaren görerek, bilerek, sanayi hareketine açılan yolu hoş karşılamadığını 1920'lerde (ve 1936'ya kadar) belli etti. İlk yıllardan itibaren demiryolu hareketine karşı çıktı ve hatta Türkiye'de siyaset katındaki muhalefetten de yandaş buldu. Sanayileşme *mecburiyeti* özel kesimin boyunu aşan bir hamle istediği için, 1920'lerde, demiryolu hareketini durdurmayı, hiç değilse yavaşlatmayı hedef sayan girişimler 1930 yılına kadar sürdü. Fakat 1930'un 30 Ağustos'unda, Anadolu'nun doğu kapısı sayılan, Sivas'a erişen *demiryolu* hareketi artık durdurulamayacak "momentum" kazanmıştı ve yepyeni bir şey olan *sanayi* hareketiyle *buluşmasına* birkaç yıl kalmıştı.

1930 yılında Cumhuriyet'e *kendi* ekonomisini inşa etmek üzere adım attıracak birkaç gelişme içi içe yaşanmıştır. Sanayi Kongresi bunlardan biridir. Bir başkası, yılın başlarında, Türk Parasını Koruma Kanunudur. Ve bunu izleyerek, Haziran ayında Merkez Bankası'nın kurulması(yasalaşmasıdır). Yine

1929'da yasalaşan yeni Gümrük Kanunu ile Cumhuriyet'in dış ticarette bağımsızlığını elde etmesidir. Ağustosta (yılda ortalama 200 kilometre demiryolu yapan bir üretim temposuna sahip olarak) demiryolunun Sivas'a erişmesidir. (Orada İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmanın da, geçmişle *hesaplaşarak* geleceğin atılımlarını vurguladığını hatırlayabiliriz.) Ve aynı sıralarda İktisat Vekilliğine, sanayi hareketi kurgulayarak bunu devletçi kurumlaşmaya yerleştirecek olan Mustafa Şeref Bey'in (Özkan) geldiğini, böylece devletçiliğin, 1931 Mayıs ayındaki CHF Kurultayında şekillenen *altı ok* arasında yerini aldığını da *bir bütün oluşturan* bu gelişmelere eklemeliyiz.

Burada dikkat çeken iki nokta var. *Birincisi* Amerika'da 1929'da başlayarak dünyayı saran buhran (şimdi buna "kriz" diyoruz) yine kapitalizmin büyük devletlerinden başlayarak *korumacılığı* ekonomi gündeminin başına yerleştirdi. Önce Amerika ve İngiltere, sonra Almanya, Fransa ve ötekiler ekonomilerine yüksek gümrük duvarları çekerek sanayilerini ve tüm aktörlerini korumaya başladılar ve böylece uluslararası ticaret, yerini kısa sürede *ikili ticaret* anlaşmalarına bıraktı. Her devlet kendi parasını şu veya bu şekilde korumaya, düzenlemeye (kâh değerini düşürecek kâh yükseltecek şekilde ayarlamaya) başladı. Genç Cumhuriyet de o dünya ortamında kendi koruma önlemlerini kısa sürede (1930'da ve 1931'de) aldı. Bunu bir kenara yazmak, böyle yazmak lazım. Yani, *Cumhuriyetçiler bir kapalı ekonomi meraklısı değildiler*! Gün böyle bir gündü!

İkinci nokta, sanayi hareketi ciddi, uzun soluklu ve bütünlüklü bir bakış ve çabanın ürünüdür. Sıfırdan başlıyorsanız, yani, 1930'da Türkiye'de iseniz yepyeni bir şey, bir ciddi hamle isteyen sanayi hareketini koruma *mecburiyetindesiniz.* Bu koruma, 1927'nin "sanayiciyi koruma" esprisinden fark-

lıdır. Kendi çapınızda bir sanayi devrimine girişiyorsanız, bunu farklı şekilde koruyacaksınız. Çünkü bu *toplumun* gelecek kuşaklarını "muasır medeniyet" ölçülerinde yetiştirmeyi sağlayabilecek, uzun vadeli ve bütünlüğe sahip bir *kurumsallaşma* ile olacaktır.

Tarih, bir bakıma Cumhuriyetçilere kolaylık göstermiş ve dünyanın tüm ekonomilerine uzunca süre bir koruma mecburiyeti getirmiştir. Türkiye, böylece *iki katlı* bir koruma zeminini kısa sürede kurabilmiştir. Sanayi hareketinin programı doğuşunda(1932'de), kendine, koruma karşısında itirazı olmayan bir çevre yaratmıştır. *Akılcılık*, tartışmasız kabul görmüştür.

***

1930 Sanayi Kongresi'ni, düşünce ve tecrübe birikimi zayıf olan "sanayi sermayesi" çevreleri değil, Cumhuriyet'in kurduğu *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* düzenlemiştir. "Türkiye sanayileşme mecburiyetindedir!" diyerek Kongre açılış konuşmasını yapan Rahmi Bey de Cemiyetin umumi katibi (genel sekreteridir). O tarihte "sanayi sermayesi" yepyeni bir sanayi hareketi hakkında herhangi *teze,* hatta *öneriye* sahip değildir. Evet, "sermaye"nin sınıfsal içgüdülerine sahiptir; fakat sanayici kimliği ha var ha yoktur. Birinci ve İkinci Sanayi Devrimlerinin dünyayı, toplumları nasıl değiştirmiş olduğunun ve bununla "sınıf"a nasıl bir tarihi sorumluluk vermiş olduğunun fakında mıdır? 1930'da işte bu soru ile karşı karşıya kalmıştır. Soruyu anlamış veya anlamak istemiş midir?

1920'lerde ve 1930 Sanayi Kongresi'nde boy gösteren "sanayiciler", daha sonra 1930'ların sanayi hareketinde yer almadılar, alamadılar. Çünkü işin ölçeği büyümüş, içeriği (projeleri) onlara birkaç boy büyük gelmişti. Yoksa engel-

lenmiş değildiler. Kapasiteleri yeterli olsa, 1932'de önlerine konulmuş olan *devletçi organizasyon* içinde *teknik* ve *finansal* olarak yer bulabilirlerdi. Buna karşılık bir sanayi kurumu niteliği taşımadığı halde *İş Bankası* sanayi hareketi içinde *istekle* yer aldı. Yeni sermaye birikiminin ne demek olduğunu kavramıştı! Özel sanayi çevrelerinin geleceğin ufkuna bakma ve oradan doğacak öngörülere sahip olmakta yetersizlikleri 1930'lardan başlayarak günümüze uzanan bir tarih zinciri oluşturuyor.

Serdar Şahinkaya'nın bu önemli çalışması, hepimize birçok şeye yeniden bakma, yeniden çalışma daveti çıkarıyor. Sanayi hareketinin nasıl bir süreç içerisinde filizlenip doğabileceğini, bir köylüler ülkesi ortamında ve 20. yüzyılın dünyasında nasıl şekillenebileceğini kavrayabilmek için gözlerimizi kuzey komşumuz Sovyetler Birliği'ne (SSCB) çevirelim. 1925'te, *Sanayide Sabit Sermaye İnşası İçin Özel Konferans Heyeti* (OSVOK) başlığında bir geniş toplantı düzeni kuruldu. Çeşitli siyasal eğilimlere sahip uzmanlar, bir buçuk yıl süresince 32 üretim dalında çalıştılar. Yıl sonunda 592 rapor hazırlanmış ve bunlar 1228 oturumda tartışılmıştı. Hedef, *beş yıllık* bir zaman ufku içinde yeni fabrikaların kapasitelerini ve nerelerde kurulacağını saptamaktı. 1926 Nisan'ında bir *sanayi kongresi* toplandı. OSVOK'un başkanı Georgi Leonidovich PYATAKOV, sabit sermayeyi büyütmeye *mecbur* olduklarını, mevcut sermaye donanımının tümüyle kullanıldığını ve ülkenin bununla sanayide *daha ileriye gidemediğini* vurguluyordu. *"Amerika'nın 800-850 işçiyle ürettiği camı biz 18 bin kişiyle yapabiliyoruz"* diyordu. Dikkat buyurun, *karşılaştırmayı sanayide en ileri ülke* ile yapıyordu! OSVOK örgütlenmesindeki teknik çaba şunu gösteriyordu: Ülke sınai gelişmede *kritik* bir eşiğe gelmiştir. Sanayide *yeni bir momentum* kazanabilmek bu *eşiği*

atlayabilmeye bağlıdır. Kuzey komşumuzda, sanayinin atlanılması gereken kritik bir eşiğe geldiği ve bunun mecburiyet olduğu, oradaki sanayi çevrelerinin ve uzmanların ortak görüşüdür. Aranan dönüşümü yapabilmek *yeni ve iddialı* bir kurumlaşma yaratabilmeye bağlıdır: *Planlama*. Dikkat edelim: Planlamayı, *sanayileşme iradesi* yaratmaktadır. Planlamayı sanayi istemektedir. 1929'un Beş Yıllık Planı ile başlayacak ve geliştirilecek olan planlama, 1920'lerin ikinci yarısında yapılan hummalı çalışmaların ve hedefi doğru saptamanın ürünüdür.

Aramızdaki bu önemli fark bir yana, bizim 1930 Sanayi Kongresi'nin sonunda yeni sanayi hareketine yol gösterecek bir noktaya eriştiğimizi gözden kaçırmayalım. Şahinkaya'nın çalışması sayesinde okuduğumuz Umumi Encümen Raporu bir yere doğru ilerlemiştir: Kongre'ye sunulanlar arasından 50 raporun incelenmesiyle bir değerlendirme yapılıyor ve Umumi Encümen iki *temel* öneri başlığı saptıyor. İkisi de önemlidir ve 1932'de Mustafa Şeref Bey'in (Özkan) İktisat Vekâletince şekillendirilecek sanayi stratejisine yardımcı olacaktır.

Birincisi, en az on yıllık bir sanayi programı yapma önerisidir. Sanayinin uzun vadeli ve çok yönlü hareketini dikkate alarak kurulacak bir *Sınai Tetkik ve Murakabe Merkezi* böyle bir programın beyni olacaktır. Yani, sanayi hareketi için bir program, program için de bir *merkez* lazımdır. 1932'de İktisat Vekaleti'nin Sanayi Müdürlüğünce tasarlanan *Devlet Sanayi Ofisi* bu merkez düşüncesini somutlaştırıyor. Mustafa Şeref Bey'in İktisat Vekilliğinden ayrılmasından sonra yaşama geçemeyen Ofis, 1932 Celal Bey'in (Bayar) vekil yapılmasını takiben kurulan ve sanayinin genelkurmay karargâhı olan *Sümerbank*'a dönüşecektir.

İkinci öneri, bağımsız bir sanayi kredi bankası kurulmasıdır. Bu

da doğru bir yaklaşımdır ve 1932'nin Temmuz'unda Devlet Sanayi Ofisi'nin "merkez"de üzerinde çalışarak kabul edeceği sanayi projelerinin finansmanını sağlayacak Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın yasalaşması ile hedefine varacaktır. Ancak, bu sanayi bankası da, yine Mustafa Şeref Bey'in ayrılmasından sonra yaşama geçemeyecek ve 1933'te kurulan Sümerbank bünyesinde Ofis ile iç içe yer almış olacaktır. Sümerbank'ın sanayi hareketinin karargâhı olarak kurulması son ve kesin tercih olur. Böylece 1933 sonunda hazırlanan kararnamede Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı'nı teknik ayrıntıları ve finansman tablosu ile hazır buluruz. Birinci Sanayi Programı'nın tıpkıbasımına sahip olanlar, onun sayfalarında Gazi Mustafa Kemal'in el yazısı ile koyduğu notları göreceklerdir. Yatırım yapmayı öğrenme şansı bulamadan tarihe intikal eden Osmanlı Devleti'nden sonra genç Cumhuriyet, ilk büyük ölçekli sanayi yatırımını yukarıda işaret ettiğimiz şekilde 1934 Mayıs'ında Kayseri'de yapar. Bu, Türkiye'de *yatırımcılığın gerçek başlangıcıdır* ve 20. yüzyıla özgü *sanayi aklı* ile bir program çerçevesinde gerçekleşecektir.

***

Genç Cumhuriyet'in sanayi programı *sektörler düzeyi*nde tasarlanmıştır. (1930'larda, ekonomi yönetimi dünyanın hiçbir ülkesinde makro politika düzeyinde kurgulanmıyordu. Merkezi planı makro politika düzeyine yerleştirmek, 1950'li yıllardan itibaren iktisatçıların, mühendislerin ve uzmanların ortaklaşa çalışmalarıyla erişilecek kuramsal ve uygulamalı bir yeni alan olacaktır.) Türkiye 1930'da yepyeni bir deneyim olan sanayi hareketinin gerektirdiği uzman bilgisine, tecrübesine sahip değildi. Ancak bunu, Cumhuriyet'in ilkeleri çerçevesinde nerede görebileceğini, destek arayabileceğini bi-

liyordu. Başvekil İsmet Paşa'nın 1932 Nisan-Mayıs aylarında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret, üzerinde çalışılan sanayi hareketine somut teknik ve finansman desteği elde etmeyi amaçlıyordu. Ziyaret, orada Birinci Beş Yıllık Plan çerçevesinde yürütülen sanayi ve altyapı işlevini yerinde inceleme programı gibiydi. Bunun sonunda, Türkiye'nin yapacağı sanayi programı için kuzey komşumuzun vereceği teknik bilgi ve finansman desteği üzerinde anlaşmaya varıldı. Kısacası, 1930'ların, yepyeni bir şey olan sanayi hareketinin başlangıcı budur ve burada 1930 Sanayi Kongresi'nin nasıl bir ilk adım olduğunu değerlendirmek gerekir.

Geri ve olumsuzluklar içindeki durumlarda bile büyük, ciddi ve uzun soluklu bir hareketin tasarlanabileceği, bir medeniyet hamlesinin ağırlık merkezine bu hareketin yerleştirilebileceği 1930'un dersidir. Uzak ve yakın geçmişle hesaplaşmayı ve bunun zamanlamasını bilen bir iradenin ürünü olan bir sanayi envanteri ile bunun verilerini ve ilişik görüşleri süzen, değerlendiren ve zaman yitirmeksizin *geleceği inşa etme mecburiyetini* gösteren bir Umumi Heyetin varlığı, o gün için ve oralardan bugün bir şeyler öğrenmek isteyenler için önemlidir ve düşündürücüdür.

Serdar Şahinkaya, büyük bir emek, sabır ve titizlikle hazırladığı bu yapıtı ile hepimizi sadece o günü yeniden okumaya değil, 21. yüzyılın çetin dünyasına girebilmek için yeni bilgilerin sahibi olmaya, görgü edinmeye, medeniyetin birikimini merak ederek ona katılmaya, kısacası, Cumhuriyet'in yönünden feyz alarak çalışmaya davet ediyor.

GİRİŞ

William Shakespeare'in çok sevdiğim ve sıkça kullandığım bir sözü vardır: *Bütün dünler, yarınları aydınlatan fenerlerdir*. Bu kitap da dünü anlatıyor aslında; çok özel bir yılı, 1930'u ve çok özel ve önemli bir ilki, *1930 Sanayi Kongresi*'ni anlatıyor. Nedense üzerinde çalışılmamış, bir anlamda ıskalanmış bir konu. Belki de Kongre zabıtlarının 900 sayfaya yakın hacmi göz korkutmuş, ürkütmüş olabilir.

Efendim,

Bu kitabın ilk nüvesi bir kongre bildirisidir. 28-30 Kasım 2007 tarihinde Ankara ODTÜ'de Türk Sosyal Bilimler Derneği'nce düzenlenen X. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin 36 no'lu "Osmanlı'dan Bugüne İktisat Tarihinden Kesitler" başlıklı oturumunda takdim etmiştim bildiriyi. O bildirinin hazırlanmasında yardım ve desteklerini gördüğüm iki dostumu anmalıyım. Dönemin Milli Kütüphanesi'nden, Ali Tartanoğlu, 1930 Sanayi Kongresi kitabının orijinaline ulaşmamı sağlamıştı. Yine dönemin TBMM'sinde danışmanlık yapan, çok erken yaşta yitirdiğim kadim dostum, meslektaşım İlter Ertuğrul da TBMM Kütüphanesi Mikro Fiş Bölümünde günlerce sorunsuz çalışmama aracılık etmişti. Her ikisine de bir kere daha teşekkür ediyorum.

Yirmi sayfalık bu kongre bildirisi, 2009 Haziran'ında ODTÜ Yayıncılık tarafından basılan *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası* kitabımın üçüncü bölümünü

oluşturmuştu. Aradan geçen on yıllık zaman diliminde yeni bilgiler, belgeler, görsel malzemelerin yardımı, yaptığım yeni okumalar ve verdiğim konferanslardaki tartışmalarla zenginleşen birikimin sonucunda elinizdeki bu kitap ortaya çıkmış oldu.

1930, hem dünya hem de ülkemiz açısından ilginç bir yıldır. Cumhuriyet İktisadı, 1930'da *makas değiştirir*: 1930'un Şubat'ında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu; Nisanda Sanayi Kongresi; Haziranda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın Kuruluş Kanunu ve 30 Ağustosta demiryolunun Sivas'a gelişi nedeniyle yapılan törende Başvekil İsmet Paşa'nın yaptığı, uzun, ayrıntılı ve "sert" konuşması. Gerçekten bu sıraladıklarımı birlikte düşündüğümüzde "makas değişimi" hamlesini daha iyi anlayabiliriz.

1932'de Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ne (SSCB) yaptığı "teknik" gezi; 1933 yılındaki Birinci Sanayi Planı; 1934'te SSCB ile imzalanan Kredi ve Teknik Yardım Protokolu... Ve ardından birer birer devlet fabrikalarının inşası...

Bu gelişmeler bir bakıma *modern ve ileri bir milletin endüstrisiz olamayacağı*nın ana payandalarıdır.

Ve yıl 1939'a geldiğinde; *yirminci yüzyılda geri kalmış ve bağımlı bir sömürge ekonomisinin, dış açıkları, kronik dış borçları ve mali esareti olmadan, kendi kendine yeten bir sanayileşmeyi gerçekleştirmenin ütopik bir fantezi olmadığı,* dosta düşmana gösterilmiş olur. Genç Türkiye Cumhuriyeti başarmıştır...

***

Bu kitabın ilk taslağını büyük bir sabırla okuyarak önerileriyle zenginleştirdiği gibi, *kitabı daha anlaşılır kılan ciddi ve kapsamlı bir önsözü kaleme alan* sevgili hocam Bilsay Kuruç'a ne

kadar teşekkür etsem azdır.

Başta Taylan Özbay ve Mehmet Coşkun olmak üzere Telgrafhane Yayınları'nın sabır ve emekleri olmasa bu materyal kitaplaşamazdı. Verdikleri destek için müteşekkirim.

Bitirirken İnönü Vakfı'ndan Nurperi Özlen'e ve Vakfın fotoğraf arşivinden yararlanmamı kolaylaştıran Gönül Balcı'ya da teşekkür etmeliyim.

Son bir teşekkür de; özellikle sosyal medya aracılığıyla beni teşvik eden, cesaretlendiren, destekleyen, sıkıştıran dostlara, arkadaşlara, okurlara...

Doğaldır ki; tüm eksiklik ve hataların sorumlusu benim.

Sonbahar, 2019
Bahçelievler, Ankara

BÖLÜM I: 1920'ler Türkiyesi, 1930 Sanayi Kongresi Öncesi

1.1. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devralınan Sınai Miras

İktisadi kökleri, 1908 sonrası İttihatçıların "milli iktisat" kanadının fikirleri[1] ve esası da 1923 Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi Kararları[2] ile şekillenen Cumhuriyet'in modern bir kapitalist ekonominin oluşması için öngördüğü mekânizma, farklı bir ifade ile *"devletin bireyleri zenginleştirecek ortamı ve desteği sağlaması; böylece oluşacak (ve kısmen siyasal kadrolardan kaynaklanacak) yeni burjuvazinin yabancı sermaye ile ('eşit koşullarda') işbirliği ve ortaklık ilişkileri içine girerek gelişmeyi ve sanayileşmeyi gerçekleştirmeye"*[3] dayalı beklentileri 1920'li yılların sonuna doğru giderek bozulmuştu. Bozulmada Osmanlı'dan

1 Konu ile ilgili olarak: Feroz Ahmad, "Kemalist Türkiye'de İdeoloji Arayışları: 1919-1939" http://www.adk.boun.edu.tr/ataturk/yazilar/kemalist_turkiye.htm. (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2007); Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi* (Ankara: Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Enstitüsü, 1962); Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995); Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi.* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995)

2 Mustafa Kemal'in Kongre'deki konuşması bağlamında Türkiye (İzmir) İktisat Kongre kararları ve ayrıntıları için: Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi-1923 İzmir-Haberler-Belgeler-Yorumlar.* Üçüncü Basılış, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No.471, 1981) N. İlter Ertuğrul, *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri* (Ankara: Telgrafhane Yayınları, 2017)

3 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003)

devralınan cılız iktisadi mirasın[4] varlığı da sorumludur.

Bu cılız sınai mirasın izleri sayısal olarak sürülmelidir. O halde menkıbeler değil sayılar üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan sınai mirasa yakından bakalım.

İmparatorluk Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından, 1913 ve 1915 yıllarına ilişkin olarak İstanbul vilayeti ile İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak şehirlerinde, yani ülkenin en gelişmiş yörelerinde düzenlenen sanayi sayımlarının sonuçları 1917 yılında *1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiki* adı ile yayınlanmıştır.[5] Bu sayımların sonuçlarına göre 1915 yılında sınai tesislerin toplam sayısı 282'dir. Sektörlere göre dağılımı örneklendirildiğinde ise öne çıkanlar;

- 33 un değirmeni
- 9 makarna, 6 konserve
- 4 bira fabrikası
- 2 tütün mağazası, 4 buz
- 7 tuğla, 6 kireç

4 Devralınan iktisadi mirasla ilgili olarak şu eserlere bakılabilir: Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011); Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*; Tevfik Çavdar, "Cumhuriyet Devri Başlarken Türk Ekonomisi" *Türkiye Ekonomisi'nin Elli Yılı Semineri*, (Bursa: Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1973); Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Türkiye'de İktisadi ve Sosyal Gelişmenin 50. Yılı*, (Ankara:1973); Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994); Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* (Ankara: Yurt Yayınları, 1982); Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar.* (İstanbul: İletişim Yayınları, Araştırma ve İnceleme Dizisi 43, 1993); Y.N. Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, çev.Azer Yaran. (Ankara: Onur Yayınları, 1978); Serdar Şahinkaya, *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik bir Çerçeve ve Türkiye Örneği.* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi, No:7, 1999); İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, 2. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990); Oktar Türel, "Trajik Monologlar ve Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı" *Mülkiye.* (C.XXV. S. 226. Ocak, Ankara: 2001), s.31-74;

5 Gündüz Ökçün (yayına hazırlayan), *Osmanlı Sanayi: 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki.* İkinci Basım, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları) 1971.

- 8 kutu, 5 yağ, 3 sabun imalathanesi
- 2 porselen imalatı ve elmas traşçılık
- 13 debbağhane (deri işleme)
- 13 marangoz ve doğrama atölyesi
- 13 yün ve 5 pamuk ipliği ve dokuma
- 41 ham ipek, 6 ipekli dokuma ve 13 sair dokuma fabrikası
- 43 matbaa ve sair kâğıt imalatı, 8 sigara kâğıdı
- 3 kimyasal ürün tesisidir.



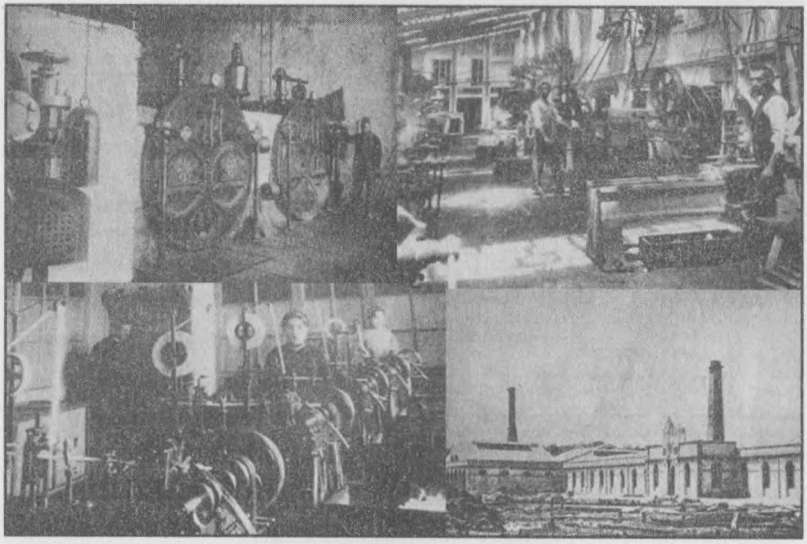
Osmanlı ekonomisinden kesitler

Bahsedilen sanayi istatistiklerinden hareketle bir iki saptama yaparak Cumhuriyet'in ilanı öncesindeki sınai altyapıya ilişkin sayısal tespitleri, farklı bir ifade ile, devralınan sınai altyapıyı tanımlayalım:

Öncelikle, bu sayımların o dönemin imkânları dahilinde oldukça kapsamlı bir sanayi envanteri niteliği taşıdığı söylenebilir. Mevcut 282 tesisten faal durumda olanların *(işletmede*

olanlar) sayısı 194 adettir. Farklı bir ifade ile envanter kapsamındaki şirketlerin %69'u üretimde olup, yaklaşık olarak %30'u ise kapalı ya da gayrı faal durumdadır.

Bununla birlikte; kuruluş tarihleri belli olan 255 işletmeden 72'si (%28) 1908'den sonra, II. Meşrutiyet'in ivmesi ile kurulmuştur. Bu sayısal gelişmeye rağmen sanayi kesimi fevkalade ilkel bir nitelik taşımakta idi. Toplam üretim değerinin 1913'te %83,5'i, 1915'te de %82,3'ü gıda ve dokuma sanayisinden kaynaklanıyor ve bu iki sektör, aynı yıllarda toplam işçi sayısının %71 ve %75,8'ini istihdam ediyordu.



Osmanlı sanayisinden kesitler

Alt sektörlere inildiğinde bu ilkellik daha da çarpıcı olarak ortaya çıkmaktadır:

Değirmencilik, tütün işleme, debagat, yünlü dokuma ve iplik ve ham ipek üretimi, toplam sınai üretim değerinin 1913'te %80,3'ü, 1915'te ise %83,1'ini oluşturuyordu. İstihdam edilen işçi sayısı bakımından da bu beş üretim kolunun payı

aynı yıllarda %66,5 ve %61,2' idi.

Kısacası, buğday öğütmek, tütün ve deri işlemekten ve geleneksel ipekçilikten oluşan üretim faaliyetlerinin bütünü ile gerçek anlamda bir sanayi olmadığı, Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde sanayisiz bir ekonomi sayılabileceği ve toplumun sınai ürün tüketiminin de esas olarak ithalat yoluyla karşılandığı tespiti abartılı sayılmamalıdır.[6]

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu Hoca'dan bir epigrafi, nerede ise *"yoklukla eşit"* iktisadi mirası faklı bir açıdan isabetli bir biçimde anlatmaktadır:[7]

"Birinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce 1913'te henüz bir ilkokul çocuğu iken, Orta Anadolu'nun tren uğrağı olmayan bir kasabasında, her gün babamın yanında, başımızda kırmızı bir fes, elimizdeki zembilin içinde çarşıdan taşıdığım yiyeceklerin arasında Rus şekeri, Amerikan unu bulunduğunu ve babamın ayağına ayakkabı; sırtına çamaşır ve giyecek yapmak için Fransız köselesi, Fransız patiskası, Amerikan bezi; Alman kumaşı ve başını kapamak için Avusturya fesi aradığını çok iyi hatırlıyorum. Babam bunları arıyordu. Çünkü bunların Türk malı olanları yoktu. Hepsi dışarıdan geliyordu."

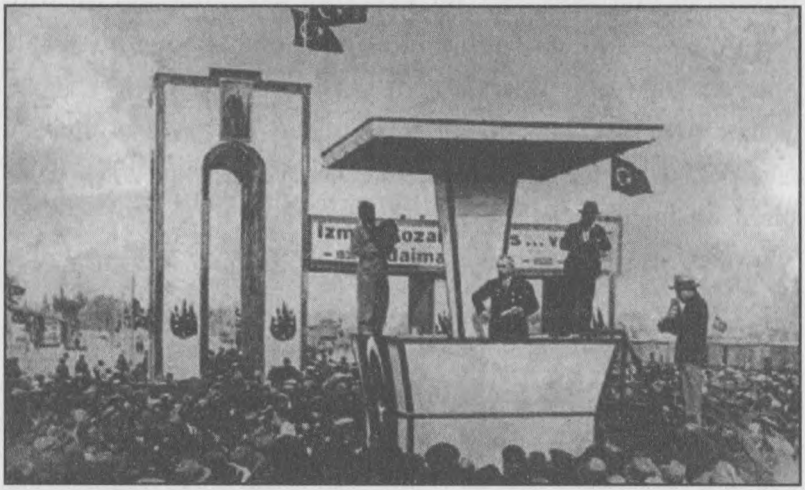


Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

6 Osmanlı İmparatorluğu iktisadi yapısının reel sektör-mali sektör bağlamında değerlendirilişi için bakınız: Serdar Şahinkaya, *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*, (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2009), Bölüm I.

7 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınının Çilesi*, (İzmir: İzmir Meslek Kadınları Kulübü Yayınları, 1979) s.23-24

Yeri gelmişken, 1920'li yılları, *Zor Yıllar*'ı bir bütün olarak görmek iyi olacaktır. 1930'un 30 Ağustos'unda Başvekil İsmet Paşa Sivas'ta konuşuyor. Cumhuriyet'in kolay başlamadığını söylüyor. Yılların rahat geçmediğini anlatıyor.



Sivas Demiryolu Açılış Töreninde Başvekil İsmet Paşa Konuşuyor. 30 Ağustos 1930.

*"**1923**-Sulh imzası, Cumhuriyet ilanı, hanedan müessesesi İstanbul'da duruyor. Cumhuriyet ve hanedandan hangisi diğerini yiyecek belli değil. Muahede (Lozan) tasdik olunmamış(onaylanmamış).*

***1924**-Sonbaharında muahede tasdik oluyor. Hanedan memleketten çıkarılmış. Din ve devlet işleri ayrılmış. İcraatın aksülameli (tepkisi) ne olacak belli değil... Yunanlılarla ihtilaf, Musul meselesi. İtalya ile aramızda hiç yoktan suitefehhümler (yanlış anlamalar) alevi. Harici borçlar hallolunmamış. Anadolu (demiryolu) hattına vaziyet etmişiz (el koymuşuz), Suriye hududu hallolunmamış.*

***1925**-Şeyh Sait Kıyamı. Seferberlik. Bütün harici meseleler baki duruyor. Cumhuriyet'i müdafaa için İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemelerin meydana çıkardığı meseleler akıllara durgunluk verecek kadar karışık.*

1926-Bütün meseleler had devrinde(doruk noktasında). Devletin yakın temasta bulunduğu bir müesseseden altı ay vade ile on milyon lira istedim. Cevap olarak on milyonluk rehin ve borçlar meselesinin (Osmanlı borçlarının ödenmesinin) hallini teklif ettiler.

1927-Musul meselesi hallolunmuş. İtalyanlarla münasebetimiz iyileşmiş. Borçlar, Anadolu hattı, Suriye hududu duruyor.

1928-Borçlar ve Anadolu hattı meseleleri hallolunmuş. Sermayedarların tabirince kredi için en büyük mani tesviye edilmiş (engel giderilmiş) oluyor."[8]

Savaş ya da kahramanlık temelli özgüven mirasının, üretim temelli özgüvene dayanan ulus devletin inşa gayretleri ile geçen Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında, özel girişimcilikle sağlanan sermaye birikiminin, rejimi taşıyabilecek güçte olmadığı yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır.[9]

1.2. Sanayi Kurma Düşüncesi

1923'ten sonra Türkiye'de "sanayi", kapsamlı ve sistemli uygulama kazanacak biçimde, üzerinde eskisine göre daha çok düşünülen ve politika arayışlarının ağırlık merkezini oluşturan bir konudur.

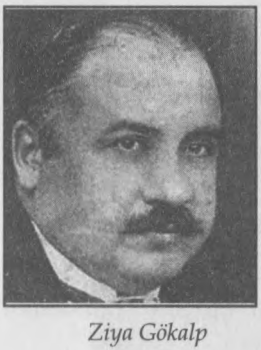
Birinci Sanayi Devriminin beşiği olan İngiltere'de XVIII. yüzyılın başlarında hızlanan hareketin ilerlemesi ve XIX. yüzyılın ilk yarısında yepyeni ürünlerle genişleyerek devrim boyutunu kazanması ve yavaş yavaş Kıta Avrupa'sında filizlen-

8 Serdar Şahinkaya, "Bir karış fazla şimendifer" Başvekil İsmet Paşa'nın 30 Ağustos 1930'da Sivas Demiryollarının Açılış Konuşmasındaki Kritik Ögeler Üzerine Değinmeler... *Türk Sosyal Bilimler Derneği, 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi.* 29-30 Kasım-1 Aralık 2017, (Ankara: ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi)

9 Yakup Kepenek, "Cumhuriyet Ekonomisi Bir Kavramsallaştırma Denemesi" *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi,* II. Cilt. 10-12 Aralık 1998, ODTÜ, (Ankara: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), s.9-19; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası,* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları: 61,1993)

mesi ve büyümesi[10] Osmanlı Devleti'nce "sadece" izlenmişti[11]. Gerçekten de, Kemalist Devrim'den çok önce, Aydınlanma sonrası Fransa'sında doğan pozitivizm ve nasyonalizm öğretileri, Osmanlı-Türk aydınlarının bilincine şekil veren en etkili düşünce akımları olmuşlardı. En azından XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı reformcuları imparatorluğun "hastalığı"nın ve gerileyişinin, aydınlanmanın bilimsel ruhunun ve Avrupa'nın teknolojik ve sınai ilerlemesinin ardında kalmanın sonucu olduğu teşhisinde bulunuyorlardı.

XX. yüzyılın başlarında önde gelen milliyetçi ideolog Ziya Gökalp sorunu şöyle tarif etmişti:



Ziya Gökalp

"Bugün bizim için asrileşmek demek, Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir. Asrileşmek şekil ve yaşayış yönünden Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman ki, bilgi ve sanayi mallarını Avrupa'dan alma mecburiyetinden kurtuluruz, işte o zaman asrileşmiş olduğumuzu anlarız."[12]

Her ne kadar, XIX yüzyılın ilk yarısından başlayarak adımlar atmaya gayret edilmişse de daha sonraki gelişmeler izlenince bu çabaların sistemli ve kapsam-

10 Serdar Şahinkaya, *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik bir Çerçeve ve Türkiye Örneği.*

11 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sınai faaliyetler için özellikle bakınız: Murat Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim.*(Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, Araştırma-İnceleme:1, 2005); Gündüz Ökçün, (yayına hazırlayan) (1971): *Osmanlı Sanayi: 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, İkinci Basım, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:299, 1971); Donald Quartet, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü.* çev. Tansel Günay. (İstanbul: İletişim Yayınları, Araştırma ve İnceleme Dizisi 87, 1999)

12 N. Berkes, (der.) *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp* (New York: Colombia Universty Pres, 1959), 73-74'ten aktaran; Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür* (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), s.123

lı, büyük bir politikaya varamadığı açıkça görülebilir.

Türkiye ekonomisinin karşılaşacağı sıkıntıların ölçeğini aşarak, tasarlanan *çağdaş uygarlık düzeyine*[13] ulaşmak için yeni bir sermaye birikim mekanizması ihtiyacından yola çıkan Cumhuriyet kadroları, *bu ihtiyacı giderecek çarenin sanayileşmek olduğu* konusunda berrak ve kararlıdırlar. *(...) Uygarlık, sadece hukuk ya da bilgi değildir, yaşam biçimidir. Ve bunun temel gereksinimi de gelişen, kalkınan ve üreten bir alt yapıdır. Yani ekonomi...kalkınma...gelişme... ve bunun endüstriye dayanması. İşte, Cumhuriyet'in her karamsara ağıt yaktıran en büyük açmazı da budur.*[14] Zira, Cumhuriyet'i yerleştirmenin, yeni rejime gerçek bir güvence sağlayabilmenin yolu budur ve *sanayileşme, 1930'lu yıllarda yeniden inşa hamlelerinin esas kumanda manivelası* olacaktır.

Aslında, sanayi kurma düşüncesi yeni bir şey değildi, zira bu düşünce Cumhuriyet'ten önce de vardır, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da yönetimin isteğidir. Bazı teknik incelemeler yapılmış, kanunlar çıkartılmıştır. Farklı bir ifade ile *sanayinin özel girişimleri destekleyerek kurulacağı düşüncesinin yanı sıra devletçe*[15]

---

13 " Hadi somut konuşalım: Kemal Paşa sağ iken 'çağdaş uygarlık düzeyi' ne idi? Onun kuşağı için, bu, o sıralarda dünyaya hükmeden, sanayi devrimini yapmış, emperyalizm çağına ulaşmış *'Batı'dır*, Batılı toplumlardır. Batı, bilim ve teknolojidir. Mustafa Kemal, "Ülkemizi çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracağız" dediği sırada, iç içe iki şeyi amaçlar; birincisi çağdaş ekonomik altyapıya sahip olmak, ikincisi bu altyapının içerdiği topluma ulaşmak! Birincisine varıldı mı, ikincisinin olamayacağını kestirmiş ve bu bakımdan çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için, metodu da vermiştir; 'Hayatta en hakiki mürşit ilimdir' ne demek, bilimlere dayanarak, bu düzeye ulaşacağız demek. Peki bilimler sabit dogmatik mi, ne münasebet, onlar da çağdaş uygarlık düzeyi gibi aralıksız değişiyor, yenileşiyor, ilerliyor. O halde Türk aydınları kendilerini sahiden Mustafa Kemal'in savaşçıları sayıyorlarsa bir kere bilimsel olmak zorundadırlar, ikincisi dogmatik değil diyalektik olmak zorundadırlar, üçüncüsü zaman içinde verilmiş hedefleri sık sık yeniden değerlendirmek, çağdaş uygarlık düzeyinin hâlâ aynı yerde mi, yoksa başka yerde mi olduğunu saptamak zorundadırlar." Attilâ İlhan, *Hangi Atatürk*. V. Baskı. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), s.158

14 Erol Toy, *O'na Katılmak: Dünden Yarına Türkiye Cumhuriyeti*. (İstanbul: Gürer Yayınları, Düşünce Dizisi:1, 2007)

15 Bir dikkat çekici hususu yeri gelmişken belirtmekte yarar vardır. Mustafa Kemal'in devletin iktisadi hayattaki rolü hakkında zihni çok nettir. Reis Paşa sıfatı ile TBMM'nin 1 Mart 1922 tarihinde 3. Yasama Yılı'nı açış konuşmasında, *"Ekonomik politikamızın önemli amaçlarından biri de genel yararı doğrudan doğruya ilgilendirecek kurumlar ve*

de bu işe ön ayak olunacağı inancı sürekli olarak korunmuştur. Örneğin, Türkiye'nin dünya piyasasında mamul mallar ithal ve tarım ve madencilik ürünleri ihraç eden bir ülke olarak sürdürdüğü rol Kemalist kadroyu rahatsız etmekteydi.

Ankara hükümetinin Maliye Bakanı Ferit Bey'in 1921 yılında;



Ferit Bey (TEK)

"Bize en lazım şey... fabrika, gine fabrika [dır]... Türkiye çalışıyor, üretiyor, fakat ürünlerinden başkaları yararlanıyor... Alın teri dökerek elde ettiğimiz iptidaî maddeleri... yok pahasına harice satıyoruz sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar... Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü bin iki yüz kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz"

demesi, bu rahatsızlığın tipik bir ifadesi idi.[16]

Ferit Bey'in bu sözlerini, 2019 yılı Türkiye'sinin özellikle madenler ve endüstriyel minerallerin dış ticaret vaziyetleri ile birlikte değerlendirmeyi de ihmal etmemeliyiz.[17]

Prof. Dr. İşaya Üşür, Cumhuriyet öncesi sanayileşme çabalarını farklı bir biçimde değerlendirmektedir:

*"(...) Osmanlı'nın sanayileşmesinden değil Osmanlı'da sanayileşmeden bahsedilebileceği"*ne vurgu yapmaktadır. *"Zira, Osmanlı'da*

---

iktisadi teşebbüslerin mali kudretimizin ve teknolojimizin izni oranında devletleştirilmeleridir" demektedir. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1. İçtima Senesi:3. Cilt:18, 1.3.1338 Çarşamba. sayfa: 2-16.

16 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s.146. Tezel, bu alıntı için dipnot 31'de: 8 Mart 1921 günü gazetecilerle yaptığı konuşmada İstanbul Sanayi Odası Dergisi 1968 (38) 12-3'e göndermede bulunuyor.

17 Bu bağlamda meraklı genç araştırmacılara da bir konu önerisinde bulunmuş olalım.

sanayileşmenin, sanayileşme sürecine mekanik fakat yetersiz bir taklidi anlamında, öğesi değil, parçası olma teşebbüsleri göze çarpar. Bu, 'Acem kaşığı ile Roma dondurması yeme isteği evresi'nden öteye geçememişti."[18]

1929[19] Dünya İktisadi Buhranının[20] Türkiye'de yarattığı etki sonucunda küçük imalat kesimindeki iflaslar hızla artmış, paralelinde de özel kesimin sanayi alanındaki cesametsizliği ortaya çıkmıştı.[21]Buhran normal zamanlarda kolayca kavranamayan birçok şeyi ve özellikle şunu da berraklaştırıyor: *Türkiye'de çözüm bekleyen kritik ve esas sorun sermaye birikimidir.* 1920'li yılların hızlı gelişmesi bile, temel sorunların 1930'un dönemecinde karşılaşılan büyüklüğü karşısında zayıf kalmıştır. Cumhuriyet rejimine karşılaşılacak buhranları aşmayı sağlayacak çapta bir sermaye birikimi gerekiyor. 1929'dan

18 İşaya Üşür, "Tarihsel Perspektifle Sanayileşme ve Türkiye'de Sanayileşme" Anadolu'da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği, ed. Prof. Dr. Oğuz Esen, (Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, 2001), s.67-88.

19 J.K. Galbraigth (1961) : *The Greath Crash 1929,* (London:Penguin Books, 1961); Jaque Nere, *1929 Krizi.* çev. Prof. Dr. Vamık Toprak, (Ankara: AİTİA Yayın No:134, 1980). Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye, özellikle ikinci ve üçüncü bölümler.

20 Buhran kelimesinin Türk dilindeki semantik gelişimini M. Turan Tan şöyle anlatmaktadır: *Tıbbi terimlerin Türkçeleştirilmesi için yüz sene kadar önce kurulan bir komisyon Arapçayı alabildiğine köklerini araştırarak bir tıp kamusu vücuda getirirken buhran kelimesini kullandı, fakat hekimlerin dilinde kalıp halkın ağzına düşmedi... Bu kelimeyi lisan bünyesine alıştıran Fuat ve Cevdet Paşalardır. Bu iki zat 1865 tarihinde mali duruma dair bir rapor kaleme alırken Fransızca (kriz) kelimesi için karşılık aramışlar ve hayli buhranlı bir münakaşadan sonra 'Buhran'ı bulmuşlardı. Son yıllarda bu tatsız kelime o kadar umumileşti ki hepimizin ağzında adeta su hafifliği aldı.* Bakınız. M. Turhan Tan 'Buhran kelimesi'. Cumhuriyet, 2 Şubat 1934'ten aktaran İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları.* (Ankara: ODTÜ Yayınları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi. No:30,1983), s.1

21 *1923 İzmir İktisat Kongresi'nden sonra tüccarın ve manüfaktür düzeyindeki bir sanayi kesiminin sürüklediği ekonomi çizgisi, devletin rolünü sadece yeni gelişecek özel sermayeyi kalkındırma amacıyla sınırlı tutmak istemiştir. Cumhuriyet rejiminin siyasal kadrolarında ise sanayileşme hareketine duyulan bir özlem vardır. Özlem, İzmir İktisat Kongresi'nden gelen çizgide ifadesini bulamaz.* Bilsay Kuruç, "1930'ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler" *75'inci Yılda Çarklardan Chiplere.* (ed. Oya Baydar) (İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.1999), s. 87-88.

sonra Cumhuriyet'in ana siyasal kadroları ve aynı ortak amacı[22] paylaşan karar organlarında benimsenen görüş, *sanayi kurmanın ancak yaygın bir cihazlanma biçiminde* olacağıdır. İşte bu, **yeni bir şey**dir.

Bu bağlamda yine Dr. Üşür'ün değerlendirmesine başvurmak isabetli olacaktır:

> *"1923, sanayileşmenin mekaniğinin değil, 'kültür'ünü de alma/edinme, dolayısıyla (dünya) sanayileşme sürecinde bir parça değil onun öğesi olmak iradesidir. İşte kopuş, tam da bu noktada başlar. Nitekim Cumhuriyet'in 1929-1947 dönemi dikkatle incelenirse 'türev' (derived) bir sanayileşmeden ziyade 'yerli' (autouchhonous) bir sanayileşme anlayışının egemen olduğu görülür. Çünkü dönemin önder kadrosu, 'kültür'ün onun vasıtasıyla düşünülen ve 'bu' düşünülenden yapma/etme bilgisinin türetilebileceğini çok iyi kavramıştır. Bu, Bilimsel Devrim'in ve Aydınlanma geleneğinin ilk kez toplumsal düzeyde yaşanması/yaşatılmasının kararlı teşebbüsüdür."*[23]

Sanayileşme, öncelikli bir hareket olarak kabul edildiğinde büyük ölçekle ve yeni teknoloji ile çalışan tesislerin başarı şansı daha büyüktür. Böylece, *sanayileşme projesi bir devletçilik projesinin de devamı* olacaktır. Bu noktaya gelindiği sırada rejimin ana kadrosu *esas olarak* özel girişimciliğe karşı değildir. Birikimin anahtarı sanayidir. Daha önce de değinildiği gibi sanayi kurma düşüncesi ilk günlerden beri vardır. Ama bunu bir cihazlanma hareketine dönüştürmek artık şart olmuştur.

Sanayileşme zorunluluğunu besleyen olgulardan biri de ***"bağımsızlık"*** sorunudur. Kemalist aydınlar ve yöneticiler,

---

22 Yeri gelmişken günümüzde de "ortak amaç" ile ilgili olarak sanayileşme olgusunu "Unutulan Bir Toplumsal Amaç" olarak başlığına da taşımış olan detaylı bir araştırma için: Fikret Şenses ve Erol Taymaz, "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme. Ne Oluyor? Ne Olmalı?" ERC *Working Papers in Economics 03/01*, (Ankara: 2003)

23 *İşaya Üşür, "Tarihsel Perspektifle Sanayileşme ve Türkiye'de Sanayileşme"* Anadolu'da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği, s.85

ülkenin askeri ve diplomatik zaferle elde edilen bağımsızlığının ancak iktisadi bağımsızlıkla güvence altına alınabileceği konusunda net ve ısrarlıdırlar.

Cumhuriyet, sanayileşmeyi iktisadi güçlenmenin esas aracı saymakta ve *bağımsızlıkla* eş anlamlı almaktadır. Dönemin kendine özgü koşullarında temel ihtiyaçlardan (**3 Beyaz=Şeker+Pamuklu bez+Un**) başlanarak *sanayi üretim kapasiteleri* yaratılması *ileri ve geri bağlantılarla* toplumsal üretkenliği artıracaktır. Farklı bir ifade ile *"Türkiye sanayileşmek mecburiyetindedir."*

Cumhuriyet döneminde sınai üretimin, yurttaşların temel ihtiyaçlarını karşılaması asıl ilkedir. Böylece, ülke içi tüketimin tamamı karşılanacak ve ulusal ekonomi gerçek *halkçı* temeline oturacaktır.

Hareketin planlama ve kontrol merkezinin İktisat Vekaleti olacağı tasarlanmaktadır. Sanayileşme, yalnızca *"olmayan bazı sanayileri kurmak"* değil, sanayinin yaratacağı çekim gücüyle olabildiğince çok ve çeşitli kaynağı harekete geçirmek diye düşünülür. *Hareketin başlangıcı da, son ürünü de ülkenin malı olmalıdır; işe ülkenin hammadde kaynaklarından başlamalı, pazarlarına erişmeli ve yerleşmelidir.*

Dünya Buhranı, 1920'lerdeki ülke ekonomisinin zayıflığını birdenbire sergilemiştir. Sanayide gelişme için devletin harekete geçmesi aşağı yukarı iki yüzyıl öncesinde rastlanan tarihi ve gelmiş geçmiş örnekten ibarettir. Normal olarak, *devletin kendi başına yeni sanayi kurması ve işletmesi söz konusu değildir, gereksizdir,* şeklinde özetlenebilecek olan hakim anlayıştaki özel kesim çevrelerinden, mevcudun sürdürülmesi dışında bir yeni model önerisi gelmemektedir.

Cumhuriyet kadroları ise, ekonominin zayıflığını buhran ortamında güce çevirmenin çaresini aramaktadırlar.

Tedirgindirler, çünkü ekonomik güçten yoksun genç Cumhuriyet'in yaşama şansının zayıflamasından endişelidirler. Sanayileşmeyi bir büyük hareket gibi ve devletin yönlendireceği bütün kaynaklarla dayanak yapmaktan başka çare ve seçenek olmadığı mutabakatına *(nerede ise)* varırlar.[24]

1.3. Bir Tercih Yapılmalı

1923'ten itibaren, Türkiye'de yeni devlet kurma ve o devleti kalkındırma çabasının birbirine geçip geçmeyeceğinin başlangıçta pek belli olmayan temel *iki çerçevesi* vardı:

Bu çerçevelerden *biri*, ekonomik açıdan, kapitalist ekonomiyi kurmak ve kurumlarıyla oluşturup geliştirmek; yani günün Avrupa ekonomilerine benzer bir ekonomi yaratmaktı.

İkinci çerçeve ise sanayiyi kurmak, yani günün çağdaş sanayi yapılarını kısa sürede inşa edebilmekti.

Sıkıntı da tam bu noktada, farklı bir ifade ile kapitalizm ile sanayileşme arasındaki ilişkinin kurulmasındaki zorlukta yoğunlaşıyordu...

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda; kapitalizmin de sanayileşmenin de gelişmesi bekleniyor. Fakat bu nasıl ve ne ile olacaktır? Daha da önemlisi, kapitalizmin gelişmesi; var olan geri bir iktisadi yapı üstünde nasıl gerçekleşecektir?

Türkiye, 1923'te 13 milyonluk bir köylüler ülkesi. Ülkenin %80'i köylü. Gelin görün ki, bu köylülerin, o sırada ne kadarı çiftçi, tam bilinmiyor.

---

24 Dr. Orhan Kurmuş konu ile ilgili olarak tahlilimizi güçlendirecek bir ayrıntıya dikkat çekmektedir: *"1920-1930 yılları arasında kurulan 14 hükümetin programlarında sanayi ve sanayileşme süreci ile ilgili tek bir kelime bulmak mümkün değildir."* Orhan Kurmuş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı" *Sanayi Kongresi 1976.* (Ankara: Makina Mühendisleri Odası, Yayın No:106/1, 1977), s. 15.

Dolayısıyla, ilk niyet, *köylüyü çiftçi yapabilmekti.*

Ama şu sorunun yanıtı da boşlukta duruyordu: Sanayi bilincinin yerleşmediği, kökleşmediği bir toplumda; köylü, çiftçi olabilir miydi?

Bir ülkede sanayi olmadan, orada *köylü*, kolay kolay *çiftçi* konumuna geçemez. Cumhuriyet'i kuranlar da bu gerçeğin farkındaydılar. 1930'lu yıllar, söz konusu ikilemin çözülmek istendiğini de gösterecektir.

Böyle bir köylüler ülkesinde, kapitalizmin gelişmesi; sektörel açıdan zaten tarım ve ticaretin önde olduğu bir yapının kendi doğal işleyişi çerçevesinde olacaktır. Daha doğrusu, bir köylüler ülkesinde kapitalizmi, gelişsin diye kendi haline bıraktığınız zaman; doğal olarak mevcut yapısıyla tarım ve tarımla yapışık kardeş gibi gelişen ticaret kesimi öncelikle gelişir. Ve sonuçta, kapitalizmi kendi haline bırakmış olmanın doğal mantığı çerçevesinde, sanayi pek az gelişir.

Kısacası, 1920'li yıllar Türkiye'sinde özel sektör dendiğinde; çokça geri bir tarım kesimi, bununla etle tırnak gibi olan ticaret kesimi ve çok küçük bir ölçekte de özel sanayi söz konusuydu. Oysa kendi temel mantığı içinde, sanayileşmenin aradığı rejim, bundan çok daha farklıdır.

Sanayileşme, sanayi sektörlerinin öne geçmesini, lokomotif olmasını ve bunun sağlanabilmesi için de belli bir *rejim tercihi*nin yapılmasını gerektirir. O rejim, sanayileşmeyi arayan ve kısa sürede sanayi hareketini gerçekleştirmek isteyen bir rejim olmalıdır. Daha doğrusu, tarımla ticareti arka vagonlara yerleştiren, ona karşılık sanayiyi öne çekerek lokomotif yapan bir rejime ihtiyaç vardır.

1920'lerin Türkiye'sinde kapitalizmle sanayi ilişkisinin kurulması açısından bir temel zorluk ve çelişki, 1930'da çözülerek *sanayileşme kararı* öne geçecek ve o karara bağlı olarak

da sistem, iktisadi rejim tercihini de yapacaktır. O tercihin adı *devletçilik*tir.[25]

Evet, 1930'ların Türkiye'sinde devletçiliğin *taşıyıcı kolonu* sanayidir. Devletçilik, öncelikle sanayi hareketini gerçekleştirmek için yapılmış bir tercihtir. Çünkü sanayileşme, mevcut yapı çerçevesinde, ancak başka sektörlerden kaynak aktarılarak başlayabilirdi. O dönemde, sanayiye kaynak aktaracak sektörlerin başında tarım sektörü geliyordu. Çünkü tarihi deneyimler de göstermiştir ki, bir köylüler ekonomisinde, bunun başka yolu yoktur.

Klasik örnek İngiltere'dir. 1850'ye kadar İngiliz ekonomisi tarım, ticaret ve finansal kesimin ağırlıklı olduğu bir ekonomiydi. Birinci Sanayi Devrimi, doğayı değiştirdi; kapitalizme şekil verdi. Ondan sonradır ki sanayi, kapitalizme lokomotif oldu. Kömür başta olmak üzere, madenlerin çıkarılması/işlenmesi, demir-çelik, demiryolları sanayi devriminin ilk ve önemli ürünleridir. İngiltere'de kapitalizmle sanayileşme arasındaki çelişki böylece çözülmüş ve *sanayi kapitalizmi* ortaya çıkmıştır. [26]

1920'lerin Türkiye'sinde bu yönde benzeri bir yapı kurulamadı. İlginçtir ki, 1920'lerde Sovyetler'de de Türkiye'ye benzer bir durum söz konusuydu. Sovyetler'de, (kısaca NEP[27] diye nitelenen) *yeni iktisat politikası* döneminde tarım desteklenmiş, teşvik edilmişti ve hatta *Nepmen* diye nitelenen bir toplumsal kategori ortaya çıkmıştı. O sırada büyük bir köylüler ülkesi olan Sovyet topraklarında ekonomiye yön verenler, kulak ve nepmenlerdi. Ona karşılık sanayi geride kalmıştı. Sovyetler'de sanayinin 1920'lerin ikinci yarısında bir mo-

25 O dönemde bu tercihi yapan *Cumhuriyet Halk Fırkası*'dır. Ya 2019'un CHP'si?

26 Serdar Şahinkaya, Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları....

27 NEP: New Economic Policy. Rusça'da ise: Novaya Ekonomicheskaya Politika.

mentum kazandığı söylenebilir. 1929 kararıyla Sovyetler'de gündeme gelen ilk beş yıllık planla çok hızlı bir sanayileşme atılımı başladı. [28]

1.4. Köylüler Ülkesinde Çelişkiyi Çözmek ve Sanayiye Teşvik...

Demek ki 1920'lerin dünyasında, çağın gerisinde kalan bir köylüler ekonomisi söz konusu ise, kapitalizm ile sanayi arasındaki çelişkiyi çözmek için bir *karar* gerekiyordu.

1927'de özel sektörün desteklenmesi için 1913 yılında çıkarılan *Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı* genişletilerek yeni *Teşvik-i Sanayi Kanunu* çıkarılmıştı. Bu kanun, geniş bağışıklıklar ve destekler getiren kurumsal yapısıyla on beş yıl süreyle belli güvenceler getiriyordu: *Şunları gümrüksüz ithal edersiniz; elektriği düşük fiyattan kullanırsınız, size arsa veririz* gibi...

Adeta sokaktan geçen adamı çevirip *sanayici ol* dercesine sanayiye geniş teşvikler verilmişti. Öteki sektörlere bu tip kolaylıklar sağlanmamıştı. Bu da gösterir ki; Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sanayi, *lokomotif sektör* olarak düşünülmüştür.

Tekstil, şeker, çimento gibi özel sektörün üstesinden gelebileceği alanlardan sanayi hareketini başlatmak, makul bir karardı. Ama zaman içinde, özel sektörün bu işin altından kalkamadığı anlaşılacaktı. Bu, birinci noktadır.

İkinci önemli nokta ise, *basit sanayiler* diyebileceğimiz, şeker, tekstil, çimento ve benzeri sanayilerle Cumhuriyet'in kendini güvende hissedebileceği yeterli sanayi hareketinin yaratılamayacağı gerçeğidir... Sanayileşmeyi ikinci vitesten dördüncü vitese geçirebilmek için başka bir şey daha yapmak gerekmektedir.

---

28 Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye...

1920'lerin, adeta özel sektörün sanayileşme hareketini dördüncü vitese geçiremeyeceğini kanıtlamak için yaşanmış yıllar olarak geçtiği saptamasında bulunabiliriz. 1929'da patlak veren Dünya Buhranı da bu bağlamda son damgayı vuracaktır.

1.5. Gerçeği Söylemek Mümkün Olsaydı...

Aslında gerçeği dosdoğru söyleyebilmek mümkün olsaydı büyük ihtimalle şöyle söylenecekti:

> *"Ey özel sektör, sanayileşme sizin boyunuzu aşan bir iştir. Bu ülkeye yeni bir sermaye birikimi hareketi lazım. Yeni bir sermaye birikimi de yeni bir malzeme hareketi demektir. Çünkü sanayileşme büyük bir malzeme hareketidir. Büyük ve yeni bir malzeme hareketi... Ve bu hareketi gerçekleştirecek yeni insan tipine ihtiyaç vardır. Yani mühendisler, teknisyenler, ustabaşıları, işçiler yetiştirebilmeye..."*

Yeni sanayi hareketine yönelik kararın 1930'a gelinirken verilebilmesinin gerisinde böyle bir tablo söz konusu. Dünya Buhranı ile içine girilen sıkışıklık, o kararın berraklaşmasını kolaylaştırmıştır. Yoksa, *Dünya Buhranı geldi de biz o yüzden devletçi olduk* diyemeyiz.[29] Gerçek bu değil. Sadece Dünya Buhranı, var olan tabloyu daha hızlı netleştirmiştir.

Sanayileşme hareketi için somut kararın verildiği 1932 yılında ortaya çıkan rejimin adı ***devletçilik***tir. Devletçilik ilk kez 1930'un 30 Ağustos'unda o dönemdeki anılışı ile *mutluluk yolu*nun, yani demiryolunun Sivas'a ulaşması töreninin açılış konuşmasında İsmet Paşa tarafından dile getirilir: *"İktisatta*

29 Bu noktadaki tartışmaları eksiksiz bir biçimde derleyen ve konu ile ilgili yeni bilgi ve yorumlarla sosyal bilimlerin zenginleşmesine katkıda bulunan bir eser için bakınız: İlter Ertuğrul, Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri

yolumuz devletçiliktir" diye... [30]

1932 yılı ile netleşerek devam edecek olan *korumacı ve devletçi sanayileşme hareketine*,[31] 1920 çizgisinin Türkiye için ancak zayıf bir zemin hazırlayabilmiş olduğunu ortaya koyarak ve bir anlamda da *hesaplaşarak* erişilir.

İşte *bu hesaplaşmanın önemli bir evresi* de bana göre **1930 Sanayi Kongresi'** dir.

Bu zamanla, o zamanı karşılaştırma ya da güncelin tarihi gibi kabul edilmelidir:

---

30 Serdar Şahinkaya, "Bir Karış Fazla Şimendifer" Başvekil İsmet Paşa'nın 30 Ağustos 1930'da...

31 Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki korumacı ve devletçi sanayileşme politikalarının ayrıntıları için bakınız:
Hilal L. Akgül, "Türk Devrimini Ekonomik Boyutu" *Bilgi ve Bellek*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi. Y.01.S.01.(İstanbul: 2004), s.105-118; Aytekin Altıparmak, "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2002. S.13. http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/03_Altiparmak.pdf Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2007; Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*. (İstanbul: Gerçek Yayınevi,1982); Nevin Coşar, (Derleyen), *Türkiye'de Devletçilik*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995); Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*. (İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi,1940); Ahmet Hamdi, *İktisadi Devletçilik*. C.1.(İstanbul. Matbacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1941); Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972); Yıldırım Koç, "Türk Ulusunun Oluşumunda Devletçiliğin Rolü ve Özelleştirme Politikaları" *Ulusal Bağımsızlık İçin İktisat Kurultayı. Bildiriler Kitabı*. (Malatya: TC. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2006) s. 507-523; Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. 1. Cilt (1929-1932)*. (Ankara: A.Ü. SBF. Yayın No:569, 1988); Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. 2. Cilt (1933-1935)*. (Ankara: A.Ü. SBF. Yayın No:580, 1993); Sevda Mutlu, "1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik Tartışmaları". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 2007, C.8, S.1, s 31-52; Atilla Oral, *Atatürk ve İktisadi Kalkınma: Türk Ticaret ve Sanayi Tarihinde Atatürk Dönemi*. (İstanbul: Jotun Boya Sanayi ve Ticaret A.Ş. Yeğenağa Matbaacılık, 2006); Şengül Özerkan, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Devletçilik" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.27.C.IX. (Ankara:1993)
http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=536.
Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2007; Y.N. Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*. çev.Azer Yaran. (Ankara: Onur Yayınları, 1978); Serdar Şahinkaya, *Kadrolularda Toplumsal Olaylara Bakış ve Devletçilik-Planlama İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (Ankara: G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987); İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*; İşaya Üşür, "Sanayileşme-Planlama ve Kemal Atatürk: İktisat Politikası mı Strateji mi?" *Halkçılık Sempozyumu Bildirisi*. 13-14 Eylül 2003, Ankara, Bilsay Kuruç, Serdar Şahinkaya, "1930'lar Türkiye'sinde Sanayileşmenin Ana Çizgileri: La Turquie Kemaliste Dergileri" *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiyesi: La Turquie Kamâliste*. (İstanbul: Boyut Yayıncılık. İstanbul. s. 106-115.

*"(...) çünkü ancak sanayileşmedir ki ülkeyi tam bağımsızlığına kavuşturacak; hem Müdafaa-i Hukuk'un, hem de Kuva-yı Milliye'nin gerçek amacına ulaşmasını sağlayacaktır. Sanayileşmediğimiz takdirde ne olacağımızı, Osmanlı'nın son iki yüz yılına bakıp anlayabiliriz. O dönemi bilmiyorsak, şu içinde yaşadığımız dönemi de mi bilmiyoruz a canım; eğer Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlatılmış olan sanayileşme atılımı (...) dönüştürülmesiydi, acaba **'sistem'** Türkiye'yi bu kadar gafil avlayabilir miydi?"*[32]

1.6. 1927 Yılı: Dört Yaşındaki Cumhuriyet Kendini Sayıyor

1920'ler boyunca Cumhuriyet hükümetlerinin temel iktisadi hedeflerinin, ülke yurttaşlarının maddi koşullarını sürekli olarak iyileştirmek ve bu iyileştirmelerden nüfusun daha geniş bölümlerinin yararlanmasını sağlamak olan "halkçı ekonomi" konusundaki mutabakat tamdır.

Cumhuriyet'in lider kadrosunun *birinci* ana hedefi, Türkiye'nin sanayileşmesini hızlandırmak ve esas olarak da *üç beyaz* meselesindeki yetersizlikleri gidermekti. Kemalist kadrolar ülkede oluşmuş olan mamul mallar iç pazarını, koruyucu bir gümrük politikası[33] ile yurtiçi üretimine tahsis etmek; sanayi kesimindeki sermaye birikimini birtakım doğrudan desteklemelerle hızlandırmak kararındaydılar.

Başlangıçta vurgulanan alt sektörler; şeker, tekstil, çimento gibi ithal ikamesine elverişli ve hammaddesi Türkiye'de üretilen ya da üretilebilecek olan sektörlerdi. Ancak, demir-çelik sanayisinin kurulması konusunda daha 1925-1926 yıllarında yoğunlaşan istekler, sanayi yapısının farklılaştırılarak gelişti-

32 Attilâ İlhan, *Hangi Atatürk*.s.177

33 Bu konuda ayrıntılar ve "farklı" değerlendirmeler için bakınız: Orhan Kurmuş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı" *Sanayi Kongresi 1976* ve Hilal L. Akgül, "Türk Devrimini Ekonomik Boyutu"

rilmesi yönünde bir eğilimin var olduğunu da göstermekteydi. Hükümetin sanayileşme politikası 1930'larda[34] çok daha açık seçik programlara dayalı hale gelecek, hedefleri giderek belirginleşecekti.[35]

Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi'ni takiben 1920'li yıllarda İstanbul, İzmir gibi büyük ticaret kentlerindeki Türk tüccarlar, az sayıdaki sanayici ve armatörler ve Anadolu küçük burjuvazisinin önde gelenleri bir miktar ihtiyatla yaklaşılsa da iktisadi gelişme için gerekli rolü üstlenecek aktörler olarak değerlendirilmekteydi. Bu aktörlerin, siyasal yönetim yapısını desteklemeleri bekleniyor ve belli ölçülerde de bu yapının içine alınacakları düşünülüyordu.

> *"Hükümet milli ticaretin geliştirilmesine öncelik tanıyacak, fabrikalar açacak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkaracak, Anadolu tacirine yardım edecek ve zenginleşmesini sağlayacaktı. Bunlar, devletin önünde duran işlerdi.* ***Dolayısıyla Kemalist ekonomi siyasetinin hedefi, öncelikle, modern bir kapitalist topluma özgü sınıf yapısına sahip bir millet yaratmaktı.*** *Bu hedefe ulaşıldığı ve ardından sınıf çatışması geldiği zaman ise, devlet müdahale edip hakem rolü oynayacaktı."*[36]

---

34 1930'lu yılları daha iyi anlamak için SBF, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939*. (ed. Prof. Dr. Birgül Ayman Güler) Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 2 Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA) (Ankara:2007) isimli yapıta bakılmalıdır. Bu yapıtta, yönetsel açıdan devlet örgütlenmesinin genel-sivil, askeri, adli, akademik yönetim alanlarına ait olan karar ve olaylar dizisi yer almaktadır.
Çalışmada, 1930'lu yıllar şu başlıklar altında yıl be yıl irdelenmektedir:
Otuzlu Yıllarda Yönetim; 1929- Yönetimde Merkeziyetçiliğin İnşası; 1930- Muhalefet ve Belediyeler Yılı; 1931- Tasarruf Yılı: Tek Partili Dönemin Başlangıcı; 1932- Temmuz Kararları Çerçevesinde Devletçiliğe Geçiş; 1933- Planlamada Sümerbank Modeline Geçiş; 1934- Planlama İçin Örgütlenme Yılı; 1935- Personel Sisteminde Barem Tartışmaları; 1936- Parti ile Devletin Bütünleşmesi; 1937- Anayasal Yenilenmeler ve Siyasi Müsteşarlık; 1938- Bekleyiş ve Endişe; 1939- Yerde ve Yönetimde "Deprem". Ayrıca, kronolojik tarih bilgileri içermeyen ve amacı Cumhuriyet'in ilk yıllarında dünyadan, o dünyada yerini almış olan Türkiye'den bir kesit sunan (Aksoy 2008) bakılabilir.

35 Tezel 2002, s. 154

36 Ahmad 1996, s.178-198 sayfaları arasında yer alan "Kemalizmin Ekonomi Politiği"

Ancak Türk burjuvazisinin (sermaye sınıfının) genel azgelişmişliği içinde, toplumun bu varlıklı kesimlerinde de, siyasal kurumların üst katlarında asker-bürokrat kökenli kadronun başat bir yer tutmasını kabul etmeleri beklenmekteydi. Cumhuriyet'in siyasal yönetici çekirdeği, devleti güçlü bir Türk burjuvazisinin geliştirilmesi için kullanmaya kararlı da olsa, devlet yapılarının denetimini uzunca bir süre kendi elinde tutma arzusu ve kararlığındaydı.[37] Dönemin koşullarına göre bir hayli yoğun olan ithalat etkinliği içinde Türkiye'deki yerli özel sermaye büyük ölçüde ticaret kârlarının peşinden koşuyordu. Yerli büyük ticaret çevrelerinin kârlarının bir bölümünü yurtdışına aktardığı da bilinen bir gerçekti. Bütün bunlara karşın hükümet, sanayileşmeyi hızlandırmak için arayışlarını sürdürüp, yeni program tasarıları hazırlarken, yerli özel sermaye sahiplerinin bu çabalara haklı olarak destek vermesini de bekliyordu.

Yeri gelmişken konu ile ilgili günümüze dair bir noktayı not etmeliyiz. Bilsay Kuruç Hocam *kritik bir tespitte* bulunuyor:

> *"(...) durumumuz bir bakıma, 1925-1929 yıllarının muhalefet bakımından, esas olarak da sosyal demokrasi bakımından, Weimar Cumhuriyeti'ni hatırlatıyor. Sermaye sınıfını sorgulamayalım ama daha çok demokrasi olsun! Bunun özünde büyük çelişki vardır."*[38]

İdeolojik paketi akıl ve bilim olan Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet'in kadroları, 1927'de dört yaşındaki genç Cumhuriyet'i geleceğe taşımak üzere netleşmek için üç

---

bölümüne göz atılabilir.

37 Tezel 2002, s. 156.

38 Bilsay Kuruç, "Ekonomik Krizin Bilançosu: Sermayenin Ulusal Niteliği Sona Ermiştir" (Röportaj: Okan İrtem) (İstanbul: *Gündoğdu Dergisi*.S.6.s.8-17, Ekim 2018)

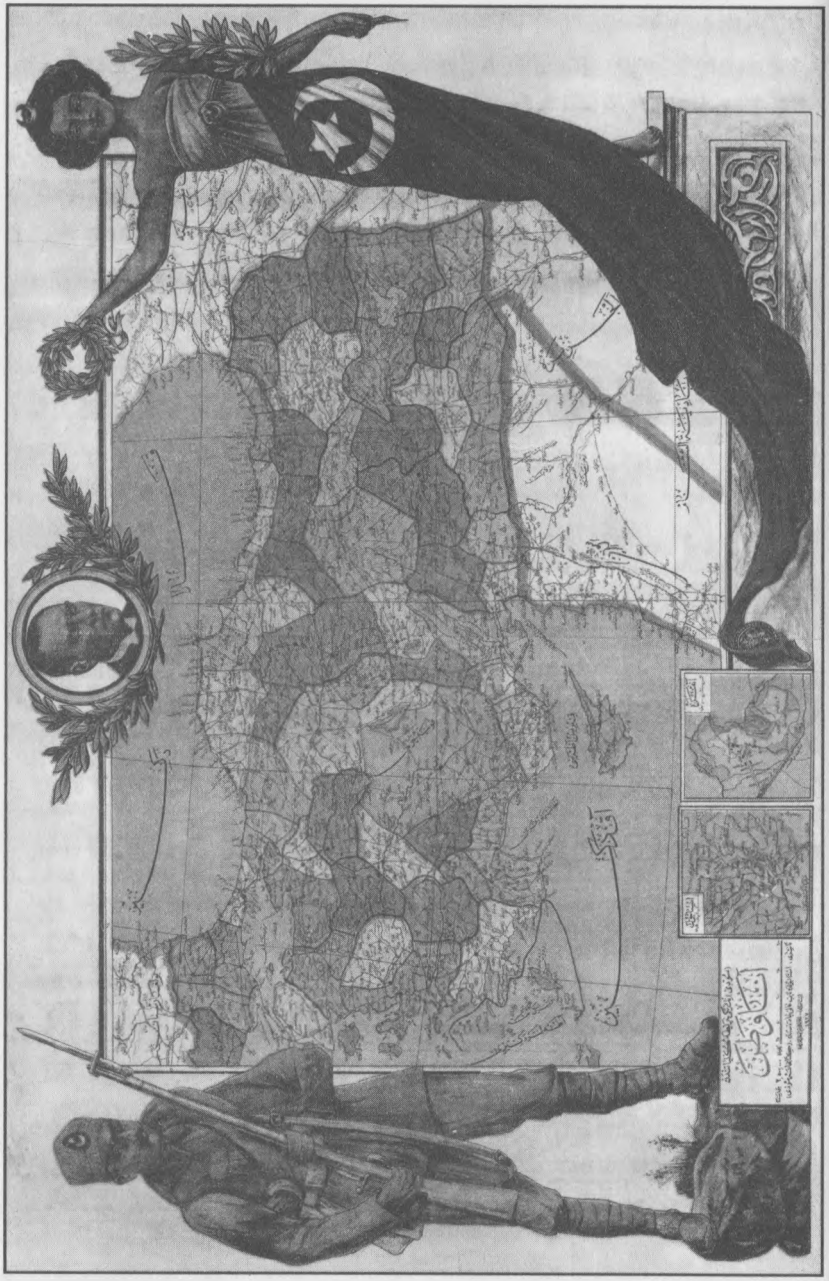
büyük sayımı gerçekleştirdiler: Nüfus Sayımı, Tarım Sayımı ve Sanayi Sayımı.

13.640.270 kişilik nüfusa sahip ulus devletin tarım ve sanayi sayımı sonuçlarına dair bulgular da ne yazık ki cılızdır. 1927 Sanayi Sayımı'na göre 65.245 işletme ve 256.855 çalışan ile sınai yapı oldukça düşük profilli bir duruma işaret ediyordu. Bu işletmelerin nerede ise %70'i bir ya da iki-üç kişilik kurumsallaşmamış aile işletmeleriydi ve sektörel yapı itibariyle Osmanlı'nın 1917 Sanayi vaziyetinden çok da farklı değildi.[39]

Sektörler	İşletme Sayısı	%	Çalışan Sayısı	%
İstihraç sanayi (maden çıkarma)	556	0,85	18.932	7,37
Tarım, evcil hayvanlar, balık ve ev ürünleri sanayi	28.439	43,59	110.480	43,01
Dokuma sanayi	9.353	14,34	48.025	18,70
Ağaç sanayii ve diğer bitki maddeleri sanayi	7.896	12,10	24.264	9,45
Kâğıt ve karton sanayi	348	0,53	2.792	1,09
Maden sanayii, maden işleme ve makine onarımı ve imalatı	14.752	22,61	33.866	13,18
Bina ve inşaat sanayi	2.877	4,41	12.345	4,81
Kimya sanayi	697	1,07	3.107	1,21
Karma sanayi	16	0,02	455	0,18
A. Elektrik sanayi	90	0,14	1.350	0,53
Çeşitli sanayi				
B. Diğer çeşitli sanayi	221	0,34	1.239	0,48
Toplam	65.245	100,00	256.855	100,00

1927'de İşletme Sayısı ve Çalışanlar

39 Serdar Şahinkaya, Cumhuriyet'in İlk Sanayi Sayımı 1927: Bir Hesaplaşma Hazırlığı" (İstanbul: *Çalışma ve Toplum Dergisi.* 2019. s.60. s.169-208)



1927 Türkiye Siyasi Haritası

Farklı bir ifade ile bu işletmelerin %44'ü tarım, %14'ü dokuma, %12,1'i ağaç sanayi ve diğer bitki maddeleri gibi geleneksel üretici karakterde idiler ve bu işletmelerin sadece %4,3'ünde motor gücü kullanılmakta idi.

İşletmelerin coğrafi olarak dağılımına bakıldığında ise başta İstanbul olmak üzere İzmit, Bursa, Balıkesir, Manisa, Denizli, Gaziantep, Kastamonu ve Ankara'da yoğunlaştığı görülebilir.

Sanayi sayımı sonuçları ile açığa çıkan sınai altyapı, Cumhuriyet rejimini kendisini güvende hissettirmekten oldukça uzaktır. Cumhuriyetçiler bir karar vermek zorunda idiler. 1930'a kadar özel kesimi çeşitli teşviklerle desteklemeyi, ihtiyatı elden bırakmadan sürdürdüler.

Fakat başta İstanbul olmak üzere girişimcilerdeki hakim ithalatçı karakter bir türlü üretici karaktere bürünmüyordu... Hatta 1930 yılının ilk aylarında, tekstil sektörünün geliştirilmesi için özel girişimcilere yeni korumalar ve sübvansiyonlar getiren kararlar alındı. Ne var ki, Büyük Buhranın çalkantıları içinde olan yerli işadamları bu teşvik ve önlemlere de olumlu bir tepki göstermedi.

İşte bu bağlamda, yeniden inşa gayretlerinin önemli kumanda manivelası olarak düşünülen sanayileşme programının hazırlanması ve hayata geçirilmesinde, devletçilik uygulamalarına geçiş tartışmaları da giderek artan bir ivme ile hızlandı.

1930'da kullanılan temel sloganlardan biri *"Türkiye sanayileşmek mecburiyetindedir"* idi. Aynı sloganı 2019 Türkiye'si için de rahatlıkla yazabiliriz değil mi?

BÖLÜM II: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930 Sanayi Kongresi ve Sergi

2.1. 1929 Krizi ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

1929 yılının sonlarında, Türk maliyesi ve ekonomisi üzerinde ağırlığını iyice belli etmeye başlayan dünya ekonomik buhranı karşısında birtakım tedbirler almayı gerekli gören hükümetin bu politikasının ana hatları Başbakan *İsmet İnönü* tarafında dile getiriliyordu:

> *"...millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyecek, kanâatkar bir hayata girmek zorunda kalacaktır...Yerli malına revacı artırmak gayesiyle... bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak üzere devletin bütün kuvvetlerini harekete geçireceğiz."*[40]

Bu cümleden olarak Türk parasının kıymetini korumak üzere alınan tedbirlerin hassasiyetle uygulanmasının yanı sıra, tasarruf alışkanlığının geliştirilmesi *"yerli malı"* kullanma kampanyaları,[41] tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi,

40 Bu tarihi konuşmanın Hakimiyeti Milliye'de yayınlanan tam metni için bakınız: Asım Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bakış*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Yayın Seri: 1974-1.(Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1974)

41 Kampanyalar için özellikle bakınız: Doğan Duman, "1930'larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları: Yaşasın Yerli Malı-Yaşasın Kumbara" *75'inci Yılda Çarklardan Chiplere*. ed. Oya Baydar. (İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul 1999), s.107-110.

üretimin çeşitlendirilmesi ve ulusal kaynakların daha verimli ve akılcı şekilde kullanılmasına dönük çabalar[42] hayati bir önem kazandı.[43]

Bu bağlamda çaba harcamak üzere 1929 Aralık ayında *Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin himayelerinde* "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kuruldu. Cemiyet yarı resmi bir nitelik taşımaktadır ve kurucuları TBMM Başkanı Kâzım (Özalp), TBMM Başkan Vekil Hasan (Saka), Yusuf Kemal (Tengirşek), Saffet (Arıkan), Mahmut (Soydan), Celal (Bayar), Fuat (Umay), Rahmi (Köken), Reşit Saffet (Atabinen), Besim (Atalay), Ziraat Bankası Umum Müdürü Şükrü (Ataman) ve Emlak Bankası Umum Müdürü Hakkı Saffet (Tan) Beylerdi.[44]

---

42 Tekeli ve İlkin 1983, s. 75-206'da yer alan "1929 Yılında Buhranın Ortaya Çıkışı ve 1931 Mayıs'ına Kadar Alınan Önlemler" başlıklı bölüme bakılabilir.

43 Derviş Kılınçkaya, *1930 Sanayi Kongresi.* Cilt:1. (Anakara: Bildiren Basın Yayın Dağıtım Pazarlama, 2003), s.VI.

44 Günümüzde Türkiye Ekonomi Kurumu adı altında ulusal ve uluslararası alanda başarılı çalışmalarını sürdürmekte olan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti hakkında ayrıntılar için, Murat Baskıcı, *"Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"* Panorama Dergisi. Aralık 2004, S.07, www.panoramadergisi.com (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2005); Doğan Duman, *"Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"* Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi, C.1, S.2, (İzmir: 1992), s.127-141; Asım Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bakış;* Erdinç Tokgöz, *Dünden Bugüne Türkiye Ekonomi Kurumu (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti).* (Ankara: İmaj Yayınevi, Form Ofset, 2004)' e bakılabilir.
Ayrıca, dönemin ders kitaplarından biri olan Tarih IV'de Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne ayrı bir başlık açılmış olması bile cemiyetten beklenen çalışmalara ne kadar önem verildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Derviş Kılınçkaya, *1930 Sanayi Kongresi*, s. VIII.
Çağlar Keyder'in Cemiyetle ilgili ancak *benim katılmadığım* 'örgütlenme tarzı' hakkındaki farklı değerlendirmesini de aktarmakta yarar vardır: *'1930'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulup faaliyete geçmesi ile yeni tedbirlerin yönü belli oldu. Bu cemiyetin amaçları tasarrufu teşvik etmek, yerli malların tüketimini üretim ve tüketimin özendirerek ithal malların tüketimini azaltmak ve genel olarak kendine yeterlilik ideolojisini yaymaktı. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin örgütlenme tarzı, yarı resmi niteliğiyle nedeniyle dikkate değer. Projenin tamamının hükümetçe tasarlanıp uygulanmasına ve bütün mebusların üye kaydedilmesine rağmen bu şeklen özel bir dernekti. Bu tür bir düzenleme cemiyet tarafından toplanan ve Mussolini dönemi corporazione'lerine benzer bir biçimde Türk sanayicilerinin sektörlere göre örgütlenmesini öneren 1930 Sanayi Kongresi'nde de devam etti'* Keyder 1989, s. 82.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Başbakan İsmet İnönü'nün konuşmasından kısa bir müddet sonra yani 1929 yılı Aralık ayının sonlarına doğru ilk toplantısını yapmış ve öncelikli iş olarak o tarihlere kadar iktisat alanındaki yazılarıyla da çok öne çıkmış olan Vedat Nedim Tör'ü Müşavir Müdür olarak Cemiyette görevlendirmiştir.[45]

Cemiyetin adı 12 Haziran 1939'da "Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu" oldu. Öte yandan İstanbul'da 1931'de kurulmuş olan ve 17 Temmuz 1939'da faaliyet merkezini Ankara'ya taşıyan bir de "Türk İktisat Cemiyeti" mevcuttu. Cemiyetin kurucuları arasında Şevket Süreyya Aydemir, Şefik Bilkur, Muhlis Ete, Hazım Atıf Kuyucak, Ahmet Ali Özeken, İsmail Hüsrev Tökin gibi dönemin önemli Türk iktisatçıları ve akademisyenleri[46] bulunuyordu. "Türk İktisat Cemiyeti ile Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu" 18 Ocak 1955'te birleşerek "Türkiye Ekonomi Kurumu" adını aldı.[47]

---

45 İloğlu 1974, s.21, Cemiyetin Vedat Nedim Tör yönetiminde çıkardığı *İktisat ve Tasarruf* isimli derginin geliştirdiği temel sloganı ***"İlk Hedef Akdenizdi; İkinci Hedef İktisat"***tır. Yine yeri gelmişken, bu sloganı kitap başlığı haline getiren iki yayın için bakınız: Şafak Altun, *(İlk Hedef Akdeniz'di, İkinci Hedef İktisat: Atatürk, İnönü ve Bayar'ın Ekonomi Politikaları,* Yayına Hazırlık: Bilge Yayıncılık Eğitim Hizmetleri. (İstanbul: Platin Dergisi, 2007); *Nesrin Yıldırım,* Atatürk'ün İktisadi Egemenlik İlkesinin Kalkınma Politikaları: İlk Hedef Akdeniz'di, İkinci Hedef İktisat. *(Ankara: Barış Kitap Ltd.Şti.2006)*

46 "1930'larda ayrıca çeşitli yayınlar yoluyla iktisat konusunda bir bilinç uyandırılmaya çalışılmıştır. Cemiyetin yayınladığı kitaplar arasında Şevket Süreyya Aydemir'in yazdığı Cihan İktisadiyatında Türkiye (1931) ve Halk İçin İktisat Bilgisi (1938) de bulunuyordu. Hazım Atıf Kuyucak, Muhlis Ete, Ahmet Ali Özeken gibi isimler dönemin İstanbul Üniversitesi ve Siyasal Bilgiler Okulu (Mekteb-i Mülkiye) gibi kurumlarında öğretim üyeliği yapıyordu. Muhlis Ete ayrıca 1950-51'de İşletmeler, 1951-52'de Ekonomi ve Ticaret, 1962-63'te Ticaret Bakanı olarak da görev yapmıştır". Murat Baskıcı, *"Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"*

47 İloğlu 1974, s.22'de, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin tamamen belli bir program içinde geçen çalışmalarını aşağıdaki gibi sınıflamaktadır: a) Ekonomik yapımımızda önemli yer tutan faaliyet kolları ile ilgili kongreler tertip edilmesi; b) Her yıl on beş gün devam etmek üzere yerli malları sergisi düzenlenmesi ve aynı zamanda milletçe yaptığımız tasarrufların rakam ve grafiklerle halkın bilgisine sunulması; c) Yine bu münasebetle ilk ve orta dereceli okullarda tasarruf haftaları tertip edilerek öğrencilere bir taraftan tasarruf fikrinin açıklanması, diğer taraftan da yerli malları kullanılması teşvik edilmesi; ç) Türk sanayisini tanıtmak üzere imkân bulundukça yabancı memleketlerde açılan sergilere iştirak olunması; d) Ulusal Ekonomi adı altında iki ayda bir çıkarılan bir

2.2. 1930 Sanayi Kongresi: *"Talimatname"*, *"Ruzname"* [48]

Bir ülke ekonomisinin sadece piyasa güçlerinin ihtiraslarına bırakılmayıp, ulusal çıkarlara göre yönlendirilmesi ve de tutarlı ve ciddi bir iktisat politikası uygulanmak isteniyorsa, bu politika kararlarını geliştirecek bir kurum, gerekli bilgileri toplayacak bir bilgi sistemi, verilecek kararlardan etkilenecek grupların bu uygulamaları etkileme kanallarının da kurulması gerekir. İşte 1925-1928 döneminde yeniden düzenlenen *Ticaret ve Sanayi Odaları* ve yeniden kurulan *Âli İktisat Meclisi*[49], *İstatistik Umum Müdürlüğü*, *İktisat Vekaleti*[50], ekonominin yönlendirilmesi için gerekli kurumlar bütününün oluşumunu göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Dünya buhranına girerken iktisat politikalarını yönlendirmek için gerekli bir kurumsallaşma yönünde önemli adımlar attığını değerlendirebiliriz. Bilsay Kuruç'un değerlendirmesi ile:

> *"1930'lu yıllar devletin merkez örgütünün kuruluş zamanıdır. Fakat bu yılların asıl önemi devletin ekonomi alanında örgütlenişidir. Bu örgütlenme, ekonominin omurgası halinde oluşur. Bu iş 1931/32'den başlayarak gelişir. 1934-35'ten sonra hızlanır. 1938-39'a varıldığı zaman bir bütünlük kazanmıştır."*[51]

---

dergi yayınlanması.

48 Bu kısımda belgelere dayalı ifadelerdeki yazım biçimi esas itibariyle aynen korunmuştur.

49 Âli İktisat Meclisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Murat Koraltürk, "Devletçi Sanayi Politikaları ve Âli İktisat Meclisi" *75'inci Yılda Çarklardan Chiplere*. ed. Oya Baydar. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul1999), s. 63-69.

50 İktisat Vekâleti, 1200 sayılı Kanunla, Ticaret ve Tarım Bakanlıklarının birleştirilmesi kurulmuştur.

51 Bilsay Kuruç 1987, s.18.



1930 Sanayi Kongresi kitabı

1930 Sanayi Kongresi Açılış Oturumu
Fotoğraf, Oral, 2006, s.63'ten alınmıştır.

Dünya buhranı Türkiye'nin önemli bir eksiğini de açık şekilde ortaya koymuş bulunuyordu: *Fertlerin elindeki sermaye yetersizdi ve devletin ekonomiyi yönlendirmekten ziyade bu alanda yatırımları bizzat yapmasından başka çaresi yoktu.* Bu sırada İktisat Vekaleti sözü edilen konulara ilişkin bir dizi çalışma yapmaktaydı[52] ve yurtdışından çağırılan yabancı uzmanların[53] yardımıyla ülkenin genel iktisadi durumunun gözden geçirilmesine girişilmişti.

Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, ülkedeki genel durumu anlamak ve halkın yaşadığı hayatı görmek için çıktığı yurt gezisinin etkisiyle hükümete iktisadi bakımdan alınması gerektiğini düşündüğü bir dizi öneride bulundu.[54]

Bu gelişmeler çerçevesinde, *halkı eğiterek hesaplı yaşamaya ve israfla mücadeleye ve milli ürünleri kullanmaya teşvik amacıyla kurulan*[55] Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, kuruluşundan

---

52 Bu çalışmaların dönemin yayın organlarına yansımaları aşağıdadır. Yazılar TBMM Kütüphanesi Mikro Film bölümündeki 2007 yılındaki taramalarım sonucunda edinilmiştir.

Cumhuriyet gazetesinden:

Halil Mithat: *İktisatta Teşkilat ve Mesainin Rolü: Hükûmetin Proğramı Kâfi Değildir.* 9 Nisan 1930.

Yunus Nadi: *İktisadî Program ve Esasları.* 12 Nisan 1930.

Yunus Nadi: *İktisadi Program.* 17 Nisan 1930.

Hakimiyeti Milliye gazetesinden:

"Adana'da İktisadî Tetkikat Başladı" 5 Nisan 1930.

"İktisat Programı Yakında Meclise Verilecek" 6 Nisan 1930.

"Hükûmet İktisadî Projeleri Tetkike Başladı" 14 Nisan 1930.

"Hükûmet İktisadî Projeleri Tetkikini Bitirdi" 17 Nisan 1930.

53 Bahse konu yabancı uzmanlar ve raporları için (Tekeli ve İlkin, 1983: 573-675)

a.) Reichsbank Reisi Dr.Hjalmar Schact: *"Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname"*

b.) Dr.Karl Müller: *"Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname"*

c.) M. Charles Rist: *"Mali Durum ve Ödemeler Dengesi Üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine Rapor"*

54 Gezi ile ilgili ayrıntılar için; Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay.* (İstanbul: Tan Matbaası, 1945)

55 Bozdoğan 2002, s. 151

yaklaşık dört ay gibi kısa bir müddet sonra Ankara'da *"Milli Sanayi Numune Sergisi"*[56] ve *"Sanayi Kongresi"* düzenleme kararı aldı ve 1930 Şubat ayında da hazırlıklara başlandı.

11 Şubat 1930'da Trabzon Milletvekili ve TBMM Başkan Vekili Hasan Bey (Saka) başkanlığında yapılan bir toplantıda kongrenin yürütülmesine ilişkin esaslar belirlendi ve kabul edildi.[57]

Belirlenen esaslar doğrultusunda birbiri ile ilişkili, Kongre *Talimatnamesi* (Yönetmeliği) ve *Ruznamenin İzahı* başlıklı kritik önemde iki metin yayınlandı.[58] Sergi açılana ve Kongre toparlanana kadar olan zaman diliminde dönemin etkin günlük gazetesi *Hakimiyeti Milliye*'de çeşitli yazılar ve ilanlar sıkça yayınlandı.[59] Bunların içerisinde Kongre sırasında encümen listesinde de yer alacak olan Vedat Nedim (Tör), 15 Mart 1930 tarihli, "Sanayi Kongresinin Ehemmiyeti" başlığını taşıyan bir başyazı kaleme aldı.[60]

Daha önce değindiğimiz *"hesaplaşmanın"* ipuçları bu makalede de yer alıyordu. Vedat Nedim, Kongre gündeminin Türkiye'de ilk defa ve çok kapsamlı hazırlandığını örneklerle

---

56 'Sergiyi, Başvekil İsmet İnönü *"...milli iktisatta yeni bir hayata giriyoruz.."* sözleriyle açmış ve Cumhur Reisi Gazi Mustafa Kemal de, bu teşebbüsün daimi bir şekle dönüştürülmesini talep etmiştir.' Tekeli ve İlkin 1983, s.119
Serginin bir bölümünde üreticilere satış hakkı verilmiş olması dolayısıyla aslında serginin adı *Milli Sanayi Numune ve Satış Sergileri*dir. Fakat satışlar, ana amaçlardan biri olmaması dolayısıyla, bu girişim çoğu kez yukarıda kullanıldığı şekli ile adlandırılmıştır. Tekeli ve İlkin 1983, s.119, 4 nolu dipnot.
Sergiler için, Doğan Duman, "Milli İktisat Politikasına Bir Katkı: Yerli Ürün Sergileri" *75'inci Yılda Çarklardan Chiplere*. ed. Oya Baydar. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul 1999), s. 111-117; sergi binalarının inşası ve takip eden süreçlerdeki sergiler ve geliştirilen mimari yapılar ve tarzlar için özellikle bakınız: Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*.

57 Bu önemli ayrıntıyı Kılınçkaya 2003, s.IX'daki 21 nolu dipnotta: "Sanayi Kongresi İçin Yürütülen Hazırlıklar" Hakimiyeti Milliye. 12.2.1930'a atfen öğreniyoruz.

58 Orijinal metinler için bakınız: Ek:1

59 Yazılar ve yazarlar listesi için bakınız Ek:2

60 Bakınız Ek:3

izah ettiği yazısına *"Bakalım sanayi erbabı bu fırsattan nereye kadar istifade etmesini bilecektir?"* sorusuyla devam etmekte ve:

> *"Eğer sanayi erbabı, bu kongrenin ehemmiyetini ve lüzumunu takdir etmez ve ona layık olduğu gibi hazırlanmazlarsa bundan böyle hiçbir şikâyete hakları kalmaz. O vakit onlara, pek tabii olarak şöyle mukabele edilebilir:* ***Efendiler, sanayi kongresinde vaziyetiniz ve ihtiyaçlarınızı müspet, esaslı ve ilmi raporlarla izah etmek fırsatını kaçırttınız. Artık menfi şikâyetlere ve dert yanmalara kulaklarımız tıkalıdır...*** *"*

diyerek bir anlamda kongre öncesi *'hesaplaşmanın ayak seslerini'* duyurmaktadır.

22-23 Nisan 1930 tarihinde **"Gayemiz: Türkiye Sanayisi, Türkiye Devleti gibi Yeni ve İleri Olmalıdır"** şiarı ile Ankara'da toplanan *Sanayi Kongresi*[61] yönetmeliğine göre kongreyi doğuran gereklilik Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin tüzüğü ile ilişkilendirilerek aşağıdaki biçimde anlatılmaktadır:

> "Yerli mallarının miktarını çoğaltmaya, cinslerini metanet *(dayanıklılık)*, zarafet *(incelik)*, nefaset *(güzellik)* vesair evsafı itibarile *(diğer özellikleri bakımından)* yabancı mümasil *(benzeri)* mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarının ucuzlatmaya çalışmak.
>
> Bu gayelerin tahakkukunu temin edebilmek için takibi lâzım gelen en doğru yol *"işadamları"* ile temasa geçmektir. Fakat

61 Ayrıntılı raporların hazırlandığı ve tartışıldığı kongre belgeleri tüm zabıtları ile birlikte Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nce yaklaşık 887 sayfalık bir kitap haline getirilerek *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar* başlığı ile yayınlanmıştır. Bu yapıtla ilgili olarak Rahmi (Köken) Bey, Kongrenin kapanış konuşmasında şu sözleri söylüyordu: *Gerek ihtisas encümenlerinde okunan raporları, gerekse encümenlerin bu raporlara istinaden hazırladıkları raporları ve heyeti umumiyelerde cereyan eden münakaşaların zabıtlarını ve Kongre mukarreratını bir eser halinde bastıracağız. Bu eser Türkiye sanayisi hakkında yegâne menba olacaktır. Türkiye sanayi hakkında tetkik yapmak isteyenler, bu esere müracaat etmek mecburiyetindedir. Bu eser sizin ilminizi, ihtisasınızın, tecrübenizin mahsulüdür. İktisadiyatımıza klasik bir eser hediye etmiş oldunuz. Sayiniz meşkür olsun."* İloğlu 1974, s. 33-35.

Türkiye'deki bütün işadamları ile birer birer temas etmek ne kabil, ne de faydalıdır. Hiç şüphesiz ki en kestirme ve en makul yol, muhtelif sanayi guruplarının mümessillerini bir araya toplayarak *müştereken* ihtiyaçları tespit etmek ve bu gayelerin tahakkuku için lâzım gelen esasları bir arada hazırlamaktadır.

İşte "Sanayi kongresi" fikri böyle bir zaruretten doğmuştur."

Kongre ile bir anlamda dönemin sanayii envanterini/dökümünü çıkartmak *"Neyimiz var? Neyimiz Yok?" "Gelecekte neler yapabiliriz?"* sorularına cevap aramak amaçlanmıştı. Ancak, sanayi erbabı ne yazık ki yine kötümserdir.

Kongrenin tertibi sebeplerini, kongrenin devamı müddetince Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından yayınlanmış bulunan *Sergi ve Kongre* başlıklı gazetenin 24 Nisan 1930 tarihli baş makalesinden daha açık bir surette anlıyoruz.

(...)Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bir 'sanayi kongresi'ni davet etmeye karar verdiği zaman bu teşebbüs, sanayi erbabı tarafından büyük bir ehemmiyetsizlikle karşılandı. Temas ettiğimiz bütün sanayiciler hep bir ağızdan bize şunu söylediler:

"Şimdiye kadar yapılan kongrelerden[62] *müspet ne netice çıktı ki, bu kongreden bir şey ümit edebilelim?.. İhtiyaçlarımız, dertlerimiz, dileklerimiz apaçık. Onları söyleye söyleye dilimizde tüy bitti. Aynı şeyleri bir daha tekrarlamaktan ne çıkacak?* Onları bu kongrenin lüzumuna ikna edebilmek müşkül olduğu kadar zaruri bir işti."[63]

Kongre Yönetmeliği'nde Kongre'nin görevi: *Sanayimizin "milli" ve "çağdaş" gereklere uygun bir tarzda gelişmesini sağlayacak yolları aramak* olarak belirlenmiştir.

62 Yapılan kongrelerden kast edilenler hangileridir? Bu soru üzerinde bence ciddi ciddi düşünülmelidir. Kaldı ki; Kongre "Talimatnamesi"nde, sanayicilerin ilk defa olarak böyle bir kongre'ye davet edildikleri not edilmiştir. Serdar Şahinkaya.

63 İloğlu 1974, s.22

Yine aynı yönetmeliğe göre: *Milli sanayimiz -narin bir sera bitkisi gibi- sadece halkın ve devletin koruma ve fedakarlığına dayanarak yaşayabilen "yapay" bir varlık olma tehlikesine düşmemeli; aynı zamanda gücünü çağdaş sanayiciliğin "hesap" ve "bilgi" kaynaklarından alan "sağlam" ve "canlı" bir varlık olmalıdır.*

*Kongre Ruznamesi*nde *(gündeminde) dokuz ana başlık* bulunmaktadır:

1) Hammadde
2) Sermaye ve kredi
3) Vergi ve rüsum
4) Teşvik-i Sanayi Kanunu ve uygulaması
5) Standart meseleleri
6) Rasyonalizasyon meseleleri
7) Ticaret ve Sanayi Odalarında sanayicilerin temsili
8) Sanayi eğitimi
9) Nakliyat meseleleri.

Kongreye raporları ile katılacak iş kolları/sektörler, raporlarını bu dokuz başlığın her birine değinerek hazırlayacaklardır. Bu kesin bir talimattır: *(...) Ruznamenin ihtiva ettiği muhtelif maddeler ve bu maddelerin yukarıda arz olunan müfredatı hakkında mümkün olduğu kadar esaslı malumat verilmesi ehemmiyetle rica olunur.*

Kongre gündeminden de anlaşılmaktadır ki, gerçekten *hazırlıklar, oldukça ciddi ve sıkı bir çalışma gerektirmektedir.* Bu bağlamda, yönetmeliğin özellikle 3, 4 ve 5'inci maddeleri ayrı ayrı ele alınmayı hak etmektedir:

3. maddeye göre, *Ticaret ve Sanayi Odaları* sanayi erbabının bu ruzname etrafında *(gündem çerçevesinde)* hazırlanmalarını temin maksadıyla *(sağlamak amacıyla)*, mıntıkalarındaki *(bölgelerindeki)* muhtelif *sanayi* gruplarının *mümessillerini (temsilcilerini)* ve bu işlerle alakadar *iktisatçıları* ve fen adamlarını

(bilim insanlarını) bir içtimaya *(toplantıya)* çağırarak her sanayi grubu için ayrı ayrı encümenler *(komisyonlar)* seçmeye ve ruznamenin *(gündemin)* her maddesi için ayrı, ayrı *raporlar* hazırlamaya davet edecektir.

4. maddede, raporların *esaslı* ve *ilmi* bir tetkik mahsulü *(inceleme ürünü)* olmasının kongrenin muvaffakiyeti *(başarısı)* için şart olduğunun altı çizilmektedir. Adedi malumata *(Sayısal verilere)*, muhtelif senelerle ve bize mümasil *(benzer)* memleketlerle mukayeseli *(karşılaştırmalı)* müşahedelere *(gözlemlere)* çok ehemmiyet *(önem)* verilmesi icap eder.

Madde 5 bağlamında hazırlanan raporlar her sanayi grubuna ait encümenlerle *(komisyonlarla) etraflıca* münakaşa *(tartışma)* ve müzakere edildikten sonra son ve kati *(kesin)* şeklini almış olacaktır. Raporlar *teksir* edilerek Kongreden evvel Cemiyetimizin merkezine gönderilecektir.

22 Nisan 1930 tarihli *Hakimiyeti Milliye gazetesi*nin manşeti "Sanayi Kongresi Bugün Himayei Etfal'de Açılıyor", 23 Nisan 1930 tarihinde ise "Sanayi Kongresi Dün Merasimle Küşad Edildi" başlıklarını taşımaktadır.

Ayrıntı gibi gelse de, Kongre'nin toplandığı tarih ile *Şakir Kesebir Planı*nın sunulduğu tarih arasındaki ilişkiye değinmekte yarar vardır. Kesebir Planı Başvekile 13 Ocak'ta sunulmuştur. 4 Mart'ta bastırılmasına izin verildiğinde artık bir plan olma özelliğini yitirmiş *İktisadi Vaziyetimize Dair (bir) Rapor*[64] haline gelmiştir. Tekeli ve İlkin, bu planın yeterli bulunmayışının Sanayi Kongresinin toplanmasına katkısı olabileceğini belirtmektedirler.[65]

64 Bahse konu olan raporun birebir tıpkıbasımı için Tekeli ve İlkin 1983, s.226-559'a bakılabilir.

65 Yukarıda belirttiğimiz, Sanayi Kongresi esaslarının belirlendiği tarih olan 11 Şubat'ı hatırlayalım.

Hakimiyeti Milliye

Halka yeni mallarımızı tanıtmalı, yeni mallarımızın sürümünü artırmalı, ecnebi yükseltmeli. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin en önde gelen vazifelerindendir. Ismail Mahir Mah'sus. M. RAHMI.

No. 3253 On birinci sene. SALI 22 NISAN 1930 Her yerde 5 kuruş.

Sanayi Kongresi Bugün Himayei Etfal'de Açılıyor.

Gündelik.

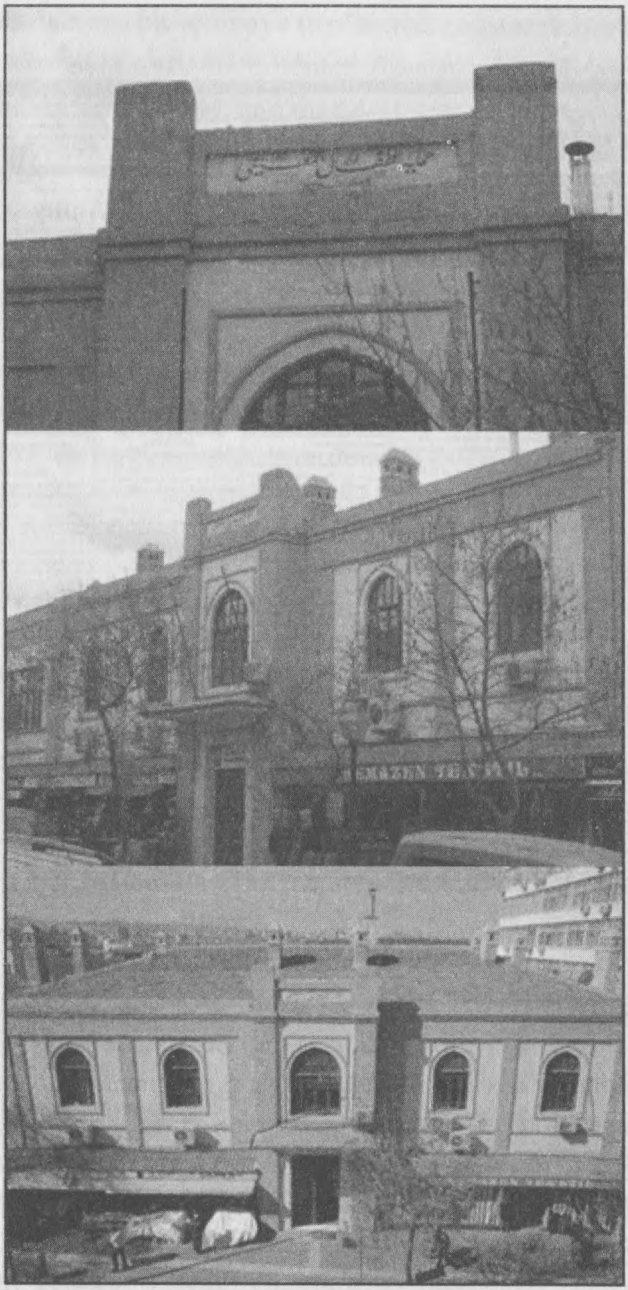
ZIRAAT SIYASETI.

Öyle anlaşılıyor ki, devletleri en ziyade düşündüren ve meşgul eden mühim mes'elelerden biri de ziraat işleridir. Ziraat siyaseti yalnız bir cepheden mütalea edilebilen bir mes'ele değildir. Bunun iktisadi cephesi kadar, içtimai cepheleri de büyük bir ehemmiyeti haizdir. Ziraat denilince ilk evvel hatıra gelen başlıca mahsullar, buğday, üzüm, tütün, memleket mikdarına nokta nazarından da ehemmiyetle derpiş edilen bir muvazenedir. Kendi ihtiyacını temin edebilmek milliyetçi ve tevsi'ci nazar, milletin içtimai teşkilatının en ziyade müessir olan bir amilidir. Bütün memleketlerde ekseriyeti teşkil eden çiftçi sınıfının ikmali ve içtimai vaziyeti bütün milletin ittifakları altındadır eden esaslı mes'elelerden biridir.

İşte bu sebepler dolayısiledir ki Avrupa memleketlerinde de ziraat siyaseti devlet meşgalelerinin ilk safında bulunmaktadır. Tabii her millet ziraat siyasetini kendi hususiyeti hallerine göre, kendisi için en ziyade ehemmiyeti hâiz olan cephelerden mütalea etmektedir. İtalyanın, bu cihetlerden bir kaç defa mevzubahs ettiğimiz buğday siyaseti —buğday harbi— her şeyden evvel memleket mihdafaası noktai nazarına göredir. Bu siyaset bir program dahilinde ve tedrici bir surette tatbik olunmaktadır. Bu programın mühim bir safhası da Pontin bataklıklarının kurutulmasıdır. Bu bataklıklar Roma şehrinin hemen yanıbaşında bulunmakta ve bu sebeple de sıtma hastalığının menbaı olmaktadır. Bu bataklıkların kurutulmasile bu hastalığın ortadan kaldırılması ve bu suretle Romanın sıhhi bir şehir haline getirilmesi düşünülmüştür. Bu mühim işin ikmali için de Mussolini bir müddet evvel Pontin bataklıklarını bizzat ziyaret etmiş ve bu mühim işin ikmali için bir nutuk irad etmişti. Bu nutkunda Mussolini bataklıkların kurutulmasile elde edilecek arazinin ne suretle ve kimlere tevzi olunacağını da izah etmişti. Bu arazinin bir kısmı da Romalı fakir ailelere tevzi olunacaktır. Bu suretle bataklıkların kurutulmasile hem memleketin sıhhi bir hale getirilmesi, hem de fakir ailelerin iskanı temin edilmiş olacaktır.

Bu misal bize gösteriyor ki, İtalyanın buğday siyaseti, memleketin müdafaası noktai nazarından da ehemmiyetle derpiş edilen bir muvazenedir. Kendi ihtiyacını temin edebilmek milliyetçi ve tevsi'ci nazar, milletin içtimai teşkilatının en ziyade müessir olan bir amilidir. Avrupa memleketlerinde ekseriyeti teşkil eden çiftçi sınıfının ikmali ve içtimai vaziyeti bütün milletin ittifakları altındadır eden esaslı mes'elelerden biridir.

İşte bu sebepler dolayısiledir ki Avrupa memleketlerinde de ziraat siyaseti devlet meşgalelerinin ilk safında bulunmaktadır. Tabii her millet ziraat siyasetini kendi hususiyeti hallerine göre, kendisi için en ziyade ehemmiyeti hâiz olan cephelerden mütalea etmektedir. İtalyanın, bu cihetlerden bir kaç defa mevzubahs ettiğimiz buğday siyaseti —buğday harbi— her şeyden evvel memleket mü



1930 Sanayi Kongresi'nin yapıldığı binadan günümüze ait detaylar

Bina girişindeki Osmanlıca ibarede; ***Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Merkez-i Umumisi*** yazmaktadır.[66] Kültür Bakanlığı'nca birinci derecede tarihi eser olarak tescillenmiş bulunan bina, Kasım 2019 itibariyle *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Ankara İl Müdürlüğü* olarak kullanılmaktadır. Tam adresi, Anafartalar Caddesi, No: 70. Ulus, Ankara'dır.

Fotoğraflardan da dikkatinizi çekeceği gibi kongrenin toplandığı binanın ön cephesinde "tesettür giysileri" satan iki mağaza dikkat çekmektedir. Oysa bu bina birinci derecede tarihi eser olarak tescillenmiş ise o iki mağazanın yerine yurtdışındaki yüzlerce örnekleri gibi müze / kitaplık benzeri bir faaliyetle düzenlenmesi "*tarihi hakikatlere*" de daha uygun düşmez mi?

2.3. Kongre Açılış Konuşmaları

Kongrenin açılışında iki konuşma[67] yapılmıştır. İlk konuşma dönemin İktisat Vekili Şakir Kesebir[68], ikinci konuşma da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumi Katibi *(Genel Sekreteri)* ve İzmir Milletvekili Rahmi Bey'e[69] aittir.

---

66 Çeviri desteği için, *İhsan Feyzibeyoğlu* üstadıma teşekkürler.

67 Konuşmaların tam metinleri için bakınız Ek:4.

68 *Şakir Kesebir,* Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1920)'nda ve 2. Dönem'den itibaren dört dönem TBMM'de milletvekilliği, Ekonomi ve Tarım bakanlıkları yapmış Türk siyasetçidir.
1889 yılında Köprülü'de doğmuştur. Mülkiye'den mezun olmuş, kaymakamlık, Tekirdağ Mutasarrıf Vekilliği, Mülkiye Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda (1920) Gelibolu, TBMM 2. Dönem'de Çatalca, 3. Dönem ve 4. Dönem'de Edirne, 5. Dönem'de Tekirdağ milletvekilliği yapmıştır. 6 Nisan 1966'da öldü. http://www.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?wpg=kabine&did=basbakanlik.123460 (Erişim Tarihi: Aralık 2008)

69 *Mustafa Rahmi Köken,* TBMM 2. Dönem'den itibaren altı dönem İzmir milletvekilliği, çeşitli hükümetlerde Ticaret, Ekonomi ve Tarım Bakanlığı yapmış, öncesinde 1914-1918 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda mebus olarak bulunmuş Türk siyasetçidir.
1881'de Bergama'da doğmuştur. İstanbul Hukuk Mektebini bitirmiş, Zonguldak'ta maden müdürlüğü yapmıştır. 1914-1918 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda, II., III., IV., V., VI. ve VII. Dönem İzmir Milletvekili olarak bulunmuştur. 7 Temmuz 1952'de öldü. http://www.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?wpg=kabine&did=basbakanlik.123460 (Erişim Tarihi: Aralık 2008)

İktisat Vekili *Şakir Bey* konuşmasında,



Şakir Kesebir

"Nihayet bir iktisadi program ihzarı vaziyetine girmiş (hazırlamış) *bulunuyoruz. Böyle bir sırada, her biri kendi şubesinde mütehassıs ve tecrübe sahibi olan kongre azayı kiramının* (katılımcılarının) *reylerinden* (görüşlerinden) *pek ziyade istifade edilebileceğine hükumet kani bulunmaktadır. İstatistiklerimizde görülmüş olacağı gibi ithalatımızın %70'inden fazlası mevadı mamuleye taalluk ediyor* (mamul mallara karşılık geliyor.)

Bu büyük nisbet milli sanayimize atfedilecek ehemmiyetin (verilecek önemin) *ne kadar fazla olması lazım geleceğini iraeye kâfidir*(göstermek için yeterlidir). *Şeraiti esasiyesi* (temel koşulları) *eksik olmayan sanayimizin muvaffakiyeti çarelerini umumen aradığımız bir sırada kongrenin faydalı mütaleaları* (yorumları) *hükümet için, bittabi imkân ve mali iktidarımız dahilinde, nazarı itibara* (dikkate) *alınacak başlıca bir tenvir* (aydınlanma) *vasıtası olmuş olacaktır."*

şeklindeki sözleriyle kendisinin başkanlığında hazırlanan ve gecikmeli bir biçimde çoğaltılarak dağıtılmasına izin verilen plandan hiç söz etmemekte ve fakat Kongre tespitlerinin hazırlanacak yeni plana katkıda bulunacağına işaret etmektedir.

Kesebir'in konuşmasının Kongre katılımcıları üzerindeki etkisi olumlu olmuştur. Bu olumluluğu İloğlu, *"Onları bu kongrenin lüzumuna ikna edebilmek müşkül olduğu kadar zaruri bir işti. Gerçekte Kongre, bu ikna işinde muvaffak olunduğunu ispat etti. İktisat Vekili Şakir Kesebir Bey, Hükümeti'nde bu kongrenin vereceği neticeleri alaka ile beklediğini açıkça söylediği zaman bütün murahhasların gözleri ümitle ışıldadı. Şakir Bey'in ağırbaşlı sözleri kongre murahhaslarının kongreyi benimsemelerini temin etti. Eğer*

encümenler büyük bir alaka ve hararetle çalışmışlarsa bunu iktisat vekilinin cesaret ve emniyet verici sözlerine borçluyuz. Bu itibarla kongrenin müteşebbisi olan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Şakir Bey'in şahsında en büyük, en kuvvetli yardımcısını bulmuştur." şeklinde değerlendirmektedir.[70]

Kongredeki konuşmasında:



Rahmi Köken

"Bu kongre iş ve fikir kongresidir. Burada mütehassısın, iktisatçının, fen ve iş adamının sözü var." diyerek sözlerini sürdüren *Rahmi Bey*, üretim gücünün geliştirilmesinin ve bunun bir 'programa' bağlanmasının önemini:

"İstihsal(üretim) *hayatımızda inkilap* (büyük değişiklik) *yapmadan yalnız istihlakte* (tüketimde) *yapacağımız her türlü harekatın kısa ömürlü olacağını biliyoruz. Onun için bir taraftan halka: 'Vatandaş! Yerli malı kullan' derken, diğer taraftan da sizi, sanayicilerimizi bir kongreye davet ederek, 'Efendiler! Halka iyi, ucuz ve çok mal vermek için nasıl çalışmanız lazımdır? Gelin bu gayelerin tahakkuku için düşünün, münakaşa ve müzakere edin ve müşterek bir faaliyet* (ortak bir çalışma) *programı hazırlayın."* şeklinde vurguluyordu.

Ülkede kurulacak olan sanayinin modern bir sanayi olması lazım geldiğine *"Türkiye'de inkişafını istediğimiz sanayi, modern bir sanayidir. Bu sanayi, bilgi ve idrak işidir. Modern olmayan sanayi inkıraza* (yok olmaya) *mahkûmdur."* sözleri ile dikkat çeken Rahmi Bey aynı zamanda:

70 İloğlu 1974, s. 23.

"Devletin himayesini isteyen sanayiciler, aynı zamanda o himayeye lâyık olduklarını ispat etmelidirler. Devlet himayesi geriliğin, iptidailiğin himayesi olmamalıdır. Himaye, bir terakki vasıtası olmalıdır. Himaye, himayesizliğe götüren bir yol olmalıdır. Nasıl ki, bir çocuğun anasının babasının himayesine olan ihtiyacı, derece derece azalır ve o, bir gün müstakil bir fert olarak cemiyete atılırsa, himaye edilen sanayi şubeleri de böyle dünya rekabetine hazırlanmak için himaye edildiklerini bilmelidirler. Bu şerait (durum) *daima göz önünde tutulmalıdır."*

diyerek sanayicilere sorumluluklarını hatırlatmayı da ihmal etmiyordu.

"Türkiye sanayileşmek mecburiyetindedir." diyerek konuşmasını sürdüren Rahmi Bey, *"fabrikaların sadece girişimciler değil, ülkenin üretim kapasitesi açısından"* önemli olduğunu aşağıdaki gibi belirtiyordu.

"Her kurulan fabrika, yalnız onu kuranın kâr ve zararı ile alakadar hususi bir teşebbüs değil, aynı zamanda memleket iktisadiyatının seviyesi üzerinde doğrudan doğruya müessir olan bir amildir. Gayri iktisadi işleyen, pahalı ve fena mal çıkaran bir fabrikadan yalnız fabrikatör zarar görmez. Memleketin serveti, ticaret bilançosu, terakki seviyesi de müteessir olur. Onun için 'her koyun kendi bacağından asılır' nazariyesine uyarak, böyle gayri fenni işleyen müesseselere (bilim dışı çalışan işletmelere) *karşı lakayt kalmamalıyız. Onları, iktisadi, fenni bir müessese haline getirmeye çalışmak memleket iktisadiyatı namına bir borçtur."*

İlk konuşmayı yapan İktisat Vekili Şakir Bey'in değinmediği bir nokta olan "sanayicilerin ticaret kesiminden ayrı olarak örgütlenmesi gerekliliğine" diğer ülkelerin örneklerinden hareketle Rahmi Bey dikkat çekmektedir:

"Biliyoruz ki, başka memleketlerin sanayicileri milli ve beynelmilel inkişaf ve terakki akışında geri kalmamak için teşkilatlanmışlardır.

Ayrı ayrı her sanayi şubesi mensupları mesleki taazzuvlar (birlikler) *halinde birleşmişlerdir. Her ferdin ayrı ayrı masraf ihtiyarile getiremeyeceği neşriyatı, mesleki mecmuaları bu teşkilat getirir. Neşriyat yapar. Konferanslar, kongreler, sergiler, tertip ve beynelmilel kongre ve sergilere iştirak eder. Sanayicilerin menfaatini daha iyi temsil ve müdafaa eder. Kısaca sanayiciler toplu ve birlikte çalışmanın bütün faydalarından istifade ederler. Onun için Türkiye sanayicileri de aralarında mesleki taazzuvlar yapmak, bu medeni zarurete uymak mecburiyetindedirler. (...) Bu itibarla Türk sanayicilerinin mesleki taazzuvlar içinde birleşmelerine engel olabilecek hiçbir mani yoktur. Bilâkis zaruret vardır. O halde niçin bir Türkiye mensucatçılar birliği, bir dabağatçılar birliği, bir konserveciler birliği ilave bütün bu birliklerin de bir birliği yani Türkiye sanayiciler birliği olmasın?*

Bu kongreyi, cemiyetimizin davet etmesi, memleketimizde her tarafa şamil meslekî taazzuvların olmamasından ileri gelmiştir. Bu münasebetle, mesleki teşekküller kurmaya bir an evvel teşebbüs etmenizi bihakkın beklemekteyiz. Eğer bu kongre, bu gibi teşekküllerin doğmasına vesile olursa, Türk sanayiciliğine en büyük hizmeti yapmış olacaktır."

Rahmi Bey, konuşmasının bitimini takiben, iki başkan vekili ve iki katip üye seçilmesini teklif eder ve Başkan Vekilliklerine Edirne Mebusu Faik ve Bursalı Hacı Etem Beyler, katip üyeliklere Muhlis Etem ve Seyfi Beyler seçilir. Yine Rahmi Bey'in önerisi üzerine Kongre katılımcıları temsil ettikleri sektörler ve uzmanlık alanlarına göre komisyonlar oluşturarak Kongre çalışmaları sürdürülür.[71]

71 Kongre başkan vekillikleri ve komisyonların nasıl ve kimlerden oluşturulduğuna dair bilgi için, Ek:5'e bakınız.

Hakimiyeti Milliye

HİMAYEİ EFFAL CEMİYETİNİN İNKİŞAFINA UMUMİ ALÂKAYI TAMİK EYLEMEK İSTERİM.
GAZİ M. KEMAL

No. 3134 On birinci sene. ÇARŞAMBA 23 NİSAN 1930 Her yerde 5 kuruş

Gündelik.

BÜYÜK GÜN:

Şüphe yok ki, büyük tarihî yıldönümlerinden biri de 23 Nisan'dır. 23 Nisan, yabancı Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplandığı, milli türk devletinin kurulduğu ilk günü değildir. Yeni rejimin ve cümhuriyet idaresinin esasları da aynı günde tesbit edilmiştir.

Bugün dahilî ve harici bir emniyet havası içinde yaşıyoruz. Bu neticeyi yeni rejimin teşkilerine medyunuz. Onlarınla çok müşkülât vardır. Bunları karşı koymak için mutlaq olduğumuz kuvvet ve muhasemeti milli müdafaamızın derslerinden, tecrübelerinden topluyacağız.

İşte türk vatandaşı; 26 senesinin 23 nisanını dalma yüksek bir heyecan ve sevgi ile hatırlamaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı günlü umumî vazifeyi, benliğe unutulmadı. O günlerde yaşıyan telâkkilere, halleti ruhiyeye göre radikal bir teşkilât almak, bilhassa açık ve radikal beyanatta bulunmak tedbirsizlik olurdu. Büyük Gazi; bu vaziyeti de en yüksek bir dirayet ve kudretle idare etti. Siyasî dehasını burada da gösterdi. İctima eden meclisin ve bütün memleketin hakimi ruhiyesi, İstanbul'da bulunan sultan ve halifeyi ihmal ederek, ondan büsbütün müstakil yeni bir devlet teşkiline olanak düşünmedi. Onun için bazı zevahiri kurtarmak asıl hedefe gitmeğe çalışmak idi.

Ankara'da kurulmakta olan yeni devlet, nasıl bir siyaset takip edecekti? Gazi'nin fikrine göre yeni devletin siyasî, meseleli, "milli" olmak, ten başka bir şey olamazdı. Dünyanın o günkü umumî şeraiti karşısında, asırların dinağlarda ve kimilerlerde temerküz ettirdiği hakikatler önünde hayallere sapılamak doğru olmazdı. Tarihin, insanın, mantığın ifadesi de bu idi. Herhalde devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi ve bu sivasetin dahilî teşkilâtımızın tamamen mutabık olması, Gazi için bu işte bir asimet noktası halinde idi. O'nun milli siyasetten kastettiği mana şu idi: Milli hudutlumuz dahilinde her şeyden evvel kendi kuvvetimize müstenidin mevcudiyetimizi muhafaza ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve refahına çalışmak. tul emeller peşinde milletî işgal ve imar etmemek. Medenî cihandan, medenî ve insanî münasebet ve muhabbetin beklemek...

Mustafa Kemal Paşanın bükümet teşkili hakkında ilk meclise vardikleri ilk takrirde şu umdeler tebarüz ediyordu:

1 — Bir hükümet teşkiline zaruridir.

2 — Muvakkat kaydiyle bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah tanımadan ihdas etmek tervi olunamaz.

3 — İradei milliye meclisete mütehakkimdir. Vatanın mukadderatına yalnız o hakimdir.

4 — Türkiye Büyük Millet meclisi, teşrii ve icrai salâhiyetleri cami'dir.

Bu esaslar tahlil edildiği zaman görülür ki bunlan devletin temel ve şekli ne olursa olsun, Halk Ümiyesi Milliye ekseninden müstenit bir halk hükümetinden, yani Cümhuriyet'ten başka bir şey değildi.

Temmuz 23 Nisan ile başlıdığı 23 Nisan arasında on senelik bir zaman var. Bu kısa zaman, bir milletin hayatında ancak bir lahza ifade eder. Ancak türk tarihi tadıtamalarını bu on senelik tarihin ehemmiyet ve azametine payan yoktur.

Türk milleti, padişahların ve fena idarelerin siyasetleri yüzünden kaybettiği şerefini, istiklalini, izzet mevcudi mutalâaya tarihlik ediyor. Bu büyük eserin milli muazzamine eğlenilmesi elzemdir

2.4. Kongre Raporları ve Zabıtlar

Bu kısımda, bir anlamda 1930 Sanayi Kongresi'nin içerik çözümlemesinin yapılmasına gayret edilmiştir. Esas alınan materyal, yine Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi tarafından Kongre sonrası yayınlanan *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar* başlıklı 887 sayfalık kitaptır.[72]

Kongre esas olarak *"sektör"* temelinde örgütlenmiştir.

Mensucat, Gıda, Deri, Orman, Taş-Toprak ve Cam, Kimya, Maden İhracı ve Maden Mamulatı başlıklı *sekiz ana sektör*, kongre gündeminin önemli bir parçası ve hatta ana eksenidir değerlendirmesinde bulunmak yanıltıcı olmaz. Bu sekiz ana sektöre ait raporların toplamı 458 sayfa olup, Kongre kitabının sayfa sayısı açısından yaklaşık olarak %51'ini oluşturmaktadır. Bu oran, bizce sektör çalışmalarına gösterilen özen açısından da önemlidir.

1. ***Mensucat Sanayi***[73], beş alt sektör başlığıyla etraflıca incelenmiştir: Pamuklu, Yünlü, Halı, İpekli ve Trikotaj. (166 sayfa)

2. ***Gıda Sanayi*** de[74], Konserve, Değirmen, Şeker, Şarap-Sirke-İspirto, Şekerleme-Çikolata ve Bisküvi olarak beş alt sektör olarak irdelenmiştir. (125 sayfa)

3. ***Deri Sanayi***[75], bir ana sektör raporu ve İzmir ve İstanbullu dericilerin ayrı raporları ile değerlendirilmiş ve encümen raporu ile toplulaştırılmıştır. (33 sayfa)

4. Kitap içeriğine göre, dördüncü ana sektör, ***Orman***

72 "Kitabın bütünüyle gözden geçirilmesi sonucunda Ek:6'da yer verilen bir fihrist denemesi tarafımızdan hazırlanmıştır. Kitabın kendi fihristinden oldukça geniştir." Serdar Şahinkaya.

73 1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Zabıtlar: (3-169)

74 a.g.e, s.170-295.

75 a.g.e, s.297-330.

*Sanayi*dir.[76] Ana sektör raporu yanında, Ahşap Ambalaj ve Kutuculuk ve Mobilya alt sektör raporları ve encümen raporları bulunmaktadır. (26 sayfa)

5. ***Taş, Toprak ve Cam Ana Sanayi***nin[77] ağırlığı iki ayrı raporla değerlendirilen Çimento Sanayi olmaktadır. Buna ek olarak Aynacılık sektör raporu ve Encümen değerlendirmeleri de bulunmaktadır. (14 sayfa)

6. ***Kimya Sanayi*nin**[78] değerlendirilmesi ise: Zeytinyağı-Nebati Yağ, Prine Yağı; Sabun Sanayimiz; Prine Sanayi-Prine Sabunları başlık üç alt sektör ve bir de Kimya Sanayi encümen Raporu ile yapılmıştır. (41 sayfa)

7. Son iki ana sektör de, ***Maden İhracı Sanayi***[79] (39 sayfa) ve,

8. ***Maden Mamulatı Sanayi***dir.[80] Maden İhracı Sanayi başlığı altında, Türkiye'de Madenler ve Madencilik, Madenciler Birliği ve Zonguldak Raporları ile birlikte bir de Madenciler Encümen Raporu mevcuttur. (17 sayfa)

Maden Mamulatı Sanayi ise Maden Sanayi ve Maden Encümeni başlıklı iki raporla değerlendirilmiştir.

Ek:5'teki listeden de görüleceği gibi *Muhlis, Nizamettin, Vehbi, Saffet, Mehmet Ali, Nazmi Nuri, Seyfi, Vedat Nedim, Nihat, Şevket Süreyya, Hüsnü, Alaettin ve Refik Bey'le*rin bir arada oluşturdukları Umumi Encümen[81] *(Genel Komisyon)* sektör raporlarının ortak bulgularını değerlendirmiştir.

Değerlendirmenin kerteriz noktasını, "Ruzname"de

76 a.g.e, s.331-357.

77 a.g.e, s.359-373.

78 a.g.e, s.375-416.

79 a.g.e, s.417-456.

80 a.g.e, s.457-474.

81 Umumi Encümeni oluşturan isimlerden özellikle bazılarının "Kadrocular"dan oluştuğu gözden kaçırılmamalıdır.

vurgulanan; "Sermaye ve Kredi", "Vergiler ve Rüsum", "Teşviki Sanayi", "Ticaret ve Sanayi Odaları ve Sanayiciler", "Tarifeler", "Sınai Tedrisat" ile "Sanayimizi tanzim etmek ve modernleştirmek gereği" alt başlıklarında değerlendiren yaklaşık otuz sayfalık rapor oluşturmaktadır.[82]

Umumi Encümen Raporu'nda yer alan bulgular nerede ise Kongre'nin temel tespitleridir. Gelin o ayrıntılara biraz daha yakından bakalım:

Sermaye ve Kredi:[83]

Konu ile ilgili olarak Umumi Encümen'e sunulan elli raporun incelenmesinden Encümenin çıkardığı sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

a.) Sanayi sermayesi ihtiyaca kâfi gelmemektedir. Yetersizidir. Zira sınai sermaye, *"esas olarak ticari sermayenin yüksek kârlar ile büyümesine ve bu sermayeden sanayiye aktarımı ile mümkündür."*

b.) Ulusal sanayi sermayesinin yurt sathında dağılımı dengesizdir.

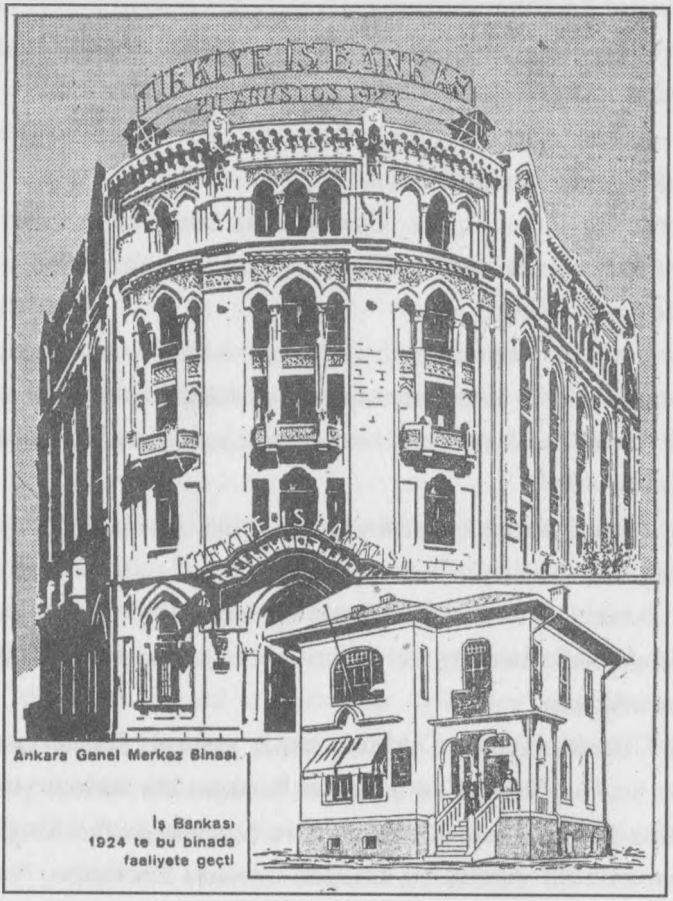
c.) Sanayi konusunda ulusal girişimcileri aydınlatacak, bilgilendirecek kurum ve yayın konusunda ciddi eksikler bulunmaktadır.

d.) Ülkede sanayiye dönük kredi yoktur. *(Tesis, yatırım, işletme kredisi)* Sanayi ve Maadin Bankası da sadece portföyündeki iştirakleri desteklemekte ve özel girişimleri kredilendirmemektedir. Ancak bu konuda Umumi Encümen, *"sanayi zümrelerinden alınan raporların tümünde sanayimizi besleyecek müstakil bir sanayi kredi bankasının teşkili isteniyor. Lakin biz böyle düşünmüyoruz. Bize göre ticari bankalar sanayiye daha çok kredi*

82 Bahse konu olan rapor için a.g.e, s. 475-503 sayfalarına bakılabilir.

83 a.g.e, s. 476-480.

vermeli" diyerek ilerideki iktisat politikası oluşumunda ciddi tartışmalar yaratacak olan konuların ortaya çıkışının adeta sinyallerini vermektedir. Bir anlamda 1924 yılında kurulan *İş Bankası*'nın kredi portföyündeki sanayi sektörüne dönük kredilerin artmasına vurgu yapılmaktadır.[84]



İş Bankası[85]

84 Yeri gelmişken kısa bir not: Hüsamettin Toros, Türkiye Sanayii: Devlet İşletmeleri. (İstanbul: Güven Basımevi 1954) de İş Bankası, devlet işletmeleri arasında sayılmakta, anlatılmaktadır. s.263-271.

85 Hüsamettin Toros, Türkiye Sanayii Devlet İşletmeleri. s. 261

e) Komisyon Sermaye ve Kredi başlığını, *"Milli iktisadın ziraati, sanayisi, nakliyatı ve ticareti ile tam bir kül halinde gören Sanayi Kongresi, zirai ihracat emtiamızın dünya piyasalarında istikrarlı ve kârlı satışını temin edecek ve dolayısıyla milletin alım kabiliyetini artıracak tedbirlerin acilen ittihazını* (kabulünü) *hükümetimizden temenni eder"* şeklinde bitirmektedir.

Bu başlık altında sıralanan ilk üç nokta, 2019 yılını tamamlamakta olan günümüz Türkiye'sinde de adamakıllı tartışılmaya muhtaçtır, diye düşünüyorum. Ve hatta ciddi ciddi tartışılmalı ve önlem alınmalıdır.[86]

Vergiler ve Rüsum:[87]

Bu konuda Umumi Encümene gelen rapor sayısının da elli olduğu belirtilmiştir.

a.) Raporların incelenmesinden encümenin tespit ettiği en önemli sorunun *"muamele vergisi"* ve *"oktruva"* olduğu anlaşılmaktadır.

b.) *Muamele vergisi*, sanayi sektörünü *"makinecilikten"* uzaklaştırmaya yol açmaktadır. Zira bu verginin, fabrikalar zarar halinde olsa dahi ödenme mükellefiyeti bulunmaktadır. Komisyon, bu verginin *Teşvik-i Sanayi Kanunundan edinilmesi düşünülen faydaları da yok edebildiğinin* altını çizmektedir.

c.) Feodal bir vergi olan ve şehre giren mallardan alınan *Oktruva Resmi*, esas olarak yabancı mallarla rekabette ulusal firmaların fiyat avantajlarını zayıflatmaktadır. *Oktruva gibi* (bir şehirden diğer bir şehre gittiği zaman) *mükerreren tahsil olunmakta olan bir resmin fiyat üzerindeki tesirleri pek muzırdır. Encümenimiz tarafından tetkik olunan raporların heyeti umumi-*

86 Her ne kadar, iktisadi gidişata ilişkin görüşlerini açıklayan "bağımsız" iktisatçılara "terörist" denilse dahi!

87 a.g.e, s. 481-485.

yesinde bu resmin menfi tesirlerinden acı acı şikâyet olunmakta ve ilgası (kaldırılması) *için heyeti muhtereminiz tarafından karar ittihazı* (oluşturulması) *rica olunmaktadır.*

d.) *Gümrük Resmi* konusunda uygulanan gümrük rejiminin sanayi için himayekâr, farklı bir ifade ile koruyucu bir özellik taşıdığı belirtilmektedir.

Teşvik-i Sanayi:[88]

Bu fasılda Komisyona gelen rapor sayısı 46'dır.

Teşvik-i Sanayi Kanununun, memleket sanayisinin gelişmesine yardımcı olmakla birlikte uygulanmasında çok sıkıntı bulunduğu ifade edilmektedir. "*Kanunda birçok muafiyetler mevzubahis ise de bunların bir kısmı çok büyük sanayiyi alakadar eder. Bunlar da arazi verilmesi, telgraf ve telefon hattı temdidi, amele ve müstahdemine ait mebani* (binalar), *musakkafat vergisi* (bina, emlak vergisi), *arazi vergisi bu vergilerin idarei hususiye* (özel idare) *ve belediyelere ait kusuratı munzamalar, şirketlerinin hisse senedatını damga resmi gibi mutavassıt* (ortalama) *ve küçük sanayiye mütemerkiz* (kümelenmiş) *sanayi mıntıkalarındaki şahsi sermayeleri ile işgören müteşebbis erbabı sanayie menfaat temin etmeyen himayeleridir.*"

Özetleyecek olursak; sermaye sınıfı, her zaman hatta günümüzde de olduğu gibi "daha fazla destek olun, vergi almayın" ve de nerede ise "*gölge etmeyin*" demektedir.

Ticaret ve Sanayi Odaları ve Sanayiciler:[89]

Ticaret ve Sanayi Odaları'nda sanayicilerin temsili hakkındaki raporların incelenmesinden anlaşılmaktadır ki, *sanayiciler ticaret erbabından bağımsız odalar olarak örgütlenmeden yana*

88 a.g.e, s.486-489.

89 a.g.e, s.490-493.

değildirler. Ancak birlikte temsil olunan mevcut yapıda sanayiciler, kararlara katılım açısından daha fazla sayıda üyenin karar organlarında yer almasını talep etmekte ve bu talebi, *"Komisyonumuz kanaat hasıl etmiştir ki sanayi merkezleri olan mahallerde ve bilhassa İstanbul, İzmir, Adana odalarında sanayi daha kuvvetle temsil edilmelidir."* şeklinde belirtmektedirler.

Tarifeler Raporu:[90]

Genel olarak nakliye ücretlerinin yüksekliğinden şikayet edilmekte ve nakliye ücretlerinde yabancı mallara göre yerli mallara dönük fark yaratılması, farklı bir ifade ile özel bir uygulama olması temenni edilmektedir.

Sınai tedrisat raporu:[91]

Bu konuda popüler bir ifade kullanmamız mazur görülmelidir. O da şudur: **"Eğitim şart."** Encümenin diliyle aktarırsak: *"Memleketimizde sanayinin teessüs* (kuruluş) *ve inkişafı mevcut iptidai ve tali* (ikincil) *meslek mekteplerimizin tekâmülü* (gelişimi) *ile beraber sermayedarlarımıza rehberlik ifa edecek* (yol gösterecek) *sanayi mühendislerinin de yetiştirilmesine mütevakkıf olduğundan hükümetçe bütün bu hususların ehemmiyetle nazarı itibara* (dikkate) *alınmasını arz ederiz."* şeklindedir. Bu epigrafi, 1930 yılı sanayi tartışmalarının "teknik eğitimsiz" olmayacağının altını kalın çizgilerle çizmekte ve 2019 yılındaki tartışmaların oldukça ilerisinde bir durumu da göstermektedir. Sanayi için eğitim ihtiyacı, çok kısa bir zaman sonra başta Sovyetler Birliği , Almanya ve İngiltere olmak üzere öğrenci göndermekle giderilmeye başlamıştır.

90 a.g.e, s.494-496.

91 a.g.e, s.497-500. Sınai tedrisat raporunda 1930 tarihinde yer alan tespit ve önerilerin neredeyse tümünün günümüz Türkiye'si için de tartışılması, hazırlanması ve hayata geçirilmesi kanımca yakıcı önemdedir.

Ve oralardan dönenlerce bu topraklarda yeniden, eğitimin ışıltılı meşaleleri yükselmeye başlamıştır.[92]

2.5. Umumi Encümenin Kritik Tespiti: *Sanayimizi Tanzim Etmek ve Modernleştirmek Zarureti* [93]

Değerlendirilen hususlar bir anlamda Kongrenin *"kapanış bildirgesinin ana unsurları"*dır. Ve buradaki kimi ifadeler Rahmi Bey'in kapanış konuşmasına da yansıyacaktır.

Kongre sonunda Umumi Encümen'in temel tespiti; ülkede *bir sermaye israfı hadisesi*nin varlığıdır.

Ve bunun nedenlerini de altı başlık altında toparlamaktadırlar.

i. Tesis mahallinin intihabında isabetsizlik *(Kuruluş yerinin seçiminde yanlışlık)*

ii. Mütedavil sermayenin darlığı *(İşletme sermayesinin yetersizliği)*

iii. Teknik cihazın kifayetsizliği *(Makine teçhizatının çağın teknolojisine uyumsuzluğu)*

iv. Rantabilite *(kârlılık)* hesaplarının yanlışlığı

v. İdarenin bozukluğu *(Yönetim yetersizliği)*

vi. Teknik ihtisasın fıkdanı *(Teknik bilgi ve uzmanlığın yokluğu)*

Encümene göre bu altı neden bir bütün teşkil etmekte ve birisinin yokluğu dahi zaten zayıf olan sermaye birikimini iyice yavaşlatmakta, zaafa uğratmaktadır: *(...) Bir tesisin, hem girişimciye, hem de topluma yararlı olabilmesi için bu şartların temini zaruridir. Bu şartlar bir "kül"dür(*bütündür). *Birinin ek-*

92 Cumhuriyet'in kendine özgü farklı bir ifadesi ile ayakları bu topraklara basan eğitim modeli olan "Köy Enstitüleri"nin muhteşem katkıları, ***doğal olarak*** bu kitabın kapsamı dışındadır.

93 a.g.e, s.501-503.

sik olması süreci aksatır ve zayıf olan sermaye birikimini sıkıntıya sokar. Bu da iktisadi inkişafımızın temposunu geriletir.

Encümen, bu güçlükleri gidermek için önerilerini iki temel başlık altında toplamaktadır:

1. Asgari On Senelik Bir Sanayi Programının Tespiti.

2. Bir Sınai Tesisatı Tetkik ve Murakabe (Denetim) Merkezi Teşkilî.

Görüldüğü gibi Umumi Encümen, en az on yıl sürdürülecek olan bir sanayi programı ile işe başlamanın doğru olduğunu kayıtlara geçirmektedir. Ve *(...) elimizdeki mevcut vasıtalardan* ***planlı*** *bir tarzda azamî istifadeyi temine çalışmak zarureti* nin de altı çizilmektedir.

Encümen raporunda, böyle bir programın oluşabilmesi için *üç tane temel soru* sorulmalı denilmektedir:

1. Türkiye'de hangi sanayi şubeleri *(sektörleri)* en ziyade inkişafa *(gelişmeye)* müsaittir?
2. Hangi sanayi şubelerine en ziyade muhtaç bulunmaktayız?
3. Ve hangilerini evvela nerelerde ve ne mikyasta *(ölçekte)* tesise *(kurmaya)* başlamalıyız?

Encümen bu soruların bilimsel olarak yanıtlanması ve bu yanıtlardan **"bir sanayi planı"** oluşturulmasından yanadır. Böyle bir plan oluşturulması durumunda da, *her kim ki bir fabrika kurmak isterse bu* planın *bir parçasını tatbik etmekle mükellef olacaktır.* Önerilen sanayi planının, adeta yol gösterici, hatta emredici özelliği taşıması da ima edilmektedir. Bir bakıma 1933'ün ayak sesleri duyulmaktadır.

Bir Sınai Tesisatı Tetkik ve Murakebe Merkezi Teşkili meselesine gelince, bu öneri, bir anlamda kısa bir süre sonra kurulacak olan devlet sanayi işletmeleri ile ilgili olsa da *Devlet Sanayi*

Ofisi[94] benzeri bir tüzel kişilik olarak yorumlanabilir.

Değerlendirmelere, Encümen raporundan özetleyerek devam edelim:

"Fabrika tesis etmek *(kurmak)* isteyen her şahıs veya grup ve belediyeler her şeyden evvel bu merkeze müracaatla fabrikanın mahiyeti *(sektörü, ürün konusu)*, kabiliyeti *(üretim kapasitesi)*, planı, teknik cihazı *(makine ve teçhizatı ile üretim akış şemaları)*, tesis mahalli *(kuruluş yeri özellikleri)*, sabit ve mütehavvil *(döner ya da işletme)* sermayesi, rantabilite hesapları, teknik hesapları hakkında bütün malumatı vermeye mecbur olmalıdır. Ancak bütün bu esaslar bu merkez tarafından tasvip edildikten *(onaylandıktan)* sonradır ki fabrikanın temeli atılmalıdır. Bu merkezin teklif edeceği tadilat muhakkak surette yapılmalıdır. Ve tasvip etmediği hiçbir teşebbüse müsaade verilmemelidir.

Bu merkez aynı zamanda bütün alâkadarlarla sınai meseleler hakkında her istenilen malumat ve izahatı vermeye mecbur olmalıdır.

(...) bu tedbirden hayırlı neticelerin tahakkuku için hiç şüphesiz ki; bu merkezin teşkilinde milli ve beynelmilel *(uluslararası)* selahiyattar *(bilgili, yetkili)* ihtisas *(uzman)* adamlarının teşriki mesaisini *(ortak çalışmasını)* temin etmek birinci ve sonuncu şarttır.

Bu temin edilmezse böyle bir teşebbüsten hayır değil şer doğar.(...)

Mevcut sanayi müesseselerimiz arasında modern işletme şeraitine muvafık *(kurallarına uygun)* olarak çalışmayanların rasyonelleştirilmesi için şu teklifte bulunuyoruz:

Sanayi müesseselerimizin rasyonalizasyon noktai nazarından tetkiki ve ıslahı için münferit *(tek)* erbabı sanayi *(işletme sahipleri)* tarafından ayrı ayrı celbi kabil *(bulunması mümkün)* olmayan mütehassısların Ticaret ve Sanayi Odaları ve Sanayi Birlikleri tarafından celbi *(görevlendirilmesi)*;

94 Tekeli ve İlkin 1982, s.149-155'te yer alan "Devlet Sanayi Ofisi'nin Kuruluşu" bölümüne bakılabilir. Bu noktaya Bölüm III'te yeniden dönülecektir.

(..) Fabrikasındaki noksanları gayri iktisadi ahvali tashih edecek ve maliyet fiyatını düşürecek, rekabet kabiliyetini artıracak, kısaca iyi ve ucuz mal imalini mümkün kılacak tedbirleri tespit edecek böyle bir teşebbüsü bütün sanayi erbabımız büyük bir alaka ile karşılayacaktır."[95]

Bu değerlendirmelerin sonucunda kurulacak olan *Devlet Sanayi Ofisi*'nin (DSO) ömrü çok kısa sürse de daha sonra kurulmuş olan ve 1933 sonrası sanayileşmesinin adeta komuta merkezi/karargâhı *Sümerbank*, bu önerilerin çoğunu hayata geçirmiştir.

2.6. Vilayet Raporları, Muhtelif Raporlar

Yine, *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar* adlı yapıtın incelenmesinden öğreniyoruz ki, *kimi yerleşim yerleri*nden farklı bir ifade ile o dönemde sanayinin nispi olarak gelişmiş olduğu "Vilayetlerden" yöredeki sanayinin durumu, sorunları ve çözüm önerilerine dair raporlar talep edilmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda Kongre'de 15 vilayetten gelen raporlar tartışılmıştır.[96]

Vilayet raporları; Bursa, Eskişehir, Edremit, Ayvalık, Uşak, Isparta, Elaziz *(Elazığ)*, Kastamonu, Denizli, Balıkesir, Zonguldak, Ankara, Gazi ayıntap *(Gaziantep)*, Kütahya, İzmir Sanayi Birliğinin Temennileri şeklindedir.

Bu yerleşim yerleri bir anlamda 1930 yılında sanayi sektöründeki kümelenmeyi de göstermektedir. Elazığ, Ankara, Kastamonu ve Gaziantep dışındaki bütün yerleşim yerleri Marmara ve çevresi illeri ve Ege Bölgesi'ne aittir.

---

95 1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar, s.503.

96 a.g.e, s.505-650. Kongre kitabında tam 145 sayfa boyunca bu tartışmalar sürdürülmektedir.

Bu durum, kümelenme ya da yoğunlaşma, 2019 Türkiye'si için de nerede ise tamamıyla geçerli değil midir? Farklı bir ifade ile, özellikle günümüzde de imalat sanayimizin ağırlıklı bir bölümü, kuruluş yeri açısından öncelikle *(Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ndeki işletmeci KİT'lerin tasfiyesi ile birlikte düşünüldüğünde)* Eskişehir, Bozhüyük, Bilecik, İstanbul hattında yoğunlaşmıştır.[97]

Dönemin üretim kapasitesine katkı veren kimi alt sektörlerin de ihmal edilmediğini ***"Muhtelif Raporlar"***[98] başlıklı kısımda yer alan bilgilerden öğreniyoruz.

Bu bölüm, günümüzde iktisatçıların ne yazık ki pek de itibar etmediği ve fakat çok önemli olduğuna inandığım kimi alt sektör çalışmalarının o dönemde nasıl ele alındığına dair bilgileri sunmaktadır. Raporların bazılarının yazar isimlerine de yer verilmiştir.

Bahse konu raporlar;

- Kaytancılık
- Tarakçılık
- Kunduracılık
- Şapka-Suni Çiçek ve Sepetçilik
- Kendircilik
- Türkiye'de Mesleki Tedrisat *(Mesleki Tedrisat Umum Müdürü Ali Nadir)*
- Mahrukat Meselesi *(Prof. Refik)*
- Türkiye'nin Elektrikleşmesi *(Prof. Refik)*
- Sınai Tedrisat *(Prof. Refik)*
- Balıkçılığımız

97 Konunun güncel boyutu ile etraflıca tartışmasına dair bakınız: Serdar Şahinkaya, "Sektörler, Kentler ve Anadolu'ya Yeniden Yerleşmek" *Türkiye'nin Enerji Görünümü, 2018 Raporu.* (Ankara: TMMOB. MMO. Yayın No: MMO / 691). s.545-563.

98 a.g.e, s. 651-713.

- Vapur Tamirhaneleri
- Itriyat Sanayi
- Sanayide Rasyonalizasyon *(Dr. Muhlis Etem)*
- Sanayi Siyaseti *(Dr. Nizamettin Âli)*

Bu raporlardan özellikle Prof. Refik tarafından hazırlanan; "Türkiye'nin Elektrikleşmesi" ve "Sınai Tedrisat"; Dr. Muhlis Etem'in "Sanayide Rasyonalizasyon"; Dr. Nizamettin Âli'nin "Sanayi Siyaseti" başlıklı raporları kesinlikle ayrı ayrı incelenmelidir.[99]

Bununla birlikte bir tespitte daha bulunmak ve Muhtelif Raporlar başlığı altında iki spesifik rapora daha dikkatinizi çekmek isterim: *Balıkçılığımız* ve *Vapur Tamirhaneleri*. 8333 kilometre kıyı uzunluğuyla üç tarafı denizlerle çevrili ülkemizin "*denizcileşmesi*" için günümüzde de bu raporlardaki stratejik bakışa ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu ihtiyacın, 1937'de altını çizen Cumhur Reisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım tarihinde TBMM'nin açılışında yaptığı oldukça ayrıntılı ve önemli bir konuşmasından[100] bir epigrafiyi buraya iliştirmek ve hatırlamak/hatırlatmak önemlidir:

> *"Arkadaşlar,*
> *En güzel coğrafi konumda ve üç tarafı denizle çevrili olan Türkiye, endüstrisi, ticareti ve sporu ile, en ileri denizci ulus yetiştirmek yeteneğindedir.*

99 Ve bu kısa ve fakat ciddi raporların tıpkıbasımları yapılarak meraklıları ile buluşturulmalıdır.

100 Serdar Şahinkaya, Gazi Mustafa Kemal... s.101-102.



"Halkıyla Kürek Çeken Lider"
Kaynak: *www.virahaber.com*

Bu yetenekten yararlanmalıyız. Denizciliği Türk'ün büyük milli ülküsü olarak düşünmeli ve bunu en kısa zamanda başarmalıyız. (Alkışlar, yaşa sesleri)"

Kongre boyunca, gerek sektör raporları, gerek vilayet raporları gerekse de muhtelif raporlar başlığı altında değerlendirilen konular dokuz ayrı oturumda tartışılarak kabul edilmiştir. Bu tartışmaların ilginç ve bir o kadar da öğretici zabıtlarına *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar*'da geniş olarak yer verilmiştir.[101]

101 a.g.e, s.722-881.



"Önce buğdayı bile dışarıdan alırdık.
Şimdi ipekliyi bile kendimiz yapıyoruz."
1930 Türkiye'sinden...

BÖLÜM III: 1930 Sanayi Kongresi Sonrası...[102]

1.1. "Bütün Milli Kuvvet Kaynakları"

1931 Mayısında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayı bir programla sonuçlanmıştır. Bu program der ki, *ekonominin örgütlenişinde temel ilke devletçilik* olacaktır. 1931 Mayısından, 1932 Temmuzuna gelindiği zaman anlaşılır ki, sanayiyi ekonominin ağırlık merkezine oturtmak, sermaye birikiminden devletin alacağı payı da büyütmek demektir. O tarihte sayıca küçük gibi görünen özel sermayenin geniş çevresi, bu çizgiden hoşlanmaz. Devletin ekonomideki payının büyümesiyle gerçekleşecek olan yeni sanayi modelini sevmez. Bunu *"aşırı devletçilik"* sayar.



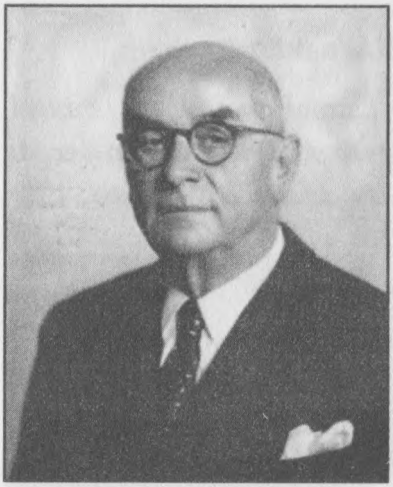
Mustafa Şeref Bey (Özkan)

Sanayileşmeyi devletçiliğe oturtmaya yönelen bu gelişmelerin sahibi *Mustafa Şeref Bey,* 1932 Eylülünde İktisat

102 Bu kısmın sistematiği, *bir ölçüde* Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye, 2011: Bölüm 7. s.367-386'ya dayanmaktadır.

Vekilliğinden ayrılır.[103]

Cumhuriyet'in sanayi hamlesi Mahmut Celal Bey'in (Bayar) İktisat Vekilliği döneminde uygulamaya girer. Celal Bey, hem İş Bankası Umum Müdürü, hem de milletvekilidir. 1932 Eylülünde Mustafa Şeref Bey'in yerine atanır. Sanayileşmenin yeni boyutu konusunda tereddüdü yoktur. Varsa da açıklayamaz. Dünyada ve Türkiye ekonomisinde buhranın biraz daha derinleştiği 1932 yılında Celal Bey önemli bir niteliğe sahiptir. Arkasında özel kesimin güveni ve desteği vardır. Önemli olan da budur. Çünkü, özel kesimi ve çevresini genç Cumhuriyet rejimine yabancılaştırmamak, yönetimin titizlik gösterdiği noktalardan biridir. Ekonominin daraldığı ve her kesimde sıkıntıların arttığı ortamda ise, bu titizlik eskisinden daha çok önem kazanır.



Celal Bey (BAYAR)

Sanayi kararlarının merkez karargâhı olan İktisat Vekilliğinde, 1932 Eylülünden önce düşünülen şey şudur: Buhran ortamında kaynaklar kıtlaşmaktadır. Özel kesime eskisi gibi götürü destek vermek savurganlık olacaktır. Bunun yerine, öncelikle sanayiyi desteklemek gerekir. Özel kesime akan desteklerin büyücek bir bölümünü kesmek ve bundan sanayi için bir kaynak oluşturmak şarttır. Bu, "*tulumbanın ilk*

103 Özcan Şabudak, Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan, (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2009)

suyu" olacaktır. Bu olmazsa, Cumhuriyet'in kuracağı sanayiye ilk büyük hareketi vermek olanaksızdır.

1932 Eylülünden sonra Celal Bey, özel kesimi destekleyen devlet fonlarına dokunmaz. Bu destekleri azaltmış olan kararları hemen değiştirir. 1933 yılına girildiğinde, ekonomide buhranın derinleşmesi sürerken İktisat Vekaleti sanayileşme için yeni bir çerçeve kurma arayışı içindedir.

Aranan çözümün püf noktası; sanayileşmenin devletin ekonomideki payını büyütecek ve özel sermayeninkini küçültecek bir hareket haline gelmemesidir. Celal Bey'in (ve İş Bankası'nın) sanayileşme anlayışı *"bütün milli menabi-i kuvva"* (kuvvet kaynakları) sloganı üzerine kuruludur. Bu slogan aslında, devlet sermaye birikimini hızlandırırken, yerli özel kesimi bu işin dışında bırakmamak demektir. Sanayileşme, kaçınılmaz olarak devlet öncülüğünde gerçekleştirilecektir; ama özel sermayeyi de geliştirmelidir. 1930'ların Türkiye'sinde, sanayide yerli sermayenin çapı pek küçük olduğuna göre, özel kesim kendi boyunu, kat kat aşacak olan bir sanayileşme hareketinde ufalanıp gitmez mi?

1933'te bulunan çözüm basittir. Kolomb'un yumurtası gibidir; özel sanayi demek, öncelikle "milli bankalar" demektir. "Bütün milli kuvvet kaynakları"ndan yararlanmak ise devletin kaynaklarını bankalarla eşleştirmektir. Sanayileşme modeline Celal Bey'in İktisat Vekilliği ile getirilen çözüm, 1933 Haziranında Sümerbank'ın kuruluş kanununda açıklanır:

"Sanayileşme hareketine hız verilebilmesi için bütün milli kuvvet memba (kaynak) ve unsurlarından çok istifade etmek lazım geldiğini tecrübeler göstermiştir. Bir an evvel sanayileşmek gayesini güderken, Sümerbank'ın millî ve hususi teşebbüslerle beraber çalışması esasına yer verilmiştir. Biriken sermayelerin emniyetli işlerde kullanılmasının bu hususta mesaiyi (çalışmayı) daha müsmir (yararlı) kılacağı düşünülerek, Sümerbank'ın

sahibi bulunacağı fabrikaların hisselerinden bir kısmının Türklerin ve Türk teşekküllerinin eline geçmesi muvafık (uygun) görülmüştür."

Aynı çizgi, İş Bankası'nın 10. kuruluş senesi (1933) raporundan da izlenebilir. "Bütün kuvvetler" sloganına dayanan *yeni politika*, özel sermaye çevrelerini sanayileşme hareketine ortak edecektir:

> *"Bugünkü Türkiye Devleti, bütün irade ve enerjisini, yürüyen müspet bir program üzerinde toplamış bulunuyor. Memleketin bütün iktisadi kuvvetleri, iktisadi unsurları bu yapıcı programın etrafında iktisadi seferberliğe davet edilmiştir. Milli iktisadın finansman işlerinde, milli bankalara pek mühim bir vazife (önemli bir görev) düştüğü içindir ki, bankamız, devletin çizdiği çerçeve içinde ve devletin nezaret ve murakabesi (gözetim ve denetimi) altında, memleketin iktisadî kalkınma savaşında -diğer millî bankalarımız gibi- mühim vazifeler almış bulunmakta iftihar eder. (kıvanç duyar)"*

Devlet Sanayi Ofisi ile *Sanayi Kredi Bankası*'nın birbirine geçmiş iki çark gibi oluşmasıyla kurulan 1932 Temmuzunun sanayi modeli, o yılın Eylülünden sonra bitkisel hayata bırakılmış, 1933 Haziranından sonra yeni bir model başlatılmıştır.

1932 Temmuzunda birbirinden ayrılmış olan sanayi ve bankacılık işleri, yeni modelde bir bakıma yeniden birleştirilmiştir. Fakat asıl yeni olan şey, sanayi hareketine katılacak ve bundan pay alacak alan "*milli bankalar*"dır. Öncelikle, İş Bankası ve Ziraat Bankası'dır. Bunlar devletin tasarlayacağı sanayi işlerine kredi verecekler, ama daha önemlisi, devletin yürüteceği sanayi hareketi içinde pay sahibi olacaklardır. Sümerbank ise, sadece bir banka değil, İktisat Vekaletince tasarlanıp yürütülecek sanayi hareketinin merkez karargâhıdır.

Bu modelde, milli bankaların gelişme şansı devlet sanayisinin gelişme temposuna bağlanmıştır. Sanayi hareketinin

sağlayacağı birikim hem devlet kesimine, hem de milli bankalar üzerinden yerli özel sermayeye yönelecektir. Böylece, bankacılık kesimi sanayinin yönetiminde bir bakıma söz sahibi olabilecektir. İktisat Vekili Celal Bey'in 1934'ün yaz aylarındaki deyişiyle:

> *"Hükümet memlekette ana sanayii vücuda getiriyor. Bu ana sanayide millî sermayeye ve hususi (özel) teşebbüslere ayrıca bir kıymet ve pay bırakmıştır. Ana hatların haricinde (dışında) müteşebbislerin sanayi vücuda getirmelerini büyük bir memnuniyetle karşılamaktadır."*

Sözler oldukça berraktır: Sanayi hareketinin gövdesi ana sanayidir. Bunu devlet kuracak, bunu yaparken özel sermayeye de pay verecektir. Bu gövdenin dışında, adına "sanayi" denilebilecek işlerle uğraşmak isteyenler olursa, devletin bir diyeceği yoktur. Onları da alışılagelmiş biçimde desteklemeye devam edebilir.

3.2. "Sömürge Ekonomisinden Kurtulmak"

"Sümerbank modeli"[104] bir uzlaşma çizgisi oluşturur; "sanayi, devletin ve özel sermayenin işbirliğiyle kurulacaktır" anlayışını simgeler. Bundan sonra sanayileşme politikasının ilkeleri netleşmeye başlar.

Yavaş yavaş genişleyen halkalar halinde şu anlaşılmaya ve konuşulmaya başlanır:

Sanayileşme dört başı mamur bir iştir. Başlangıcında da, sonrasında da kıskanç davranmayı gerektirir. Sanayileşmenin Abc'si, hammadde kaynağını, üretim aşamasına, onu da pa-

104 Sümerbank modelinin özellikle yönetim bilimi açısından ayrıntılı bir incelemesi için bakınız: Janset Özen Aytemur, *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*, (İstanbul. Libra Kitap, 2010)

zara garantili olarak bağlayabilmektir. Bu üçlü zincir garantili biçimde kurulabilirse, sanayi de kurulabilir, geliştirilebilir ve buna dayanarak başka politikalar tasarlanabilir. Cumhuriyet yönetimi bu zinciri kurmakta başından beri kararlıdır. Ama, iş 1930'larda aydınlanmaya başlar. 1932 Şubatında Mustafa Şeref Bey'in deyişiyle:

> *"Hiç tereddüt etmeksizin arz edeyim ki, hükümet, milli fabrikaların memleket iptidai (ham) maddeleri kullanmasını, istihsal membalarımızın atideki emniyeti nokta-i nazarından (üretim kaynaklarımızın gelecekteki güvencesi açısından) en mühim istinatgâh telakki etmektedir(En önemli dayanak saymaktadır). Hükümetin esas programı, millî fabrikaların memleket iptidai maddelerini kullanmaları hususunu temindir. Bu hususta, memleket iktisadîyatını (ülke ekonomisini) en iyi surette koruyacak tedbirler ittihaz edeceğiz(alacağız)."*

"Milli fabrikalar" olarak söz edilen özel kesimin, yerli hammadde kullanmak diye bir tasası yoktur. Amaç ister yerli, ister ithal olsun, hammaddeyi bulmaktır. Yönetimin sanayileşme anlayışı ise, üçlü zinciri kurmaya yönelmektir. Yerli sanayiyi de bu çizgiye çekmeye çalışır. Bu çaba 1930'larda da hep sürer, hiç bitmez.

1930'ların sanayileşme çizgisi, o zamana kadar dışarıdan alınan şeker, dokuma mamulleri gibi tüketim mallarının yerine yerlilerini koyma çabası olarak kalmıyor. Bu çaba, şüphesiz sanayileşmenin bir bacağıdır. Ama, bundan ileri olanı, *ülkenin hammadde kaynaklarını yerinden oynatmanızdır. Hammaddeyi alabildiğiniz yere kendi sınai ürününüzü verebilmenizdir.* Ancak bu çapta bir çaba, erişilmez gibi görünen kaynakları ülke ekonomisine katar, ekonominin coğrafyasını değiştirir. 1930'ların özel kesimini temsil etme görevini üstlenmiş olan banka sermayesi de bu çizgiye, "Evet" demiştir. Daha 1934'ün yaz ay-

larında ilk sanayi tesislerinin temelleri hazırlanırken, İş Bankası İdare Meclisi Reisi ve Siirt Mebusu Mahmut Bey (Soydan) bunu açık seçik söyler:



Mahmut Bey (Soydan)

"Türkiye'yi milli sanayisini kurmaya icbar eden (zorlayan) siyasi ve iktisadî zaruretleri (zorunlulukları) kim bilmez. Davamız basittir. Memleketimizi hammaddecilikten, müstemleke iktisadından (sömürge ekonomisinden) kurtarmak istiyoruz. Onun yerine milli ahenkli (uyumlu) bir iktisat sistemi kurmak kararındayız. Bu gayeye (amaca) varmak için, milletçe bir nevi iktisadi kalkınma savaşına girişmiş bulunuyoruz. Bu savaşta memleketin mali, iktisadi ve milli bütün teşekkülleri kudretlerine göre vazife almışlardır. Memleket işlerinde daima ön safta çalışmayı kendine şiar (ilke) edinen müessesemize de devletin sanayi programında vazifeler verilmiştir."

Demek ki, *"iktisadi kalkınma savaşı"nın ilk adımı, hammaddecilikten kopmak*tır. Çünkü hammaddecilikte kalmayı kabul eden bir ülke, sömürge ekonomisi olmayı kabul etmiş demektir. İş, bu kadar basittir. Zaman, hangi zaman olursa olsun, bu kadar basit fakat doğru olan şey değişmez.

Hammaddesi, üretimi, pazarı bizim elimizdeyse, sanayiyi kurmak ve işletmek, bir teknik ve bilgi işidir. Tekniğe ve bilgiye egemen olma işidir. 1930'larda, Cumhuriyet'i kuranların sanayi konusuna böyle baktıkları anlaşılıyor. Sanayileşme konusunda kıskanç davranıyorlar. Sanayinin vereceği üstünlük ve kontrol şansının pek önemli olduğunu ve bunun kimselerle paylaşılmayacağını düşünüyorlar. Bu nedenle, o tarihlerde bizim teknik ve bilgi düzeyimizin ötesindeki büyük bir iş olan

sanayileşmeyi başkalarına "ihale" etmek, onların gündeminde yer almamıştır. Sanayinin o parçası buna, şu parçası ötekine emanet edilir gibi bir düşünce, 1930'ların çizgisine taban tabana zıttır. Sanayileşme ciddi bir harekettir ve bölünmez bir bütün olarak tasarlanmaktadır.

Sanayinin bir ülkeye sağladığı üstünlük ve kontrol olanağı öyle önemlidir ki, sanayileşmeyi başaran devletler bir yandan da başkalarına karışmak isterler. Kendi çıkarlarını ve güçlerini artırmanın, başkalarının sanayisini engelleyebilmekle iç içe olduğunu düşünmeden edemezler. Çıkarların büyüklüğü, sanayi alanında ticaretten daha iyi anlaşılır. Ticarette gelişen çıkarlar arasında, bir noktada uzlaşma bulunabilir. Oysa sanayi, çıkarları daha temelden kavrar. Ticaretin yelkeni, çoğunlukla sanayinin estirebildiği rüzgâra göre şişer. Bu bakımdan, sanayi alanında devletlerarası çıkarları uzlaştırmak zor ve zaman zaman olanaksızdır. Herkes birbirini yönlendirmek ister. Hatta, bunun zorla, savaşarak yapıldığı da olur.

"Memleketimizde çok propagandası yapılmış bir fikir vardı: Hammaddecilik fikri. Bu fikre bazı münevverlerimiz (aydınlarımız) de kapılmıştı. Bunlar, sanayi hareketi başlar ve ilerlerse, mali vaziyetimizin sarsılacağından endişe ediyorlardı. Bu tezi bir dava gibi müdafaa edenler (savunanlar) oldu. Hariçte (yurtdışında) de, sanayileşmek isteyen memleketlere karşı kuvvetli propagandalar vardı. Bunların harice ait olanları, cevaba bile değmez. Kendi menfaatleri (çıkarları) cephesinden yapılmış olan bu tezahürlerin (görüntülerin) en hafif ifadesi egoizmdir(bencilliktir)."

İktisat Vekili Celal Bayar, 1936'da, sanayileşme konusunda devletlerin birbirlerine nasıl karıştıklarını dile getiriyor. Bir başka ülkeyi "sanayileştirmemek" öyle önemli bir iş haline gelmiştir ki, orada kendine "sanayileşmeye karşı olan" yandaşlarını bulmak, hatta yaratmak bu işin parçasıdır. Çünkü,

bir başka ülkeyi sanayileştirmemek, oraya hammaddesinden üretim aşamasına, üretiminden pazarına kadar el koyabilme şansı yaratmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, yönetimin en iyi bildiği şeylerden birisi budur:

> *"Sanayisi geri kalmış memleketler, sanayi tesisine (kurmaya) teşebbüs ettikleri (giriştikleri zaman) sanayisi ileri memleketler onlara gülerler. Bir memlekette sanayi tesisi heves edildiği kadar kolay değildir. Bunun için teşkilat (örgüt) ister, sermaye ister. En hevesliler iki senelik müşkülat (zorluk) karşısında teşebbüslerinden vazgeçerler... Yüksek hayat yaşamak isteyen milletler, bu davadan vazgeçemezler ve geçemeyeceklerdir. Milletler ailesi içinde layık olduğu yüksek mevkii (yeri) tutmak için sanayiyi behemehal (ne olursa olsun) kurmak lazımdır."*

Başvekil İsmet Paşa, 1934'ün son ayında Eskişehir Şeker Fabrikası'nın önünde işi özetlemiştir. *Sanayileşme teknikten, bilgiden, kaynaktan önce bir inanış konusudur. Yani, bir davadır.* Cumhuriyet'i kuran kadronun geçirmiş olduğu deneyimler, bu davayı keskinleştirmiş ve onlarda bir nitelik geliştirmiştir: *Kendini aldatmamak.* Varlık kazanmak isteyen bir ülkenin neyle soluk alıp vereceğine 1930'larda böyle karar verilmiştir.

3.3. "Bugünkü Medeniyet, Kömüre ve Demire Dayanır"

Sanayi kurmanın, sanayiyi ekonominin lokomotifi yapmanın nedeni, acaba uluslararası çıkar çekişmesinde kazanan tarafta olmak mıdır? Her şey bundan mı ibarettir?

İşin herhalde bir *"reel politik"* yönü de vardır. Varlık kazanmak isteyen genç Cumhuriyet'in omurgası sanayi olursa, ayakta durmak ve gelişmek kolay ve sağlıklı olacaktır. Fakat, işin başka, daha önemli bir yönünü görmek gerekir. Cumhuriyet rejimi kurulurken, bir amaca doğru yola çıkıl-

dığı hep söylenmiştir: Medeniyete veya bugünkü sözcükle, uygarlığa doğru. Uygarlık bir yüksek düzeydir ve her çağda tektir. Uygarlığın ölçütleri çoktur, çeşitlidir. Eğer bunlardan birisini ekonomide aramak gerekirse, bu ölçüt sanayidir. Cumhuriyet'i kuran veya ona hizmet eden kadroların ortak düşüncesi burada toplanır. Kişiler veya gruplar arasında başka farklılıklar olmuştur. Fakat, yönetimdekiler çağdaş uygarlığı "günün sanayi uygarlığı" olarak düşünmekte birleşirler.

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin 4. Kongresinde (Mayısta) İkinci Beş Senelik Sanayi Planı için Büyük Önder'den ve İsmet İnönü'den emir aldığımı söylerken, arkadaşlarımın yüzünde gördüğüm sevinç, milletin sevinci idi. Benim nazarımda endüstri müsavi (eşit) medeniyet, medeniyet müsavi endüstri demektir. İçtimai (toplumsal) hayat seviyesini (düzeyini) yükseltmek için mutlaka endüstri sahasında çok ileri adımlar atmak mecburiyeti vardır."

1935 yılının son ayında İktisat Vekili Bayar'ın söyledikleri, karşımızdaki tablonun çerçevesini çiziyor. 1930'larda, Cumhuriyet'in yöneticileri uygarlığı, ekonomi alanında sanayi ile ölçerler. Başka bir şeyle ölçmeye, tartmaya yönelmezler. Kalkınma konusunda işin özünü kavramak, kendini aldatmamak, çocukça düşüncelere kapılmamak, o yıllarda berraklaşmış bir özelliktir.

Türkiye'nin nüfus yapısında büyük çoğunluk köylüdür. Emek gücü, teknik bilgi ve görgü bakımından geridir. Verimliliği düşük tarım çeşitleri, üretimde ağır basar. Başka ülkelerle karşılaştırıldığı zaman, ekonomide sanayinin yeri, varla yok arasındadır. Adına "sanayi" denilen kuruluşlar vardır, ama bunlara bakarak Türkiye'de sanayinin varlığından söz etmek, kendini ve halkı aldatmak olur. Cumhuriyet yönetimi bu konuda ciddi ve samimi olmaktan hiç uzaklaşmaz. Ülkenin geri bir "ziraat memleketi" olduğunu bilir ve tek çıkış yolunun da bir an önce sanayileşmek olduğunu söyler:



Gazi Mustafa Kemal, 29 Ekim 1933, Hipodrom, Ankara.

"İktisadi cihazımızı kurmak lüzumu, her gün daha mübrem ve müstacel (zorunlu ve ivedi) bir vaziyet alıyor. Mübrem sanayinin kurulması bitmedikçe, her nokta-i nazardan (açıdan) yürek istirahati (rahatlığı) duymamıza imkân yoktur. Memleketin sınai teçhizatını (donanımını) tamamlamak için bütün gayret (çaba) ve dikkatinizi celbetmeyi (çekmeyi) yerinde buluyorum."

1933 yılının sonbaharında yani Cumhuriyet'in onuncu yılında Gazi Mustafa Kemal, geri bir tarım ülkesinden, gelişmeyi yakalamış bir sanayi ülkesi olmaya doğru geçiş için çok beklenemeyeceğini söylüyor. Çünkü, sanayileşme kararı verilmiştir. Sanayi, nasıl başkalarına emanet edilemeyecek bir çaba ise, aynı zamanda da savsaklanmaması gereken bir harekettir. Bu harekette başarı, zamana karşı yarışabilmeye bağlıdır. Çağın sanayisi, ancak hızlı bir koşuyla yakalanabilir. 1933'te, Cumhuriyet rejimi bu koşunun çıkış noktasındadır.

Cumhuriyet yönetimi "sanayileşeceğiz" derken, ufak ve hafif sanayilerle, geleneksel çalışma kollarıyla, eskimiş tek-

nolojilerle uğraşmayı, ikinci veya üçüncü sınıf bir "sanayi" ülkesi olmakla yetinmeyi düşünmüyor. Yönetimin güçlü arzusu, doğruca günün ileri sanayi kollarını kurabilmektir. Sanayinin uygarlığa doğru açacağı kapı, bu kollara yönelmeye bağlı olacaktır. Sanayinin, çağdaş işbölümünü öğretecek ve düşünce yapısında devrimler yapacak nitelikleri, ancak böyle kazanılabilir. Yoksa, sanayinin uçsuz bucaksız dünyası içinde önemsiz, ikinci, üçüncü derecede işleri yapmaya aday olmak, toplumu ileri götürmeyecektir.

Toprağı sarsıp değiştirebilmek, sanayinin özünü iyi kavramaya ve tam bu noktada samimi olmaya bağlıdır. *"Hiç değilse, memleketin yarısını kömüre alıştırmak ve sarf ettirmek lazımdır. Bugünkü medeniyet kömüre ve demire istinat eder(dayanır). Kömürsüz ve demirsiz bir medeniyetin yürüyeceğini iddia etmek boş bir sözdür."*

Başvekil İsmet İnönü, 1935'in sonlarında, Cumhuriyet'in 1930'lu yıllardaki değişmez inancı diyebileceğimiz, *"Sanayi uygarlıktır"* çizgisini iyice somutlaştırıyor. Çağdaş sanayiyi, Cumhuriyet yönetimi böyle görmektedir. Sanayinin hemen tüm kollarının can damarlarının kömür ve demir olduğu sadece bir gözlem değil, hangi sanayilerin kurulacağını gösteren bir politika çizgisi olarak önemlidir. 1930'lu yılların ikinci yarısında, rejimin hedefi bu çizgiyi kısa sürede oluşturabilmektir. Bu düşüncenin, yönetim kadrolarında egemen olduğu, başka seçenek bulunmadığı anlaşılıyor. Manisa Mebusu Turgut Türkoğlu, bunlara bir örnektir. 1936 ilkbaharında konuşuyor:

> *"Beş senelik plan işi, bilhassa (özellikle) demir sanayisi ve yüksek fırın siyasetinden ibarettir. Yirminci asırda bir milletin istiklal (bağımsızlık) sembolü yüksek fırındır ve yüksek fırına sahip olmayan ve demir*

sanayisi bulunmayan bir millet, bir harp zuhurunda (çıktığında) kendisini müdafaa (savunmak) için muhtaç olduğu silahları yapamamak ve dışarıdan da tedarik edememek (sağlayamamak) yüzünden istiklali ve mevcudiyeti (varlığı) tehlikeye düşer."

3.4. "Organik ve Planlı Bir Ekonomi Yaratmak"

1930'larda benimsenen düşünce şudur: Sanayi programla kurulur. Çünkü, sanayinin özünde ne istediğini bilmek, tasarlamak ve kurmak vardır. Bunda ciddi olmanın ve amaca erişmenin tek yolu programdır. Program bir merkezden yapılır ve yürütülür. Ayrıca, program, gitgide genişleyecek bir hareketi, devletin yürütmesi demektir.

Sanayi programının genelkurmay karargâhı Sümerbank'tır. Sanayi hareketinin komutanlığını yapan Sümerbank Genel Direktörü Nurullah Esat Sümer, 1936'nın son ayında bu işi anlatıyor:

"Türkiye'nin fiili ve vazıh (olup biten ve açık) bir hedef olarak endüstrileşme hareketi, devletin yüksek otoritesinin millet ekonomisine müdahalesi ile başlar. Bu müdahalenin mevzusu (konusu), Türkiye'de ana sanayiyi devlet eliyle kurmak ve Türkiye'yi hava gibi, su gibi ve güneş gibi artık ihmal edilemez (savsaklanamaz) birer ihtiyaç halini almış olan ana sanayi branşlarında muhtar (kendi ayağı üzerinde durur) bir hale getirmekten ibarettir.

Türkiye'nin ampirik bir ekonomisi, bir ortaçağ ekonomisi vardı. Ziraat kısır, ormanlar harap, madenler metruk (terk edilmiş), tezgâhlar kırık ve memleket tenha idi. Bu manzarası yüzündendir ki, emperyalist politikaya dayanan ekonomi nizamı(düzeni), bu memlekete bir sömürge gözü ile bakar oldu ve burada bir nevi politik boyunduruk tesisine kalkıştı. Cumhuriyet bunu bir hamlede yıktı. Türkiye'de organik ve planlı bir ekonominin yaratılmasını da bizzat devlet eline aldı."


KÖYLÜ VE ŞEHİRLİ VATANDAŞ
ARADIĞIN HER KUMAŞI
İHAP HAVUŞI
İSTANBUL
SÜMERBANK'IN
HER MAĞAZASINDA BULABİLİRSİN

3.5. Başvekil İsmet Paşa'nın, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) 'Teknik' Seyahati (1932)[105]; Türkiye-SSCB Kredi ve Teknik Yardım Protokolü (1934) ve de Fabrikaların İnşası...

1933'ten sonra, devlet ilk sanayi kuruluşlarını gerçekleştirmeye başlar. Bu işin ilk adımı, İsmet Paşa'nın, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras) ve beraberindeki heyet ile 1932 Mayısında Gurisia Vapuru ile Sovyetler Birliği'ne gitmesi ve orada bir anlaşmaya varılmasıdır.



Başvekilimizin Rusya seyahati

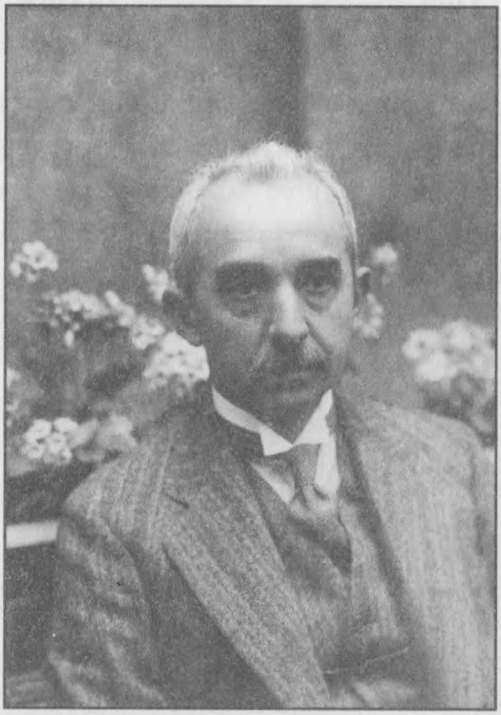
İsmet Paşa Hz., bu sabah Grusia vapurile Odesa'ya harekt etti

Başvekil Pş., Rıhtımda toplanan halk tarafından şiddetle alkışlandı ve «güle güle git paşam!» temennilerile teşyi edildi

Kaynak: *Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1932.*

105 Bu seyahat ile ilgili çalışmalarım sonucunda, Cumhuriyet gazetesinin günlük arşivi ile İnönü Vakfı Arşivi'nden edindiğim fotoğraf ve bilgiler oldukça zengindir. Bahse konu malzemelerin çoğunun burada kullanılması, kitabın yazılış amacı dışına kayması endişesi taşımama yol açmıştır. Dolayısıyla bahse konu "*teknik seyahat*"in bu kitap dışında ayrı bir yayına dönüştürülmesinin isabetli olacağını düşünüyorum. Hatta bir aksilik olmaz ise buradan da taahhüt ediyorum.

İsmet Paşa, seyahat öncesinde Anadolu Ajansı'na şu beyanatta bulunur:



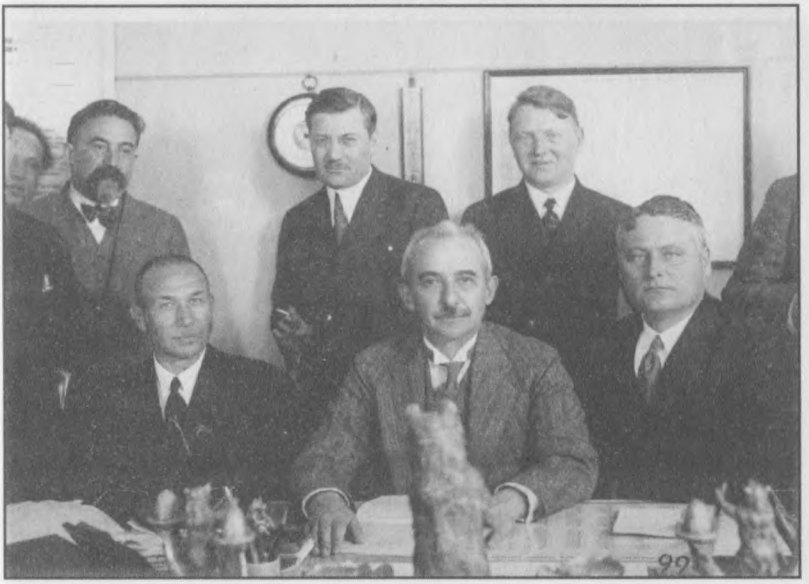
Başvekil İsmet Paşa, 29 Nisan 1932.
***Kaynak:** İnönü Vakfı Arşivi*

"Rusya'ya seyahatte dost Sovyetler'e milli Türkiye'nin muhabbetli selamlarını götürüeceğim. Senelerden beri ciddi tecrübelerden geçmiş olan iki memleket dostluğunun esası, Bolşevik Ruya ile milliyetçi Türkiye'nin yüksek menfaatleri arasında ahenk ve müvasenetin ve büyük inkilaplar geçirmiş iki memleket evlatlarında birbirinin sözüne ve niyetine itimadın mevcudiyetidir."[106]

İsmet Paşa ve beraberindeki heyetin Odesa'dan başlayıp başta Moskova ve Leningrad olmak üzere çok sayıda kenti

106 Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1932, Pazartesi, s.1.

kapsayan seyahati, Sovyet matbuatında ve Sovyetler katında çok büyük bir ilgi ve dostluk çerçevesinde sürer. İsmet Paşa; Kalinin ve Halk Komiserleri Reisi Molotof ile uzun görüşmeler yapar. Moskova'daki ilk gecede Kremlin'de Türk Heyeti adına bir balo düzenlenir.[107]



Türk ve Sovyet Heyetleri Toplantıda. Nisan-Mayıs, 1932
***Kaynak:** İnönü Vakfı Arşivi.*

Seyahate ilişkin birkaç kritik gelişmeyi yine Cumhuriyet gazetesi arşivinden özetleyerek not edelim:

> *"Moskova Sovyetinde yapılan resmi kabul çok büyük bir dostluk havası içinde geçmiştir. İsmet Paşa'nın başta Boulganine olmak üzere Moskova Sovyet heyetine hitaben söylemiş olduğu "Moskova Sovyetine selam, muhabbet ve dostluk" sözleri şiddetli bir alkış tufanı ile karşılaşır.*

107 Cumhuriyet Gazetesi, 30 Nisan 1932, Cumartesi, s.1.

Sovyet Reisi Boulganine de söz alarak; *"Moskova işçileri, Türkiye Cumhuriyeti ile aramızdaki dostluğu yüksek bir surette takdir etmekte ve Sovyet İttihadiyle Türkiye arasındaki bu dostluk devresi esnasında Gazi Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar Hazeratının sevk ve idaresi altında iktisadi ve siyasi kudret hakimiyetini muvaffakiyetle inkişaf ettirmiş olduğunu müşahede etmektedirler..."*



İsmet Paşa, Leningrad'da
***Kaynak:** İnönü Vakfı Arşivi*

İsmet Paşa'nın "teknik seyahati" esnasında Sovyetlerin, Türkiye'nin sanayi hareketi için kredi açacakları netleşir. Geziyi Sovyetler'de yakından takip eden Cumhuriyet gazetesi Başyazarı Yunus Nadi, 8 Mayıs 1932'te şu manşeti atar: *"Rusya bize 16 milyon lira kredi açıyor."*



DOKUZUNCU SENE — No. 2573 PAZAR 8 MAYIS 1932

Cumhuriyet

ABONE ŞERAİTİ

Rusya Bize 16 Milyon Liralık Kredi Açıyor

Heyetimiz dün gece Sivastopola hareket etti

Rusya'nın vereceği para faizsizdir, 20 senede emtea ile ödenecektir

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mayıs 1932, s.1

Ve Yunus Nadi, gelişmeleri şu satırlarla aktarır:

"Rusya'nın vereceği para faizsizdir. 20 senede emtea ile ödenecektir. Dostumuz Rusya, hükümetimize 20 sene vade ile faizsiz olarak 8 milyon dolarlık kredi açmaya muvaffakat etmiştir. Kredi, Rusya'nın memleketimizden ticari mukaveleler haricinde alacağı mallarla ödenecektir."

Yunus Nadi Bey, bir gün sonra 9 Mayıs 1932'de *"Moskova Ticaret Odası'nda"* başlıklı bir yazı kaleme alır. Sovyet temsilcilerinden Ticaret Komiser Muavini *İlyava*, Voks Mecmuası'nın yazarlarından *Petrof* ve Ticaret Odası yetkililerinden *Riyega*'nın konuşmalarını özetledikten sonra İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmanın satır başlarına dikkat çeker:

"Şimdi on iki yaşına varan Türk-Rus dostluğu, iki memleketin bütün bir husumet cihanına karşı kendi inkilap ve mevcudiyetlerini müdafaa ettikleri harp saha ve senelerinde başlamış olduğu malumdur. İçtimai ve

siyasi rejim itibariyle takip ettikleri yollar başka başka olan iki milletin bu dostluklarını kolay yürür sanmayan insanlar görülmüş hatta bizzat Türklerden ve Ruslardan böyle düşünenler olmuştur. Rus-Türk dostluğunu beğenmeyen bazı harici gözler ise bu dostluğun bir gün inhilal edebileceğine kuvvetli ümitlerle sahip olmuşlar ve hatta belki de bu vadide ellerinden geldiği kadar çalışmaktan geri durmamışlardır."

Ticari münasebetlerin alması lazım gelen en iyi şekle gelince Türkiye Başvekili, *"iki memleket arasında bu münasebetler hesabına az veya çok takarrür edecek esasların iki tarafça da harfiyen tatbik ve icraası maksadı temine kifayet edeceğini"* beyan etmiştir. Başvekil İsmet Paşa, *"kendi memleketi hesabına hariçten almaya mecbur olduğu eşyayı Rusya'dan tedarik etmek mümkün olduğunu, bunu tercih edeceğini ve Rus dostlarımızın da bize karşı aynı his ve fikirlerle hareket edeceklerinden de şüphesi bulunmadığını"* beyan etmiştir.



İsmet Paşa, Molotof ve Kalinin ile
Kaynak: *Cumhuriyet Gazetesi 5 Mayıs 1932, s.1*



İsmet Paşa, Karahan ile

Kaynak: *Cumhuriyet gazetesi, 5 Mayıs 1932, s. 1.*

1932'nin yaz aylarında, bizde de ilk sanayi programının hazırlığı başlar. Sovyetler'den *Prof. Orlof* başkanlığında teknik heyetler gelir. Kurulacak sanayilerin türü, teknolojisi ve yer seçimi için dolaşır ve rapor verirler. Mustafa Şeref Bey'in İktisat Vekilliğinden ayrılışından sonra iş bir süre yavaşlar, hatta savsaklanır.

Sonunda, kredi ve teknik yardım protokolü, İsmet Paşa'nın seyahatinden yaklaşık iki yıl sonra 1934 yılı başında Ankara'da imzalanır. Bu, Türkiye'nin sanayileşmesinde ilk eylem belgesi olur. Yunus Nadi'nin not ettikleri adeta protokole yansır:

> *"Protokol, yirmi senede kabil-i itfa olmak (geri ödenmek), hiçbir faiz tediyesine mahal vermemek (faiz ödemeyi gerektirmemek) üzere hükümetimiz namına (adına) açılacak sekiz milyon dolarlık bir kredi mukabilinde (karşılığında) memleketin sanayileştirilmesine yarayan*

makine ile alat ve levazımı (araç ve gereci) tedarike imkân (sağlamaya olanak) veren bir akittir(sözleşmedir).

Memleketi sanayileştirmek programının mümkün mertebe (olabildiğince) süratle (hızla) başarılması, sanayi memleketlerinin, bu hususta geri kalmış memleketlerin bu yoldaki hareketlerini iyi bir gözle görmemeleri bakımından, bilhassa esaslı bir mesele halini almıştır. İşte bu protokol, bu vadide (konuda) milli sermayeye yardım etmek ve bunu döviz ihracına mecbur kalmaksızın mal tediyesi suretiyle (malla geri ödeyerek) yapmak itibariyle çok faydalı ve mühimdir."

1934'te, sanayileşme hareketinin bir programla[108] başladığı açıklanır. Bu hareketi devlet örgütleyecek ve yürütecektir. Sanayi hareketi, ekonominin belli başlı işlerinin programla yapılması düşüncesini de birlikte getirecektir. Program veya plan, yalnızca sanayinin değil, kısa sürede ekonominin de iyi yürütülmesi için kılavuz olarak düşünülecektir. 1934'ün sonuna gelindiği zaman, ilk sanayi programı somutlaşmış, bütçesi ortaya çıkmıştır. İktisat Vekili Bayar bunu açıklar:

"Devlet, memleketin birinci derecede ehemmiyetli (önemli) sınai mevzularını (konularını) tahakkuk ettirmek vazifesini (gerçekleştirme görevini) üzerine aldı.

Devletin bu müdahalesinin tecellisi (nasıl gerçekleşeceği), kısmen hususi (özel) teşebbüslerle işbirliği yapmak, fakat mühim bir kısmı itibariyle de kendi vasıtalarıyla memleketi cihazlandırmak kararı olmuştur. Devletin bugün tatbiki (uygulanması) ile uğraştığı beş senelik sanayi programı böyle doğdu.

Sanayi programının umumi (genel) çizgileri:

1 - Mensucat sanayi: Pamuklu, yünlü, kendir.

2 - Maden sanayi: Demir, sömikok, kömür ve müştekkatı (türevleri).

3 -Selüloz sanayi: Kâğıt, karbon, selüloz, suni ipek.

4 -Seramik sanayi: Şişe, cam, porselen

5 -Kimya sanayi: Zaçyağı, klor, sudkostik, süper fosfat.

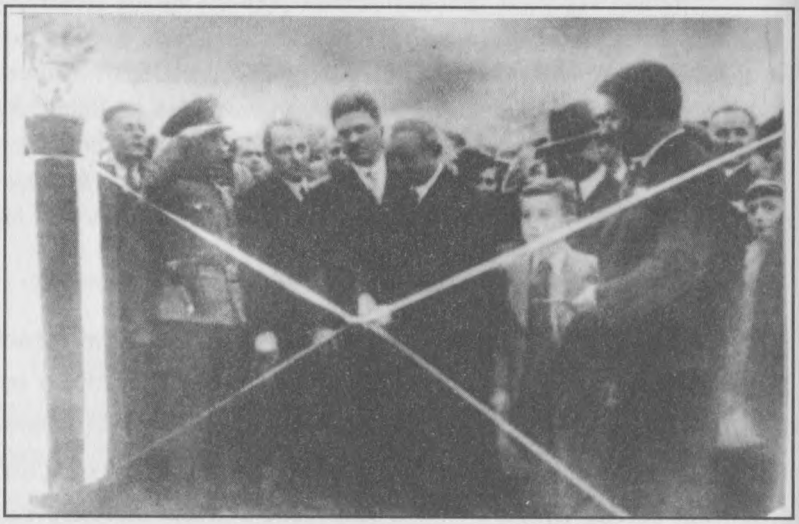
108 Bir sonraki kısımda bu program/plan ile ilgili ayrıntılara yer verilmektedir.

Programı başarmak için sarf edilecek para 45 milyon liraya yakındır. Bunun memleket içinde harcanacak olanı 25 milyon lira tutmaktadır. Programa dahil fabrikaların bir yılda çıkaracakları malların takribi (yaklaşık) değeri, sif (CIF) kıymetine göre 35 milyon liradır. Bu programı tamamen başardığımız anda, devlet emniyetinin korunması, milletin refahı, zirai iptidai (ham) maddelerimizin kıymetlenmesi, kısaca, memleketin emniyeti, geliri, refahı artmış ve ahenkli (uyumlu) bir ekonomik yapının sağlam temelleri atılmış olacaktır."

1934, sanayide ilk büyük hamlenin yapıldığı yıldır. İsmet Paşa, Ağustosta *İzmit Kâğıt Fabrikası* ile *Paşabahçe Cam*'ın temellerini aynı günde atar. Ekimde *Keçiborlu Kükürt* ile *Isparta Gülyağı*'nın temelleri atılırken, *Turhal Şeker Fabrikası* açılır. Kasımda *Konya Ereğli Dokuma*'nın temeli atılır. *Bakırköy Bez Fabrikası*'nın açılışı yapılır.



İsmet Paşa, Paşabahçe Cam Fabrikası'nın temelini atıyor.
Kaynak: *www.sisecam.com.tr*



Turhal Şeker Fabrikası'nın Açılış Töreni, 19 Ekim 1934
***Kaynak:** İnönü Vakfı Arşivi*

1934 yılına damga vuran yatırımcılık bir başka önem taşır: Osmanlılık, sistemli bir yatırım hareketine girişme şansı bulamadan sona ermişti. Yatırımcılığı öğrenememişti. Yani, sermaye birikiminin kendi kendini büyütmesinin sırrına erememişti.

Sanayi hareketinin ilk ve en önemli simgesi ise, 1934'ün Mayısında Kayseri Dokuma Fabrikası'nın temelidir. Yatırımlar bununla başlıyor. Bu, beş yıllık sanayi programının sözden işe geçirilmesi demek olduğu kadar, başka şeyleri de simgeler:

> Sanayi programının, o güne kadar dışarıdan getirtilen malları yurtiçinde üretmeyi hedeflediği, aynı zamanda, bu sanayinin ülkedeki hammadde kaynaklarını gözeterek kurulacağı, ilk kez Anadolu'nun ortasında, Kayseri'de somutlaşmaktadır. Bu çizgiye günümüzün iktisat sözlüğünde ***"ithal ikamesi"***

deniyor.

Amaç, basit olarak, yurtiçinde üretimi artırırken ithalatı artırmamak, hem daha çok üretmek hem de üretilen değeri yurtiçinde alıkoyarak çoğaltmaktır. Cumhuriyetin üstün iktisatçılık gibi bir iddia taşımayan yöneticilerinin, bu çizgiyi firesiz biçimde uygulamaya yöneldikleri, 1930'ların ortasına gelindiği zaman iyice anlaşılıyor.



Türkiye ve SSCB'nin birlikte kurduğu, Türkiye'deki fabrikaların inşasını gerçekleştirecek olan TÜRKSTROY Şirketi Amblemi. 1934.

"Büyük endüstriyi memlekette kurmak için derli toplu bir program halinde faaliyete (işe) yeni başlamış bulunuyoruz. Dokuma sanayisi, bizim inkişafımız (gelişmemiz) için büyük bir mevzudur. (konudur) Her memleket az çok büyük sanayiye buradan başlamıştır, denilebilir. Bu büyük mevzuda, dokuma fabrikasının tesisi (kurulması) işinde Sovyet sanayisi ile teşrik-i mesai etmiş (işbirliği yapmış) bulunuyoruz.

Bu sene endüstri programının diğer fabrikalarını memleketin muhtelif (çeşitli) yerlerinde müteakiben (bundan hemen sonra) kuracağız ve bir seneden sonra bunlar işlemeye başlayacaktır.

Ümidimiz odur ki, beş sene içinde tahakkuk ettirmeye (gerçekleştirmeye) çalıştığımız bu programı, beş seneden daha az bir zaman zarfında (süresinde) mükemmelen işletmeye başlayacağız.

Türk inkılabının inandırıcı ve hakiki manasını (anlamını) zihinlere yerleştirici timsalini (simgesini) hiç hatırdan çıkartmamalıyız. Bu, yeni iş ailesinin ve fabrikalar mecmuasının (topluluğunun) verdiği mana olacaktır. Memleketin kurtuluş hareketinde en inandırıcı delil (kanıt) fabrikaları kurmak ve onları işletmekte gösterdiğimiz hizmet ve liyakat (yetkinlik) olacaktır."

Başvekil İsmet Paşa'nın, 1934'ün Mayısında Kayseri Dokumanın temelini atarken *"kurtuluş hareketinin en inandırıcı delili"* dediği fabrikalar oldukça hızlı biçimde kurulur.



Cumhuriyet

İstanbul — Cağaloğlu

Pazartesi 21 Mayıs 1934

İktısat savaşında yeni bir zafer

En büyük mensucat fabrikamızın temeli dün Kayseride merasimle atıldı

Başvekil İsmet Paşa dün Kayseride söylediği mühim nutukta: «Memleketin kurtuluş hareketinde en inandırıcı ve en parlak delil, fabrikaları kurmak ve onları işletmekte gösterdiğimiz himmet ve liyakat olacaktır» dedi

Kaynak: 21 Mayıs 1934, Cumhuriyet Gazetesi, s.1.

İsmet Paşa, törendeki konuşmasını sürdürürken bir noktayı özellikle vurgular:

> *"Burada, Kayseri'de bir sene sonra hepimizin memnuniyetini bir kat daha artıracak ve hariçten gelip bunu seyredecek olanların gözlerini kamaştıracak büyük eser, hem Türk-Sovyet dostluğunun büyük abidesi, hem de yeni kurulan ve bütün dünyanın hayretini celbeden büyük Sovyet sanayisinin en parlak bir misali olacaktır."*[109]

Yapılan yatırımlarda gecikme, aksama, ödenek eksikliği nedeniyle duraklama olmaz. Tasarlanan programda yarım bırakılan bir şey görülmez. Hatta, bunların tersi olur. İşlerin

109 Cumhuriyet Gazetesi,21 Mayıs 1934, Pazartesi, s.6.

1934 ve 1935 yıllarındaki hızlı temposu, daha birinci program yürütülürken, bir ikincisinin hazırlanışını gündeme getirir.

İkinci program, sadece birincinin genişletilmesi değil, sanayide daha ileri bir düzeye erişebilme isteğinin bir tasarımı sayılır. Sanayi arka arkaya atılan adımlarla kurulursa, kısa sürede yeni gereksinmeler yaratır. Sanayi, hızlı geliştikçe yeni alanlar yaratan bir özelliğe sahiptir. Sanayide her gelişmeyi önceden tasarlamak değil, oluşan boşlukları ve beliren yeni gereksinmeleri çabuk sezebilmek ve çabuk programlayabilmek önemlidir. *Sanayi programlarının sağladığı yaratıcılık* buradadır. Cumhuriyet yönetimi, daha 1934'ün sonlarında bu sorunla karşılaşıyor. İkinci program, bu karşılaşmadan doğuyor.

> *"İkinci beş senelik programımızda maadin (madenler) ve elektrik sanayisine ve şimdiye kadar kurduğumuz sanayinin mütemmim (tamamlayıcı) veya aneks (ek) branşlarla ve umumi (genel) ekonomik bünyemizin (yapımızın) istilzam ettiği (gerekli kıldığı) yeni bir kısım sanatlara hususi bir ehemmiyet (özel bir önem) vereceğiz."*

1936 yılının başında İktisat Vekili Bayar, ikinci sanayi programını[110] dile getiriyor. Sanayileşmeyi dokumadan ve öteki tüketim kollarından başlatma zorunluluğu, sanayinin kökleri ve can damarları demek olan madencilik ile enerjinin de kısa sürede kurulmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü, sanayi denilen büyük gövde, gelişebilmek için maden ve enerji tüketmelidir. Bunları bulmak ve tüketmek, sanayide gelişebilmenin temel koşuludur. Bunları sağlayamamak ise, sanayinin duraklamasına, yavaşlamasına yol açar. Sanayi demek, 1930'ların ortasında program demek olduğuna göre, daha birincisi so-

110 İkinci Sanayi Programı'nın tıpkıbasımı için: Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, XVI Ser.Sa.21.1973)

nuçlanmadan, fakat onun yarattığı boşlukları görerek ikinci bir sanayi programını hazırlamak doğaldır.

"Tutulacak olan en doğru yol, memleketin maden sahasındaki faaliyetinin kazanabileceği büyük ehemmiyetle mütenasip (orantılı) ve madenciliğin hususiyetlerine ve şartlarına uygun yeni bir müessese kurup, kendisini bilhassa (özellikle) ve müstakar bir surette (yerleşmiş bir biçimde) bu işlerle alakalandırmak olacaktır...

Büyük elektrik santrallerinin kuvvet membalarını (kaynaklarını), umumi surette (genel olarak) linyitlerimiz ve maden kömürlerimiz teşkil edecektir(oluşturacaktır). Ve bu madenlerin maliyet fiyatlarına yakın ucuz fiyatlarla elektrik santrallarına verilmesinde, elektrik kuvvetinin ucuza mal edilmesi noktasında büyük ehemmiyeti vardır. Bundan başka, elektrik santrallarının mühim müşterileri olan madenlerimizin de muhtaç oldukları bu kuvveti mümkün mertebe (olabildiğince) ucuz satın almaları lazımdır."

1935'in Temmuz ayında hazırlanmış olan *Etibank* kanun tasarısının gerekçesi, Başvekil İnönü'nün aşağı yukarı aynı sıralarda dile getirdiği, "*Bugünkü medeniyet, kömüre ve demire dayanır*" sözünün bir rastlantı olmadığını, sanayileşme hareketinin açtığı yeni sorunlardan ve yeni çözümlerden yansıdığını gösterir. Sanayi programla yürüyecek ve sanayileşmenin geliştikçe ortaya çıkan mantığı, bu programı genişletecektir.

İş, sadece fabrika kurmakla bitmeyecek, sanayinin gıdası olan madenle elektriği de mutlaka kapsayacaktır. Sanayi fabrikaları, nasıl madenle ve elektrikle bütünleşerek gelişiyorsa, program da sanayinin bu organik ve entegre niteliğine göre geliştirilecektir. 1930'ların ortalarında, sanayi gelişirken, sanayileşmenin duraklamamasının koşulu da ortaya çıkmaktadır.

3.6. Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı (1933)[111] ve Üç Vurgu[112]

Bir önceki kısımda değinilen "Sanayi Programı", "Birinci Sanayi Planı 1933'e daha yakından bakmak önemlidir. Bu kadar kritik önemdeki bir doküman, günümüzde pek bilinmemekte, unutulmuş görünmektedir. Hatta adında hem "devletçilik ilkesi" hem de "sanayi planı" olduğu için kimi çevreler tarafından yok sayılmaktadır.

Devletçiliğin, 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) program ve tüzüğüne girmesi ile resmiyet kazanan stratejik tercihin arkasında tamamen tesadüfi, ampirisist; yani sadece günü idare etmeye çalışan bir anlayışın ötesinde ciddi bir kavrayış olduğunun izleri, Gazi Mustafa Kemal'in iktisat temalarının ağır bastığı konuşmalarından da açıkça izlenebilir.[113]



Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin kuruluş çabaları için-

111 Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Seri-Sa.14.1972) Baskısı tükenmiş bu önemli eserin yeniden basılması isabetli olacaktır.

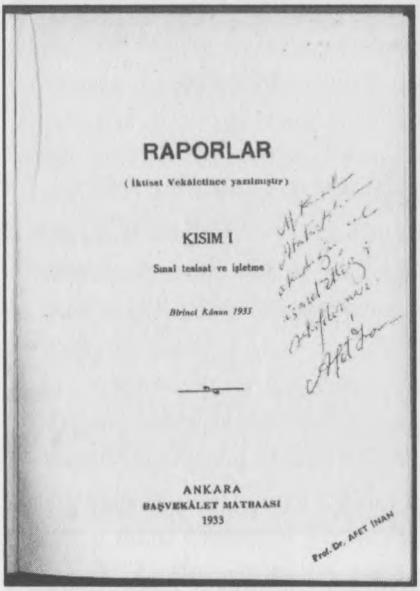
112 Bu kısmın ilk hali, *Gündoğdu Dergisi*. Y.1.S.6. İstanbul. 15 Ekim 2018'de yayınlanmıştır.

113 Serdar Şahinkaya, Gazi Mustafa Kemal ve... Bölüm II.

de, *program* kavramı sık sık duyulur olmuştur. Sovyetler'in deneyiminden de esinlenerek, *planlama* 1932'den başlayarak gündemde yerini alır.

Önceden de belirttiğimiz gibi kastedilen şey, bir düzen içinde sanayiler kurmak, bunu bir organik hareket haline getirmekti. Bazen plan, bazen de program denilmesine rağmen 1930'larda sanayileşme çabası projeler katında, ama bir bütünlük anlayışı ile toplumun nabzına yerleşti.

Birinci Sanayi Planı, kaynakların kıt olduğu zor zamanların ürünüdür ve Sanayi Devrimi trenini kaçırmış ve de yatırımcılığı öğrenememiş Osmanlı ile Cumhuriyet arasında kritik farklardan biridir.


RAPORLAR

(İktisat Vekâletince yazılmıştır)

KISIM I

Sınai tesisat ve işletme

Birinci Kânun 1933

ANKARA
BAŞVEKÂLET MATBAASI
1933

Prof. Dr. AFET İNAN

Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı-1933, doğru tasarlanan projelere garantili kaynak tahsisi ile süreklilik kazandırmış, böylelikle üretimde teknolojinin algılanması başlamış ve ulusal (büyük) ölçeği, yatırımların *ileri-geri etkileri*ni işleyerek/göstererek aynı zamanda *devletçilik politikası*nın da merkezi olmuştur.

Ayrıca bu plan, Cumhuriyet Türkiye'sinin sanayileşme politikasında 1930'lu yıllarda yaptığı önemli bir değişikliğin, adeta "makas değişiminin" de simgesidir. *Devletçilik, öncelikle sanayide yeni ve doğru yatırımcılık ve bunu sürdüren işletmecilik* demektir.

Aydınlanmamız ve dönemin iktisat anlayışındaki temel dönüm noktalarını kavramamız için dünyadaki iktisadi işbölümünün ciddi bir tahlilinin yer aldığı *Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*'nın on bir sayfalık "Giriş" bölümünde[114] yer alan *üç noktaya,* farklı bir ifade ile üç kritik vurguya göz atmak gerekmektedir. Bu metinde, 1930'lu yılların koşulları üzerinde üç vurgulama var.

*Birincisi*ni planda yer alan kelimelerle ve *imlâsına dokunmadan* kaydedelim:

> *"Garp kültürünün, yâni tekniğin ve büyük sanayin sahası Avrupanın bütün garbî kısımlarını ve şimalî Amerikanın da şark sahillerini ihata ediyordu. Dünyanın "Tezgâh"ı haline girmiş olan bu sahalar, sanayileşmemiş milletlere mamulât gönderiyor, bu suretle büyük sanayinin tufanı altındaki dünya pazarlarında mevcut istihsal cihazları inhilâl ediyor ve daha dün müstakil vahdetler halindeki camialar büyük sanayinin hegemonyası altına girerek hukuken müstakil, fakat iktisaden tâbi birer varlık haline düşüyordu.*
>
> *Garbın sanayi memleketleriyle ziraat ve hammadde memleketleri arasındaki bu tâbiyet, sanayi memleketlerini ihya edici, fakat hammadde memleketlerini de tedricen inhilâl ettirici vaziyetler ihdas etti."*

Genç okuyucular, öğrenciler için biraz sadeleştirip, özetlersek;

> *"Batı kültürü, tekniği ve sanayisi ile doğu sahillerini kucaklıyordu. Sanayileşmemiş uluslara işlenmiş ürünler gönderiyor, bunların tufanı altında kalan dünya pazarlarında üretim araçları çöküntüye uğruyor ve daha dün bağımsız birimler halindeki topluluklar büyük sanayinin hegemonyası altına girerek, hukuken bağımsız; fakat iktisaden bağımlı birer varlık haline düşüyordu. Batının sanayici ülkeleriyle tarımcı ve*

114 Spekülatif bulunabilir. Lakin bu giriş bölümünün, Prof. Orloff başkanlığında Sovyetler Birliği'nden gelen teknik heyetle ortaklaşa kaleme alındığını düşünmekteyim. Serdar Şahinkaya.

hammaddeci ülkeler arasındaki bu bağımlılık, sanayici ülkeleri ihya edici, hammadde ülkelerini ise çökertici durumlar yarattı."

Evet, iktisat ve tarihle ilgili olanlar meseleyi kavramış olmalıdır. 1933'te yazılmış olan bu kısım, 30-35 yıl sonra Batı sosyal bilimine ***bağımlılık ekolü*** olarak geçen bir dizi sosyal bilimcinin katkılarının özünü içermekte, yani; *uluslararası işbölümünün sömürge düzenleri son bulduktan sonra dahi, süregelen bağımlılık yaratıcı özelliklerini teşhir etmekte*dir. Dünya kapitalist sistemi hakkında yapılan bu teşhis, akademik sosyal bilimlerde Marksistler hariç tutulursa, ancak 30 yıl sonra yapılabilmiştir.

İkinci vurgulama, Türkiye'nin bu çerçeve içindeki konumu ile ilgilidir. Plandaki kelimelerle:

"Türkiye'nin Dünya emtea mübadelesindeki Garp sanayi mamulatına bir mahreç ve buna mukabil de o sanayie hammadde yetiştiren bir ziraat memleketi olmasında manasını bulmuştur."

Yine genç okuyucu ve öğrenci arkadaşlar için sadeleştirelim:

"Türkiye'nin dış ticaretteki konumu, Batı sanayi ürünlerine bir pazar ve o sanayiye hammadde yetiştiren bir tarım ülkesi olmasıdır."

Bu kritik cümle ile Türkiye'nin de bu büyük kutuplaşmadaki, dünya iş bölümü içerisindeki yeri, hiçbir yanılsama olmadan teşhis ediliyor.

Üçüncü vurgulama ise izlenmesi gereken stratejiyle ilgili ve yine plan dili-imlası ile:

"Türkiyeyi müstakil millet yapmak şiarının bugünkü manâsı Türkiyeyi iktisaden müstakil ve tam teşekküllü bir vahdet haline getirmek demektir(...) Bu münasebetle, ehemmiyetli bir noktayı belirtmeli:

büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasî ve iktisadî münazaalara ve ihtilaflara rağmen ziraatçi memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hakim olmak davasında müttefiktirler. Bu itibarla ziraatçi memleketlerin bu silkinme hareketlerine, er geç, set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdirler. Bazı ziraatçi memleketler de ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmekten kurmak için en mühim muharrikimizdir."

Sadeleştirip, özetleyelim:

"Büyük sanayici ülkeler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi anlaşmazlıklara rağmen, tarımcı ülkeleri her zaman için hammadde üreticisi konumunda bırakmak ve piyasalarına egemen olmak davasında birleşmiş durumdadırlar. Bu itibarla tarımcı ülkelerin bu silkinme hareketlerine er geç set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir. Özellikle bu gerçek, muhtaç olduğumuz sanayiyi zaman kaybetmeden kurmak için en önemli etkenimizdir."

Birinci Sanayi Planı'ndaki bu üç vurgudan hareketle belirlenen *stratejik tercih,* bir aciliyet gereksinimi üzerine kuruludur. Yani derhal yapılması gereken bir atılım vurgulanmaktadır. 1930'ların dünyasına ait gelişmeleri hatırlamakta yarar var. Görüldüğü üzere dış dünyaya ilişkin de çok doğru bir teşhis var: Özellikle Avrupa Kıtası'nda faşizmin ayak sesleri hissedilmektedir, emperyalist ülkeler arasında çatışmalar vardır; bir hegemonya boşluğu vardır. Bu boşluk, Türkiye gibi ülkeler için geçici bir fırsat yaratmaktadır ve hızla kullanılmadığı takdirde bu fırsat kaybolabilecektir.

İşte, Cumhuriyet kadroları bu fırsatı değerlendirmek için kolları sıvamışlardır. Sıra ilk Sanayi Planı'yla, devletin, *"ana hammaddeleri ülkemizde bulunan veya kolay sağlanabilecek olan"*

öncelikli yatırım alanlarını belirlemesine gelmiştir. Önceki kısımdan da hatırlanacağı gibi bu alanlar; *mensucat, demir, kömür, bakır, kükürt, selüloz ve kâğıt, ipek, seramik, kimya, enerji* ve *petrol*'dür. Plan, Meclis'e sunulur, Alkışlarla ve oybirliğiyle kabul olunur.

3.7. "Modern ve İleri Bir Millet Endüstrisiz Olamaz"

Sanayileşmenin ilk aşamasında bir özellik dikkat çekicidir: *Maliyet tasasını aşmak ve bu sayede modern ölçülere erişebilmek.* Sanayiyi kurmak için korumak şarttır. Bu da, öncelikle maliyetlerin, devletçe korunması demektir. Daha işin başlangıcında, 1933'ün sonlarında, İş Bankası İdare Meclisi Reisi ve Siirt Mebusu *Mahmut Bey (Soydan)* bunun altını çizer:

> *"İktisadiyatımızı gelişigüzel bir cereyana bırakmak, bugünkü zaruretlerin icaplarına (zorunlulukların gereklerine) hiç uymaz. Onu pek sıkı bir kontrole tabi tutmak lazımdır. Bu kontrolü ancak ve yalnız devlet yapabilir.*
>
> *Sanayimizi yeni baştan kuruyoruz. Bu hareket birçok fedakârlıkları icap ettiriyor. Hiçbir memleket istihlak (tüketim) maddelerini mutlaka hariçten (dışarıdan) aldığı fiyatlardan daha ucuz tedarik etmek (sağlamak) kararıyla sanayisini kurmaz. Milli sanayisini kurmuş olmak için yapar.*
>
> *Sanayisi en çok ileri olan memleketlerde bile, öyle maddeler var ki, serbest rekabet karşısında ayakta durmasına imkân yoktur. Rekabetin mihveri (ekseni) maliyet fiyatıdır. Maliyet fiyatı ise, hususi, mahalli (yerel), maddi ve hatta manevi birçok amillerin (etkenlerin) tesirinden kurtulamaz.*
>
> *Bütün memleketlerin maliyet fiyatını azaltmak kabiliyeti aynı derecede değildir. Onun için, sanayisini kuran her memleket, gümrük himayeleriyle (korumalarıyla) onu müdafaa etmeye (savunmaya) mecburdur. Biz bile, eğer buğdaya gümrük koymamış olsa idik, Türkiye, bugün ekmeğini hariçten tedarik mecburiyetinde kalırdı."*

Sanayinin gelişmesiyle birlikte, maliyet sorunu gündeme gelir. Çünkü sanayi kurmak özellikle ilk aşamasında, pahalı bir iştir. Eğer mutlaka "*ucuz*" bir şey kurmak istiyorsanız, sanayiyi kurmaktan tümüyle vazgeçmeniz gerekir. Sanayileşmenin ucuza çıkanı yoktur.

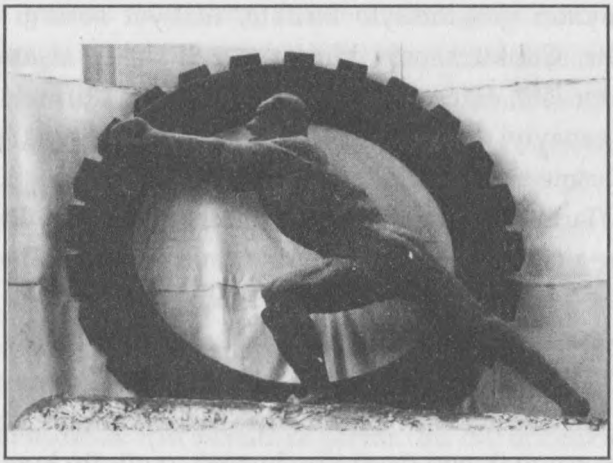
1930'ların yönetimi bunları iyi bilmekte ve sanayileşme hareketine girişmektedir. Ancak, sanayinin yüksek maliyetlerini o günün kuşağına yüklemek ve bunu görmezlikten gelmek gibi bir tutumu da yoktur.

1935-1936 yıllarında maliyetlerin "rasyonel" olması gerektiği sık sık dile getirilir. Hammadde maliyetinin ve işletmecilikte başarının önemi üzerinde durmak, o günün konuşmalarında çok yer tutar. Ancak, sanayi kurmanın gelişmiş ülkelerle rekabet demek olduğu da akıldan hiç çıkmaz. Zira, maliyetler korunmazsa, böyle bir rekabet, sanayileşmeye veda etmekten başka anlama gelmeyecektir.

Bu, sanayileşmek isteyen her ülkenin iki duvar arasına sıkışmış durumudur. Sanayileri kurarken korumak, fakat bir yandan da maliyetleri düşürmek için çare, belki de yine sanayinin kendi içindedir: *Olabildiğince hızlı gelişebilmek...*

1936'da, İktisat Vekili Bayar, sanayileşmeye başlayan ülkenin, bu iki duvar arasındaki konumunu açıkça söyler:

> *"Teşviki Sanayi Kanunu büyük hizmet etmiştir. Fakat; o zamanki maksat sadece el tezgâhı etabından (aşamasından) makine devrine geçmemizi teshil etmekti(kolaylaştırmaktı). Biz bu işe yeni başlamış bulunuyoruz. Karşımızda 19. asır başlarından beri kendini bu işe vermiş milletler vardır. Bizim sanayiimiz dün doğmuş bir çocuktur. Bunu adeta yirmi yaşında bir atletle koşturmak istiyorsunuz. Türkiye'nin endüstrileşmesi, millî korunma zaruretinin (zorunluluğunun), kısaca milli varlığımızın temel taşıdır."*



Sümerbank Bez Fabrikası Bakım Atölyesine Sovyetler tarafından yerleştirilen ***Makine Dişlisi Çeviren Atatürk Heykeli***[115]

Olabildiğince hızlı gelişmek, yeni sanayi kollarına geçmeyi gerektirecektir. Bunların başında, günün gelişmiş ülkelerinde sanayinin simgesi olan *demir-çelik* vardır. "Medeniyetin demir-çeliksiz olamayacağı", Cumhuriyet rejiminin ilk günlerinden beri imrenerek benimsenmiş bir düşüncedir. Fakat, o günlerde, bu sanayi kolu çok uzaktadır. 1935'i geçtikten sonra, rejim bu kararı alma noktasına erişiverir. Demir-çeliğe geçmek, ana sanayinin en önemli adımını atmak demektir. Sanayinin esas sorunlarının sıcaklığı en çok bu alanda hissedilir. Maliyet, rekabet ve koruma gibi sanayinin eti kemiği olan konular, demir-çelikle birlikte ekonominin gündemine yerleşirler. "*Devlet Tarafından Kurulacak Demir ve Çelik Fabrikalarının Haiz Olacakları Muafiyetler (Bağışıklıklar) Hakkındaki Kanun*" tasarısı, 1938 Mayısında sanayileşmenin

115 Burak Asiliskender, *Cumhuriyetin Sanayi Yatırımları ile Kayseri'de Mekânsal ve Toplumsal Değişim*. (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ekim 2008. s.151.)

eriştiği bu aşamanın da bir özeti gibidir:

"I. Beş senelik sanayileşme programı içinde Sümerbank tarafından kurulması mukarrer (kararlaştırılmış) demir ve çelik fabrikalarının muvaffakiyetle başarılması ve çalışması, bu sanayinin mahiyeti (niteliği), yapılacak maddi fedakârlıkların büyüklüğü ve memleketin emniyeti bakımından bir himaye (koruma) ile kabildir. Filhakika (gerçekten), teklif edilen muafiyetlerin hiçbirisi memleketin umumi iktisadiyatını müteessir edecek (etkileyecek) bir vüsat ve mahiyette (genişlik ve nitelikte) değildir.

Kabulü istenen himaye tedbirlerinin hedefi ucuz maliyettir. Tesis edilmekte olan demir ve çelik fabrikalarının istihsal (üretim) fiyatının tespitinde (saptanmasında) mevad-ı iptidaiye (hammadde) ve yardımcı maddelerin nakliye ücretleri en mühim rolü oynamaktadır."



Karabük Demir Çelik Tesisleri Temel Atma Töreni, 3 Nisan 1937

Kaynak: *karorsan.org.tr*

Sanayi hareketinin ilk simgesi, nasıl Kayseri Dokuma Fabrikası olmuşsa, *ana sanayi demek olan demir-çeliğe geçişin simgesi de Nisan 1937'de Karabük tesisinin temeli* olur. İngiliz kredisi ile yapılan Karabük, bugünün ölçüleriyle bakıldığın-

da, hızlı bir tempoyla tamamlanır. İki yıldan daha kısa bir sürede üretime hazırdır.



Cumhuriye

Pazar 4 Nisan 1937

İSTANBUL — ÇAĞALOĞLU

İSMET İNÖNÜ DÜN KARABÜK DEMİR FABRİKALARININ TEMELİNİ ATTI

Karabük Demir ve Çelik endüstrimiz

Senelerdenberi Atatürkün ehemmiyet verdiği mevzu tahakkuk ediyor

Büyük Başvekil dedi ki:

"Demir ve çelik malzemesini dahilden tedarikle memleket müdafaası bundan sonra daha sağlam, daha geniş temellere istinad etmiş olacaktır.,,

Başvekilin nutku

«Modern ve ileri bir millet endüstrisiz olamaz!»

İsmet İnönü, Cumhuriyetin bu en ulu eserinin temeline ilk taşı koyarken «Muvaffakiyet, hayır ve uğurs parolasını kullandı

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1937, s.1

Cumhuriyet rejiminin demir-çeliğe girme niyeti 1920'lerden beri vardır. "İlk hedefler"den biridir. 17 Mart 1926 tarihli "*Demir Sanayiinin Tesisine Dair Kanun*" bunun içindir. Birinci maddesi şöyledir:

> *"Karadeniz mailesinde (içe dönük bölümünde) Devlet tarafından tesis edilecek (kurulacak) demir sanayii ile merbut (bağlantılı) kömür ve demir madenlerinin tetkik (inceleme), taharri (araştırma), tesis ve işletilmesi için dört senede sarf edilmek ve her sene sarfı icap eden (harcanması gerekli) miktar bütçeye konulmak üzere on sekiz milyon lira tahsis olunmuştur(bu işe ayrılmıştır)."*

Yasanın üçüncü maddesi de, yıllık bütçenin onda bir büyüklüğünde bir tutarın "Divan-ı Muhasebat" (Sayıştay) vizesine tabi olmadığını düzenlemiştir. Ancak, işin gerçekleştirilmesi, ekonomik kaynak zorlukları içinde dar yollardan yürümesi sonunda 1937'yi bulur.



Türkiye'nin İlk Metalürji Mühendisi Selâhattin Şanbaşoğlu

Selâhattin Şanbaşoğlu, içinde yaşadığı kuruluşu şöyle özetlemiştir:

"Viyana'da Profesör Bossart'a tetkik ettirdiler. 'Cevher olmasa dahi demir-çelik lazımdır' dedi. İktisat Vekaleti, Milli Savunma'ya sordu: 'Nerede kuralım?' Vedat Akdoğan (sonra umum müdür oldu), Hasan Osman Kıraç ve benimle üç kişilik bir heyet kuruldu. Yer tetkiki yaptık. Sonunda 'Zonguldak' dedik. Genelkurmay 'Deniz toplarının ateş menzili dışında (o vakit 70 kilometre idi) olmalı' dedi. (1936) Zonguldak'tan 70 km içeride Karabük bulundu.

Almanya ve İngiltere çok ilgilendiler. Krupp 80 bin ton, Brassert 150 bin ton kapasiteli teklif verdiler. İngiliz hükümeti çok bastırdı. İsabet oldu. Çünkü Brassert çok iyi firmaydı. 3 Nisan 1937'de Karabük'ün temeli atıldı. 9 Eylül 1939'da, yüksek fırından pik alınmaya başlandı. Bu kadar kısa zamanda böyle bir şey yapabilmek insanların iş yapma arzusunun yüreklerine işlenmesindendir. Hafriyat, toprağın

kazma kürekle kazılması ve eşeklere, katırlara yüklenen küfelerle taşınması şeklinde yapılmıştır. Karabük'te Azmi Tlabar adında bir kontrol mühendisi vardı ve hergün sabahtan gece 1'e kadar çalışırdı. Projenin gerçekleşmesinde en önemli kişidir."



Kaynak: *www.karorsan.org.tr*

Demir-çeliğe geçişte önemli bir etken, savunma düşüncesidir. Dünya, 1930'lu yıllarda silahlanma yarışına girişmiştir. Yarış, 1940'lara doğru gitgide hızlanmaktadır.

Genç Cumhuriyet rejimi, kendi savunma politikasını izleyebilmenin sanayisini kurabilmekle iç içe olduğunu fazlasıyla bilmektedir. Hem geçmiş yıllar hem de başka ülkelerin deneyimleri çarpıcı örneklerle doludur.

"Toplarını ve tayyarelerini (uçaklarını) bizzat (kendisi) yapamayan milletlerle, bir iç harpte bile, endüstriciler tarafından nasıl top gibi oynandığını görmekteyiz. Bir memleketin yalnız kendi üretim ve yoğaltım kabiliyetlerine dayanan bir milli endüstrisi olduğu gibi, ayrıca

bir de istiklal endüstrisi vardır. Bu istiklal endüstrisinin temeli demir ve çeliktir."



Falif Rıfkı (Atay)

Karabük'ün temeli atılırken, Falih Rıfkı Atay, o günün İspanya iç savaşına işaret ederek, savunmanın bağımsızlığı korumak demek olduğunu, bunun ise, ana sanayide ilerleyebilmekle gerçekleşebileceğini anlatırken, Cumhuriyet yönetiminin esas çizgisini yansıtır. O yıllarda yönetim şunlarla karşı karşıyadır:

Bir yandan, sanayide nasıl hızla ilerlemeli bir yandan da, buradan elde edilecek temelle, büyüyen savunma sorunlarına nasıl yeni yeni çözümler bulmalı?

3.8. Sanayi Sitesi mi, 'Silikon Vadisi' mi?

"Türkiye Cumhuriyeti teşekkül ettiği vakit, 1923'te, elinde çelik üreten hiçbir tesis yoktu. Demir-çelik sanayisine ait tek şey, çeşitli yerlerdeki ufak dökümhanelerden ibaretti."

Selâhattin Şanbaşoğlu, Cumhuriyet'in başlangıç noktasındaki fotoğrafı gösteriyor. Sanayi hareketi 'sıfır' noktasında sayılır. İlk çaba, ülkeyi *"çelik çağı"*na yetiştirmek olmalıdır. Önce demiryolları ve bütün yapılar oradan beslenecektir. 1920'lerdeki ilk hamleler, teşvikler ve kurumlaşmalar ve özellikle 1930'ların sanayi programları, bunun örgütlenmesine dönüktür. 1932'den başlayarak model ve politika berraklaşmıştır.

İkinci bir örgütlenme daha vardır. Bu, ülke politikası düzeyinde değildir. Belirli bir kurumlaşma çerçevesindedir. Şanbaşoğlu'nun deyişiyle, bu *"devletin kendi için kurduğu sanayi"* dir. *"Kendi için" demek; savunma araç ve malzemesi ve oradan başlayarak yapılan çeşitli imalat demek oluyor.* Buna savunma (ya da harp) sanayisi de diyebiliriz. Bir minyatür, ama kaliteye ve çeşitliliğe dönük sanayi örgütlenmesi gibidir. Bunun adresi askeri fabrikalardır. Eski adıyla *"İmalat-ı Harbiye"*. Yeri Kırıkkale'dir. 1950'de *Makine Kimya Endüstrisi (MKE)* adını alacaktır.

Askeri fabrikalardan oluşan sanayi sitesinin kuruluşu hemen hemen Cumhuriyet'le başlar:

"İlk teşebbüs 1924'te, beş sene zarfında sarf edilmek üzere 100 milyon lira ödenek veren kanunla başladı. Demiryolu o tarihte Yahşihan'a kadar gittiği için, Genelkurmay'ın 'Kızılırmak'ın doğusunda kurulsun' ilkesine göre, Türkiye'nin harp sanayisi mamulleri ihtiyacı için imalathaneler Ankara ve civarında kuruldu. Önce fişek fabrikası ile başladı. 1929'da Kırıkkale Çelik Fabrikası'nın temeli atıldı. Fabrika, 1932'de tamamlandı. Böylece, sırasıyla kuvvet santrali, mermi, pirinç, çelik, tüfek ve barut fabrikaları, Ankara'da kapsül ve maske fabrikaları ortaya çıktı.

Çelik fabrikasında 1935-50 arasında 150 çeşit çelik yapılmıştır. Bugün (1995'te[116]*) Türkiye'de bunların dörtte biri bile yapılmıyor! Uçak çeliği, kalem çeliği, paslanmaz çelik, semantasyon çelikleri ve daha birçokları. 1938-39'da Ankara Kalesi altına inşa edilen büyük sığınağın zırh kapısı Kırıkkale'nin imalatıdır. Kitaplardan bakarak yaptık. Patent, lisans mevz-u bahs (söz konusu) değildi. Bu, insanın kendi gücüyle bir şeyler yapmasıdır. Kapasite, iki tonluk elektrik ark ocağı idi. Kendi ihtiyacımızı, Devlet Demiryolları'nın, Milli Savunma'nın ihtiyaçlarını karşılardık. Piyasaya vermedik. Piyasanın pek ihtiyacı da yoktu."*

116 Selâhattin Şanbaşoğlu ile yapılan röportaj tarihi.

Şanbaşoğlu'nun deyişiyle *"heves, gayret ve sonuç"* olduğu için, bu minyatür sanayi sitesindeki ürün çeşitleri başlangıç yıllarıyla karşılaştırılamayacak derecede çoğalmaktadır. Zaten bilinmekte olan mavzer tüfeğinden yılda 40 bin adet yapılır. Top, tabanca, zırh mermisi, zırh levhası, vagon yayı, tampon yayı, kurşun yüksek fırını, akümülatör ve daha birçok ürün, kabına sığmayan sanayi aklının ve çabasının ürünleridir.

"1938'de tanksavar toplarının yapımı başladı. Bu, üstün teknik isteyen bir şeydir. Lisans alınmadı. Top ebadı bilerek, takliden yapıldı. Savaş başlayınca, dışarıdan artık hiçbir şey gelmedi. Umum Müdür Eyüp Paşa (Durukan) krom nikelli çelik gerektiren ileri top namlusu istedi. 'Guleman'dan kromu getirdim. Maliye Bakanlığı'nın nikelli bozuk paralarına da el koyuyorum!' dedi. Böylece, 1939-45 arasında 3,7'lik, sonra 5,7'lik tanksavar topu için 500 namluluk çelik çıkardık."

Bir askeri yapı içinde emir ve hedef önceliklidir. Ama, kabına sığmayan sanayi aklı, kendi kendine çok değişik ve üstün ürünler yapma mücadelesine girişir.

Mücadeleyi göze alır. Çünkü, sanayide öğrenmenin ve rüştünü ispatlamanın yolu budur. *"Askeri Fabrikalar"*ın adındaki "askeri" başlık, araştırma ve gitgide yeni şeyler, daha karmaşık ürünler yapabilme güdüsünü sınırlayan değil, özendiren, kolaylaştıran bir rol oynar.[117] Adeta, araştırıcı akıl, yapacağı ürünleri kendi seçer. Teknik bilgide geri kalmışlığa meydan okuyan bir havari havasındadır:

117 Yakın dönem gelişmelerini, 2007-2018 yıllarında *"asker ve bağlamı"* hakkında estirilen gerici ve işbirlikçi güruh kaynaklı rüzgârları (Balyoz/Ergenekon vb), tartışmaları, polemikleri, davaları, yüzlerce kişinin onlarca yıl çektiği çileleri/hapislikleri ve bu konjonktürde canını yitiren yurtseverleri unutmuyoruz değil mi? Ayrıca 2019'da Sakarya'daki *Tank-Palet Fabrikası* hakkındaki gelişmeleri ve nasıl peşkeş çekildiğini de hatırımızdan çıkartmıyor, izliyor ve not ediyoruz... Serdar Şahinkaya

"1940'ta, kendi girişimimizle tank yaptık. Bunun sadece Ford motoru dışarıdan geldi. Dizaynı bizimkilerindir. Tipi kendimize mahsustur. Kâmil, Necati filan yaptılar. Zırh levhası, topu, paleti, aktarma organları hepsi bizim üretimimizdir. Bu tank, 1946'da Cumhuriyet Bayramı töreninde geçti. Ancak, sipariş gelmedi ve bu tek tank olarak kaldı. Amerikan yardımı başlayınca hazırcılık ve kolaya kaçma başladı." [118]

1930'ların başında çelik üretimini ve ray çekmeyi Skoda'nın ustabaşısı Harlas'tan öğrenen mühendislerle işçilerin 10-15 yıl içinde kendi kendilerine tank yapma iddiasına erişmeleri heyecan vericidir. Tank yapmaya eşdeğer bir başka adım da uçak yapmaktır. O iş, daha erken başlamıştır. Dünyada uçak çağının doğuş yılları olan 1914-1918 savaş yıllarından kısa süre sonra gündeme gelmiştir. *"Heves, gayret ve sonuç"*la ilerlemiş, 1950'den sonra hazin biçimde kapanmıştır.[119]

"1925'te Kayseri'de uçak fabrikası kuruldu. Buraya Alman Junkers uçakları getirildi. Yapılan çalışma, makinalı tüfek yerleştirmek ve bunları harp uçağına takdir etmekti(dönüştürmekti). Sonra, İzmir'de uçak tamirhanesi kuruldu. Daha sonra, İkinci Dünya Harbi içinde Tayyare Cemiyeti'nin Etimesgut'taki tesisinde, yurtlarından kaçmış Polonyalılar PZT tipi 7-8 kişilik sivil keşif uçağı yaptılar. Bunlar Danimarka'ya satıldı. Ama, daha önemlisi, dizaynı bize ait olan, kesik kanatlı, 'Uğur tipi' talim uçaklarının imalidir. Motoru İngiliz Havilland'dır. Motor gövdesi gelir, çiftlikteki uçak motor fabrikasında işlenir, uçağın montajı Etimesgut'ta yapılırdı. Uçuş tecrübeleri işi

118 2012'nin Kasım ayında medyada *"Türkiye'nin İlk Yerli ve Milli Tankı Altay"* başlıklı haberler dolu idi. Hem ilk, hem de yerli ve milli idi. Kimse sormadı ki; Acaba 2012'den önce bu ülkenin çocukları tank üretmiş miydi? Soru akıllara bile gelmedi. Çünkü olamazdı! Türkiye kim, tank üretmek kimdi? Bu tartışmalar sürerken bir yazı kaleme almıştım. Hatırlatmak için not ediyorum: Serdar Şahinkaya, "İlk Türk Tankı mı? Biraz Bilgi ve Vefa!..."(İstanbul: *Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji*, 30 Kasım 2012, s. 8-9)

119 Cumhuriyetin "uçak imalatı" faaliyetlerinin ayrıntıları için mutlaka bakınız: İsmail Yavuz, *Mustafa Kemal'in Uçakları, Türkiye'nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Temmuz. 2013)

sonuç verdi. Bu fabrika 1951'de Makine Kimya Endüstrisi'ne intikal etti(geçti). Orada 54 uçak yaptık, motorlarını işledik. Bunlardan dördünü törenle, Türk pilotlarıyla uçurarak, 1954'te Ürdün'e hediye gönderdik. Gerisini Milli Savunma'ya verdik.

Sonra Milli Savunma'nın siparişi kesildi. Uçağı artık Amerikan askeri yardımından alacaklarını söylediler. Böylece, uçaktan vazgeçerek bu tesislerde kuluçka makinası yapmaya başladık! Sonradan, aynı yer Türk Traktör'ün fabrikası oldu. (...)

1924'te niyet uçak yapmaktı. Devlet Demiryolları'nın, İmalat-ı Harbiye'nin, Tayyare Cemiyeti'nin elemanları bu işe yöneltildi. Uçak mühendisi olmak için yurtdışına gönderildiler. 1950'de uçakların dizaynını bizim mühendisler yapıyorlardı. Heves, gayret ve sonuç vardı. İstenseydi her şey yapılabilirdi."

Evet, mühendisler ve teknik düzeyde onlara destek olup görüş alışverişinde bulunanlar. Peki, işçiler?

"Fabrikaların işçileri, köylülerden oluşmuştur. Köylü gayet iyiydi. Eli son derece becerikliydi. İyi nezaret edilecek (gözetilerek yönlendirilecek) olursa çalışan insandı. Köylüde çok kabiliyetli insanlar var. Öğreniyorlar. Yani, kendiliklerinden bir şey yapmıyorlar, ama öğreniyorlar, bir şeyler yapmaya alışıyorlar... Bizim işçilerimizin hepsi köylüydü, ama öğrenmede büyük kabiliyetleri vardı. Pota hazırlama, kalıpları hazırlama, izabe yapma, tornalama yapma. Bütün bunları çabuk öğrenirler. Bilgilerini geliştirmezler. Ama çabuk öğrenirler.

1930'lu yıllarda çelik fabrikasında 500-600 kişi çalışırdı. İşçilere, yani, çalışan köylüye kendi getirdiği pekmez veya ayrana bandığı yufka ekmeğinden ibaret yemeğinin ve kendi elbisesinin dışında ilk fabrika yemeği ve iş kıyafeti Kırıkkale Çelik Fabrikası'nda verilmiştir. Bunu yapan devlet değildi. Kendi aramızda para toplayıp başlattık ve usül haline getirdik. Yemekhane kurup karavana düzeni yaptık.

O tarihte Almanya'da da fabrika, kendi işçisine yemek ve iş kıyafeti vermezdi. Fabrika işçiye çalışması için sadece iş takımı ve avadanlık verirdi. Ancak, Almanya'da şuur teşekkül etmişti(bilinç oluşmuştu). Orada işçi, iyiyi ve kötüyü fark ediyordu."

İmalat-ı Harbiye'nin, "bir manzume" halinde, gelişe gelişe kurulan sanayi sitesi, aslında bir *Silikon Vadisi*'dir. Ülkedeki sanayileşme inancı o vadide filizlenip büyür, kurumları ve politikalarıyla elle tutulur hale gelir.

Unutulmamalıdır ki; o vadiyi kuran ve o vadide yaşayanlar ise, sonraki kuşaklar tarafından kavranması kolay olmayan farklı bir *"görgü ve bilgi dünyası"nın insanları*dır.

3.9. Olgunlaşmanın İşareti: Kurumlaşma

1934'ten sonraki birkaç yıl içinde hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Sanayileşme sürecinin birçok sorunu, o yıllarda ortaya çıkar ve yeni tartışma konuları yaratır. Canlı bir dönem geçmektedir. Hammaddeden, üretimin teknik yönlerine, sanayi işçisi yetiştirmekten, pazarları geliştirebilmeye kadar çeşitli konular gündeme gelir.

Ekonominin gündemi, 1920'lerin sonlarından, hatta 1930'ların başlarından oldukça farklı işlerle dolmaktadır. 1937-1938'e gelindiği zaman, artık sanayileşme hareketinin kurumsal çerçevesini çizmek ve yerleştirmek gerekmektedir. Kaldı ki, bu hareket, hesaplaşması yapılacak kadar gelişmiş görünür...

Kurumsal çerçeve, aynı zamanda devletçiliğin gövdesini oluşturur. Çünkü, sanayinin gelişmesi, devletçiliği de yerine oturtacaktır. *Ülkede yapıyı değiştirecek olan sanayiyi, devlet kuracaktır. Bu iş, bir misyon gibidir.* Ekonominin devlet kesimindeki sermaye birikimi, dört-beş yılda gelişmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş dönemi tamamlanırken, 1938'de, *İktisadi Devlet Teşekkülleri Yasası* ile sanayileşme hareketi de ilk kurumlaşma noktasına varır. 1938'in Mayıs ayındaki kanun tasarısı, bu noktaya erişmenin belgesidir:

"Büyük sanayi hareketi neticelerinden birisinin de, sanayileşmiş olsun, henüz sanayileşmiş bulunsun veya sanayileşme yolunda olsun, bütün dünyada devletlerin vazife ve mesuliyet (sorumluluk) hudutlarını genişletmek şeklinde tecelli etmiş (gerçekleşmiş) bulunduğu malumdur. Milli varlık ve milli kurulma ve korunma mülahazaları (düşünceleri) bu hudut içine daima birçok ekonomik karakterli işleri de almış ve dolayısıyla bu işlerin icabat (gerekleri) ve tekniğini de beraberce benimsemek zaruretini (zorunluluğunu) doğurmuştur... Bu layiha (tasarı), bu ihtiyacın, mevcut divan-ı muhasebat ve mali kontrol usullerinden, devlet iktisadi teşekkülleri teknik icapları (gerekleri) bakımından lüzumlu görülmüş uzaklaşmayı ihtiva etmektedir(içermektedir). Tabir-i diğerle (başka bir deyişle), kontrolün daha müspet(olumlu) ve daha müsmir (etkili) olması derpiş edilmiş (öngörülmüş) bulunmaktadır."

1938'de, İktisadi Devlet Teşekkülleri Yasası ile ortaya çıkan sanayi modeli, kendi sermaye birikimini yapabilen ve bunu sürekli büyütebilen bir örnektir. İşleyebilmesi, yapay desteklere veya anormal sınırlamalara bağlı değildir. Bu yasa, sadece sanayileşme hareketinde merkezin devlet olduğunu saptamakla kalmaz, bu hareketin mantığına uygun bir çalışma düzeni getirir.

Bu düzen, 1933'ün Sümerbank yasasındaki anlayışa göre farklılaşmıştır. Sanayileşme "genişleyen bir hareket" halini aldıkça, devletin rolü ve payı kaçınılmaz olarak büyümektedir. Fakat, sanayinin öncülüğü ile ekonomide vücut bulan devlet kesimi, devlet bütçesinden ayrı bir düzen halinde ve ortak ilkelerle örgütlenmelidir. Banka sermayesi, sanayi hareketinden pay almakta, ama bu pay sanayileşmeyi belirleyici bir etki yapmamaktadır. Asıl önem kazanan şey, sanayileşme yaygınlaştıkça, her parçanın birbiriyle uyumlu işleyebilmesini sağlayacak bir düzendir.

Tıpkı, bir sanayi kuruluşunun iç düzeni, hatta bir makinenin parçaları gibi. 1938'de bu noktaya gelinmiştir. İşin

mantığı, devletin 1933'tekinden daha kapsamlı ve etkili bir örgütleme gücüyle davranmasını gerektirmektedir.

1938 Yasası, beş yılda mesafe alan sanayileşme hareketinin hesaplaşması ile birlikte gündeme gelir: Özel kesim sanayi, eski çizgisinde ve devletin sağladığı desteklerle yürümekte, fakat sanayileşme hareketine anlamlı bir biçimde ortak olamamaktadır. Bu, 1938'de fark edilen bir şey değil, 1934'ten sonra, iş adım adım ilerledikçe ortaya çıkan bir gözlemdir. İktisat Vekili Celal Bayar'ın, daha 1936'da söylediği gibi;

"Eğer memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı bazı hususi (özel) teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakmak lazım gelirse, laakal (hiç değilse) iki asır (yüzyıl) daha intizar (bekleme) devresi geçirmekliğimiz lazımdır."

Devletin yürüttüğü sanayi hareketi kurumlaşırken, özel kesimde bir sanayi örgütlenmesi görülmez. Bankacılık, devlet sanayisinden aldığı paylar ve desteklerle gelişirken, özel sanayi sermayesi ne düşünce, ne de yatırımcılık bakımından bir büyüme içindedir. *Özel sanayinin sermaye birikimi de ufku da, aşağı yukarı eskisi gibidir. Büyük düşünme yeteneği yoktur.* Bunu en yakından gören ve iyi bilen, 1930'larda sanayi hareketinin bakanlığı demek olan İktisat Vekaleti'dir. Bayar, 1936'nın ilkbaharında tablonun ne olduğunu söyler:

"Fabrikalarımızın kuruluş şeraiti (koşulları) başkadır. Eğer işi cereyan-ı tabiisine (doğal akışına) bırakacak olursak, liberal sistemde olduğu gibi bunların hepsi milli değil, şahsi menfaatlerine (kişisel çıkarlarına) en uygun şeraiti arayarak, sahillerimizin (kıyılarımızın) kenarına yapışarak kaplumbağa gibi kalacaklardır. Fevkalade ahvalde (olağanüstü durumlarda) ve mesela bir seferberlik icabında (gereğinde) İç Anadolu'nun ihtiyaçlarını temin edecek tek bir fabrikamız olmayacaktır ve himayeyi de temin etmeden kurarsak, yaşamayacaktır.

İktisat Vekaleti'ne onu mütecaviz (aşkın) müracaat (başvuru) vaki oldu(yapıldı).

Biz pamuklu fabrikası kurmak istiyoruz, dediler. Fakat hepsinin istedikleri yerler, sahillerden bir adım ileri gitmeyen yerlerdir... Heyet-i mecmuasını (tümünü) hürmetle (saygıyla) karşılamak mecburiyetinde olduğum bu müracaatların üç esasa dayandığını gördüm. Birincisi, ecnebi (yabancı) sermayeye paravanlık; ikincisi, şimdi müsaade (izin) koparırsam ileride spekülasyon yaparım, diye düşünenler; üçüncüsü de, bu fabrikaları kurmak için zaten kapasiteleri olmayan kimseler.

Bir tanesi gelip de devletin gösterdiği yerde fabrika kurmamıştır. Halbuki biz Kayseri'de, Ereğli' de fabrika kuruyoruz, Nazilli'de fabrika kuruyoruz. Bunları mesela İzmir'de kurmuş olsaydık, elbette daha çok kazanacaktık. Fakat, Nazilli'ye gitmek mecburiyetindeyim. Ereğli fabrikasını daha sahile indirmiş olsak, sahildeki fabrikalar gibi daha rantabl kalacaktı. Fakat, Ereğli'yi tercihe mecburum."

Cumhuriyet yönetimi, 1932'de zamana karşı çetin bir yarış açmış ve bu yolda başarılı olmuştur. Sanayi, ekonomiyi sürüklemiş, yapıyı değiştirmeye başlamıştır.

Ekonomide benimsenen çizgi ile bağımsızlığın birbirini sürükleyebilen şeyler olduğunu, sanayideki gelişme birkaç yılda somutlaştırmıştır.

Kısacası, bağımsızlık, bir sözcük olmaktan çıkmış, bir iş haline dönüşmüştür. Cumhuriyet rejiminin renkli kalemi Falih Rıfkı Atay, 1937'nin yazında anlatıyor:

"Ya bizzat devlet teşebbüs etmese idi, acaba bugünkü endüstrimiz nasıl kurulacaktı ve madenlerimiz nasıl işleyecekti? Belki de birçokları tahakkuk etmeyecekti (gerçekleşmeyecekti), yahut ecnebi (yabancı) grupların önüne düşen milli kılavuzlar, bizi mukaddes (kutsal) liberalizme sömürtüp duracaklardı. Böyle memleketler biliyoruz.

Simdi onlar milli gelir kaynaklarını ecnebilere kaptırdıkları için yanıp durmakta ve baca dumanı ile teselli bulmaktadırlar.

Henüz yeniyiz: İhtisas (uzmanlık) kadromuz gençtir; tekniğe ve mekanizmaya birkaç senedir alışıyoruz; pek çetin satış ve pazar davaları ile ve ihtikârcılarla (vurguncularla) karşı karşıya bulunuyoruz. Buna rağmen, şunu katiyetle (kesinlikle) söyleyebiliriz ki muvaffakız (başarılıyız)."

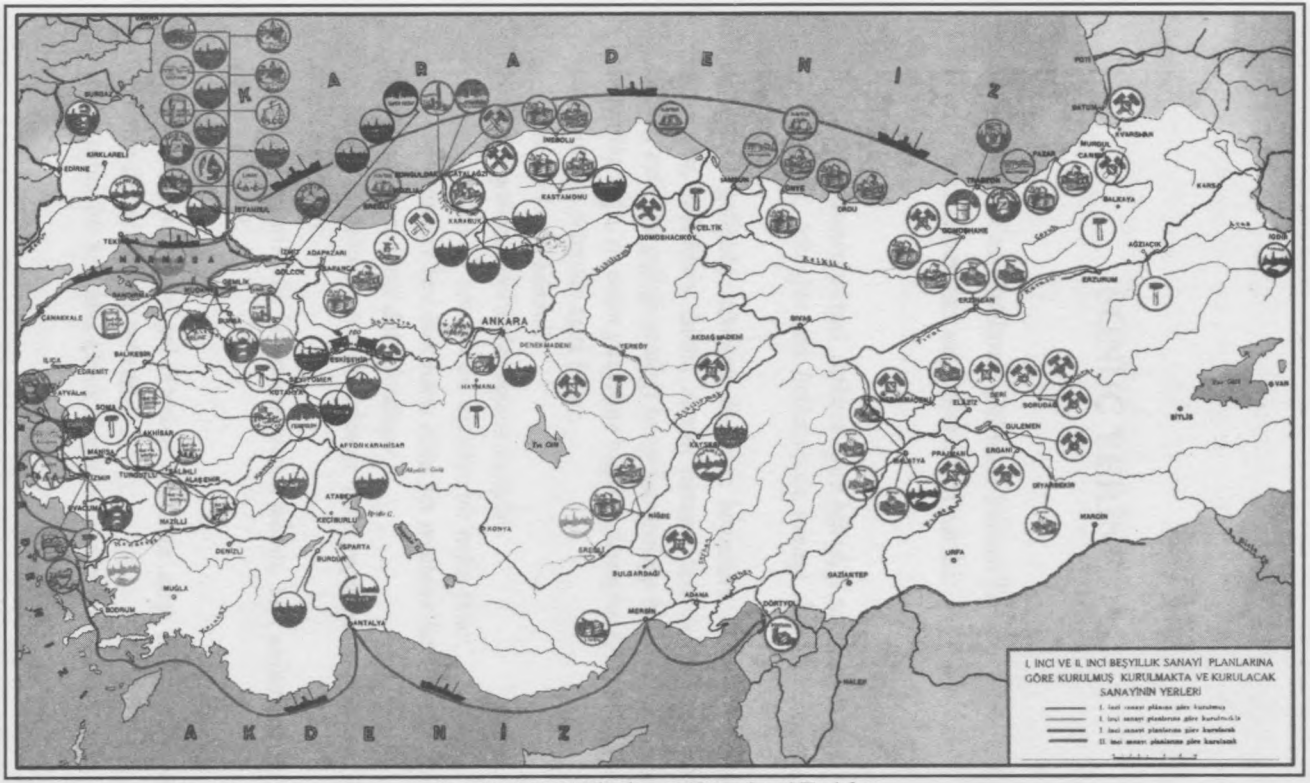
1930'ların sanayi hareketi, 1932'deki modelini 1933'te değiştirmiş, fakat 1938'e gelindiği zaman o model de daha farklı ve kapsamlı bir biçim almıştır.

Şu ortaya çıkmıştır ki, sanayileşme her şeyden önce bir irade ve karar konusudur. Bunun bir hareket ve politika halini alabilmesi, iradede ve kararda ısrarlı olmaya bağlıdır.[120]

Sanayileşmenin siyasal boyutu, belki de öteki yönlerinden önce gelmektedir. 1937 Nisanında, Karabük'ün temelini atarken Başbakan İnönü bunu saptıyor:

"Modern ve ileri bir millet endüstrisiz olamaz. Eğer Cumhuriyet rejimi olmasa ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçi politikası takip edilmese idi, endüstrinin bu memlekette kurulması hiçbir zaman tahakkuk edemezdi."

120 1930'larda başlayıp 1960'lar boyunca, 1970'lerin başında Türk Sanayisi'nin ana omurgası olan devlet fabrikaların, kamu tesisleri/işletmeleri ve onların yaratıcıları mühendislar, mimarlar, ustalar ve işçiler üzerine genel bir değerlendirme için bakınız: Serdar Şahinkaya. Kapanış. *Mühendislik ve Mimarlık Öyküleri VI.* (Ankara: TMMOB. Yayını, 2014. s. 285-303)



I ve II. Sanayi Planlarına Göre Sınai Tesisler

Kaynak: *(İnan, 1972: 6 numaralı ek)'ten alınmıştır.*



SONUÇ YERİNE

Erol Toy, *O'na Katılmak: Dünden Yarına Türkiye Cumhuriyeti* kitabının yirmi beşinci sayfasında diyor ki:

"(...)

On dokuzuncu yüzyıl, safların iyice belirdiği zamana rastlar.

Uygarlık, tekniğin son halkalarıyla sanayi devrimi tamamlamak üzeredir.

Teknik geliştikçe sömürü, hesapsız boyutlara ulaşmış... Üretenin angaryası, tüketenin iştahı, alanın hevesi, verenin çabası... Ezenin baskısı, ezilenin çığlığı ortalığı kasıp kavurmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, en uzun yüzyılına böyle başlamıştır. Osmanlı, en uzun yüzyılına bu ortamda ayak basar.

Tam bir hasta adamdır.

Yerli, yabancı doktorlar başına üşüşür.

Her kafadan bir ses, her bir ağızdan bir nefes çıkar.

Tabiplerin her biri ötekinden daha acı reçeteler hazırlar. Hasta her reçeteden sonra, biraz daha fenalaşır.

Kimse, ameliyata cesaret edemez ama reçetenin acısından daha acısına eli varır.

Yüzyılın sonunda, boğazların hasta adamı, tam anlamıyla bir komaya girmiştir.

(...)

On dokuzuncu yüzyıl biterken hastanın ateşi iyice yükselmiş... komanın derinliği iyice artmış...

Ve saflar bir kez daha klasik mevkilerine çekilmişlerdir."

***

30 Ekim 1918...

Mondros Ateşkes Antlaşması imza edilir...

Ardından tüm yurtta dernekler ve direniş örgütleri kurulur...

18 Ocak 1919'da Paris Konferansı toplanır... Çok değil, on iki gün içinde Konferansta Osmanlı'nın parçalanması kararı alınır...

Adım adım işgaller başlar...

Mustafa Kemal Samsun'a çıkar...

Amasya Tamimi...

Erzurum ve Sivas Kongreleri...

Milli Mücadele'nin tek çatı altında toplanması...

Ve 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Milli Mücadele, yeni bir nitelik kazanır...

Kurtuluş Savaşı...

Ve...

CUMHURİYET.

Ulusal Kurtuluş Savaşı biterken Anadolu, savaşı, ölümü ve ihaneti görmüş...

Direnci... dayanışmayı ve dostluğu geçirmiş...

Yaralı... yoksul...

Ama...

Özgür, bağımsız, eşit

Ve

Onurlu bir ülkedir...

***

Cumhuriyet, tarih sahnesindeki yerini, dünya emperyalist sisteminde çok belirgin bir dönüşümün gerçekleştiği bir konjonktürde almıştır. Bu dönemde ülkemizin kuzeyinde, sonraki zamanlarda kazandığı nitelik ne denli tartışmalı olursa olsun,

emperyalist yörüngeden kopuş anlamına geldiğine kuşku olmayan bir devlet kurulmuştur: *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği* (SSCB)

Mustafa Kemal'in Çanakkale'de tarihin akışını değiştiren başarısı, aynı zamanda ittifak devletlerinin Çarlık Rusya'sının yardımına koşmalarını engellediği için Bolşevik Devrimi'ni kolaylaştırmıştır. Karşılık olarak da Lenin, Türkiye ile ilk barış anlaşmasını imzalayan devlet başkanı olarak, Kuvayı Milliye'nin Doğu Cephesi'nde güvenceye kavuşmasını sağlayarak Batılı saldırganların püskürtülmesine önemli bir destek kazandırmıştır.

***

Cumhuriyet, geri kalmışlığın kalın kabuğunu kırmak demektir. Cumhuriyet, ileriye bakıştır ya da eskiye dönüşün kesin reddidir. Yenileşme, bir süreç olarak algılanırsa Cumhuriyet, önceki çağdaşlaşma girişimlerinin bir uzantısı ya da sonucu sayılabilir. Ancak bu yaklaşım kolaycı bir yaklaşımdır. Cumhuriyet'in çağdaşlaşması, *"yeniliğin bütün alanlarını"* kapsar. Cumhuriyet yenileşmesi, *"ulus devlet"* yaratan öğelere dayandırılmıştır. Dıştan gelen ve on yıllar boyu süreklilik kazanmış bulunan siyasi, iktisadi, dinsel ve etnik baskı ve yıkımlara karşı ulus devlet biçimine dönüşen bir *"başkaldırıdır"*. Ve Cumhuriyet, 1789'un aydınlanmasını, 1917'nin emek kardeşliğini esin kaynakları olarak kabul eder.

1923'te, yani Cumhuriyet ile birlikte, savaş ya da kahramanlık temelindeki özgüven mirası, üretim temelli bir özgüvene dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, topyekûn ve köklüdür. Dönüşümün yönü, toplum yaşamından iktisada, hukuktan eğitime, siyasetten uluslararası ilişkileredir ve yarı sömürgeden bağımsız bir ulus devlet ve onun *halkçı-devletçi*

*ekonomisi*ni yaratma temel hedefi, ilmik ilmik örülerek tasarlanan bir stratejik tercihle gerçekleştirilmiştir.

Evet, bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için yeni bir sermaye birikim mekanizmasına ihtiyaç vardı. Cumhuriyet kadrolarına göre bu ihtiyaç, ancak ve ancak *sanayileşme* ile karşılanabilirdi. Sanayileşme zorunluluğunu besleyen olgulardan biri de *bağımsızlık* sorunudur. Başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyetçi kadrolar ülkenin askeri ve diplomatik zaferle elde edilen bağımsızlığının, ancak *iktisadi bağımsızlıkla* güvence altına alınabileceği konusunda net ve ısrarlıdırlar. Ayrıca onlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz liberalizminin nasıl tutsağı olduğu; Osmanlı sanayisiyle, zanaatlarının Sanayi Devrimi Avrupası'nın mamul maddelerinin istilasıyla nasıl yıkıldığı ve bunun da imparatorluğun nasıl da iktisadi ve mali alanlarda *tam bağımlılık* içine düşmesine yol açtığını bizatihi yaşayarak görmüşler, öğrenmişlerdir.

Bu bağımlılık, sadece sanayileşme ile kırılabilir ve bu, sadece iktisadi bir tercih değil, aynı zamanda bir siyasi tercihtir.

Cumhuriyet, sanayileşmeyi iktisadi güçlenmenin esas aracı saymakta ve bağımsızlıkla eş anlamlı tutmaktadır. Dönemin kendine özgü koşullarında, temel ihtiyaçlar temelinde ***"3 Beyaz"*** ile başlanarak sanayi üretim kapasiteleri yaratılacak; ileri ve geri bağlantılarla toplumsal üretkenlik artırılacaktır.

Farklı bir ifade ile *Türkiye sanayileşmek mecburiyetindedir.* Cumhuriyet döneminde sınai üretimin, yurttaşların temel ihtiyaçlarını karşılaması asıl ilkedir. Böylece, ülke içi tüketimin tamamı karşılanacak ve ulusal ekonomi gerçek temeline oturacaktır.

Unutulmamalıdır ki, Cumhuriyet, sanayi temelli ulusal, halkçı ve devletçi ekonomiyi emperyalist çıkarların kesiştiği bir coğrafyada ve iki dünya savaşı yıllarının olağanüstü çalkantılı ortamında gerçekleştirmiştir.

***

1930'a kadar, o "zor yıllarda" *sağlanan her türlü desteğe rağmen* özel kesim, farklı bir ifade ile ticaret burjuvazisi ve sanayi erbabı, Cumhuriyet'in kendini güvende hissedeceği bir üretim yeteneğine kavuşması için gereken desteği sağlayamamıştır/sağlamamıştır. Ve ithalatçı karakterlerinden ve yüksek oranlı ithalat kârlarından bir türlü vazgeçmemişlerdir.

Bu nedenle de artık *hesaplaşma* zamanı yaklaşıyordu. Bu hesaplaşma en azından Cumhuriyet kadrolarının önemli bir bölümü açısından gerekli görülüyordu.

İşte bu süreçte, Aralık 1929'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuş ve Cemiyet, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra 1930'un Nisan'ında Ankara'da bir *Milli Sanayi ve Numune Sergi*si ile *Sanayi Kongresi* düzenlemişti.

Hatırlanacağı üzere, Kongre hazırlıkları için yayınlanan *"talimatname"* ve *"ruzname"* oldukça ayrıntılıdır. Netlik ve kararlılık hâkimdir. Hele, Vedat Nedim'in *"Sanayi Kongresi'nin Ehemmiyeti"* başlıklı yazısı, bu kararlığın altını kalın çizgilerle çizmektedir.

22-23 Nisan 1930 tarihinde **Gayemiz: Türkiye Sanayisi Türkiye Devleti gibi Yeni ve İleri Olmalıdır"** şiarı ile Ankara'da toplanan **Sanayi Kongresi, Sanayimizin "milli" ve "çağdaş" gereklere uygun bir tarzda gelişmesini sağlayacak yolları aramak** meselesini *temel görev* olarak belirlemiştir.

Mensucat, Gıda, Deri, Orman, Taş-Toprak ve Cam, Kimya, Maden İhracı ve Maden Mamulatı başlıklı sekiz ana sektör temelinde çalışmalarını sürdüren Kongrede, hazırlanan raporlar, sanayi konusunda *"Neyimiz var? Neyimiz yok?"* sorularını da netleştirecek bir *sanayi envanteri*nin çıkartılmasına yardımcı olmuştur. İlgili bölümde değinmiştim. Burada da yeniden

not edeyim: Kongreyi düzenleyeler sadece bir yıl gibi kısa bir zamanda ve o dönemin kısıtlı imkânlarıyla da olsa bütün kongre, evrak, rapor ve zabıtlarını yaklaşık 900 sayfa hacminde bir kitap olarak yayınlamışlardır.

Bir anlamda bu sanayi envanteri, takip eden yıllardaki sanayileşme politika ve uygulamalarının başlangıcını oluşturmuştur.

Bununla birlikte; sanayinin nispi olarak gelişmiş olduğu *vilayetlerden* gelen yani, *Bursa, Eskişehir, Edremit, Ayvalık, Uşak, Isparta, Elaziz (Elazığ), Kastamonu, Denizli, Balıkesir, Ankara, Zonguldak, Gazi ayıntap (Gaziantep), Kütahya, İzmir Sanayi Birliği'nin temennileri* başlıklı on beş rapor da Türkiye'nin sanayi temelli, üretim yapısının durumunu, sorunlarını ve çözüm önerilerini ortaya koyma açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir.

Bu noktada bir başka tespitte bulunulmalıdır: 1930 Kongresi bir anlamda ***"Türkiye'nin Sanayi Kongresi"***dir. Oysa günümüzde farklı kurumlar, farklı sanayi kongreleri, kendilerinin/bölgelerinin, hatta illerinin sanayi kongrelerini düzenlemektedir.

Yine kayıtlara geçmesi açısından burada belirtilmesinde yarar gördüğüm bir hususu da not etmek isterim. O da şudur: 2019'u bitirirken, ülkemizin bütünü açısından sanayi anlamında, 1930 Sanayi Kongresi öncesinde, sorulan ve kongre ile birlikte cevabını bulan *"Neyimiz var? Neyimiz yok?"* sorularının kapsamlı bir cevabı, yani ülkenin ciddi, kesinleştirilmiş, tutarlı ve "tek" bir sanayi envanteri yoktur. Bu durum yeterince hüzün verici ve kaygılandırıcıdır.

Aralarında Vedat Nedim ve Şevket Süreyya gibi kadroculaların da bulunduğu 1930 Sanayi Kongresi Heyeti, *sanayimizi tanzim etmek ve modernleştirmek zarureti* başlığı altında *bir temel*

tespitte bulunmaktadır. O temel tespit de; ülkede *bir sermaye israfı hadisesi*'nin varlığıdır ve bunun nedenleri de; *kuruluş yerinin seçiminde yanlışlık; işletme sermayesinin yetersizliği; makine teçhizatının çağın teknolojisine uyumsuzluğu; kârlılık hesaplarının yanlışlığı; yönetim yetersizliği; teknik bilgi ve uzmanlığın yokluğu* olarak değerlendirilmektedir.

Ve bu altı nedenin bir bütün oluşturduğu ve birinin yokluğunun zaten zayıf olan sermaye birikimini iyice yavaşlattığının da altı çizilmektedir. Kongre heyeti, bu güçlüğü gidermek için önerilerini *iki başlık* altında toparlamaktadır:

Birincisi, *Asgari On Senelik Bir Sanayi Programının Tespiti:* En az on yıl sürdürülecek olan *bir sanayi programı* ile işe başlamanın doğru olduğunu kayıtlara geçirmektedir. Ve, *"(...) elimizdeki mevcut vasıtalardan plânlı bir tarzda azami istifadeyi temine çalışmak zarureti vardır."*

Böyle bir programın oluşabilmesi için *(günümüzde de geçerli) üç tane temel soru*nun cevaplanmasının gerekliliği vurgulanmaktadır:

1. *Türkiye'de hangi sanayi şubeleri (sektörleri) en ziyade inkişafa (gelişmeye) müsaittir?*
2. *Hangi sanayi şubelerine en ziyade muhtaç bulunmaktayız?*
3. *Hangilerini evvela nerelerde ve ne mikyasta (ölçekte) tesise (kurmaya) başlamalıyız?*

İkincisi de, *Bir Sınai Tesisatı Tetkik* (İnceleme) *ve Murakabe* (Denetleme) *Merkezi Teşkili:* Kongre heyeti gerçekten bu bağlamda ısrarlı ve kararlıdır.

Geliştirdikleri öneri, *sanayi, sektöründe fabrika kurmak isteyen her şahıs veya grup ve belediyeler, öncelikle bu merkeze başvurarak fabrikanın sektörü, ürün konusu, üretim kapasitesi, planı, makine ve teçhizatı ile üretim akış şemaları, kuruluş yeri özellikleri, sermaye yapısı, kârlılık hesapları hakkında bütün bilgileri vermeye*

mecbur tutulmalıdır. Bu merkezin onayı sonrasında fabrikanın temeli atılmalıdır. Bu merkezin onaylamadığı hiçbir girişime izin verilmemelidir şeklinde özetlenebilir.

Bugün itibariyle, ülkemiz sathındaki yarım kalmış, kapalı ya da işletme sermayesi nedeniyle gayri faal durumdaki işletmeleri ya da *"Komşuda var bende niye yok?"* mantığı ve *piyasa sinyalleri(!)* paralelinde temelleri atılan ya da fiziki yatırımı tamamlanarak kurulmuş bulunan ve ancak çalışmayan geri teknoloji ile donanmış çok sayıda tesis birlikte mütalaa edildiğinde böyle bir "merkeze" olan *yakıcı ihtiyaç* açıktır. Evet, tıpkı günümüz Japonya, Güney Kore, başta İtalya olmak üzere Kıta Avrupa'sındaki hemen tüm ülkelerde olduğu gibi koordinasyon/izleme fonksiyonunu görecek bir merkezi organizasyon gerçekten ihtiyaçtır. Ancak, böyle bir merkezin kurulması ve sağlıklı çalışabilmesi için öncelikle ülkenin bir *toplumsal amaç fonksiyonu,* farklı bir ifade ile *uzun erimli bir büyüme stratejisi* ve *ciddiye alınır iktisadi planı* olmalıdır. Zira, *Planlama,* eskimemiş, dışlileri fazla aşınmamış bir araç olarak pek çok ulusal ekonomiye hizmet etmiş (ve) onları bir tarih aşamasında yukarıya çıkarmış bir kaldıraç olarak, hâlâ kendi aklının ürünü politikaları olan ülkelere hizmet etmeyi sürdürmekte idi/sürdürmektedir.

Sanayi Kongresi sonucu ortaya çıkan somut durum, safların netleşmesi, sanayileşme "mecburiyeti", Başbakan İsmet Paşa'nın 1932'de Sovyetler Birliği'ne yaptığı "teknik seyahat", seyahat sonrası kuzey komşumuzdan gelen uzmanlarla birlikte hazırlanan 1933 Birinci Sanayi Planı ve Ankara'da 1934'te imzalanan Türkiye-Sovyetler Birliği Kredi ve Teknik Yardım Protokolü birlikte değerlendirildiğinde, Cumhuriyetçi kadroların nasıl da bilinçli ve tutarlı bir stratejiyle hareket ettikleri daha iyi anlaşılır.

Ve böylece Anadolu'nun kadim kentlerinin birçoğu, Nâzım Hikmet'in Kuvayı Milliye Destanı'nda söylediği, yazdığı *"bahtı değişen şehirlere"*[121] dönüşmüştür.

İktisadi alandaki bu gelişmelerin hayata geçirildiği dönemde, Gazi Mustafa Kemal Atatürk 9 Mayıs 1935 günü Ankara'da toplanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) IV. Büyük Kurultayı'nda kapsamlı bir konuşma yapar.

O konuşmanın en çok bilinen ve hatta "Mustafa" filminde yer verilen kısmı şu satırlardır:

> *"(...) Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra içerde ve dışarda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler (...)"*

Fakat konuşmanın az bilinen ya da göz ardı edilen, kritik önemde bir başka noktası daha vardır. Hadi gelin yeri gelmişken o satırlara birlikte göz atalım:

> *"Görüyorsunuz ki arkadaşlar; **yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni kurmak**la uğraşıyoruz. Partimizin ekonomik anlayışı; bu yöndeki programımızın, yurdun ihtiyaçlarını karşılayacak ve onu az zamanda gelişmeye ve genişliğe erdirecek en iyi program olduğunu gösterecektir. Yeni öğütleriniz ve direktiflerinizle, yeniden ilerleme ve yükselme tedbirlerimizi kolaylaştıracağınıza şüphe yoktur."*

Konuşma bütünüyle okunduğunda, her şey netleşmektedir: *Türkiye'deki kalkınma davasının asıl sahipleri Cumhuriyet'i kuran kadrolardır. Kalkınma daha önceki birikimlerle bir "uygarlık*

121 Bu bahtı değişen şehirlerin, kent ve bölge planlaması perspektifinden ayrıntılı bir değerlendirmesi için bakınız: Çağatay Keskinok, *Kentleşme Siyasaları*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006) ve yine Çağatay Keskinok, *Şehircilik Yazıları* (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları. 2019).

özlemi" haline gelmiş, fakat ancak Cumhuriyet ile filizlenmiş ve ilk kez somut olarak yerine oturmuştur. Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, *devletçilik* sözcüğü yerine *güdümlü ekonomi* terimini kullanmıştır.

Başta *Mustafa Kemal olmak üzere Cumhuriyet kadrolarının bir iktisat ideolojisi ya da iktisadi bir görüşleri yoktu, "O" veya "Onlar" sadece birer üstyapı, kültür devrimcisidirler, yorumunda bulunanlar, bunları bilmezler mi?* Fakat *gerçeği* görenler de yok değildir. Bu bağlamda bazı "aydınlara" ders olabilecek bir alıntıyı paylaşmanın yeri gelmiştir.

Cambridge Üniversitesi Kalkınma Çalışmaları Merkezi'nden Prof. Dr. Ha-Joon Chang' diyor ki:[122]

> *"(...) dünya sahnesinde sadece Amerikalıların ve Avrupalıların yerinin olduğunu düşünen Üçüncü Dünyalı bir okul çocuğu için bu liderlerin arasında bir de Türk liderinin bulunması ilginç bir durumdu. Bu Türk lider, General Kemal Paşa ya da Kore'de daha çok bilinen adıyla Kemal Atatürk'tü. Kemal Atatürk'ün yaşam öyküsünü okuyan bir okul çocuğu bile çok uzaklarda bir ülkeyi (mesafe olarak uzak ama linguistik olarak yakın, Türkçe de Korece de, Ural-Altay dilleridir) yönetmiş olan bir liderin General Park için bir rol modeli olduğunu anlayabiliyordu. (...)*
>
> *Yıllar sonra bir üniversite öğrencisi olarak kalkınma iktisadı okuduğumda* ***Kemal Atatürk'ün gerçekten de daha sonra "devlet güdümlü kalkınma stratejisi" diye adlandırılacak olan stratejiyi ilk uygulayan Üçüncü Dünya lideri olduğunu öğrendim."***

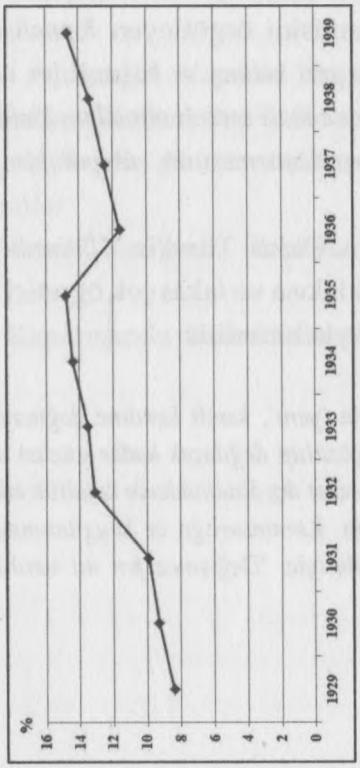
1960'larda nerede ise aynı orijinden başlayan Türkiye ve Güney Kore'nin iktisadi büyüme, gelişme serencamının günümüze ait sonuçları, aramızdaki uçurumu çarpıcı bir biçimde göstermektedir. Başlangıç yılları aynı olan iki ülkenin

122 Ha Joon Chang *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü.* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.)

yaklaşık yarım yüzyıl sonra aralarındaki bu gelişmişlik farklılıkları, bana göre biraz önce not ettiğim alıntıda yatmaktadır.

1930'lardaki yeni ve yoğun bir sanayileşme dönemiyle, Cumhuriyet tarihinde *iktisadi açıdan* müstesna bir parlak sayfa yaratılmış olmaktadır.

Temel stratejik sentezin yapıldığı 1932 sonrasında, bu dönemin ortalama büyüme hızı %8'e yakındır ve sanayinin öncülüğündedir. O yüzdendir ki, İkinci Dünya Savaşı'nın büyük tahribatına rağmen, savaş sonunda Türkiye ekonomisi, bu yılların kuvvetli yatırım temposu sayesinde 1945 sonrasında tekrar hızla canlanabilmiştir.



İmalat Sanayi Katma Değeri / GSMH (%)

1930'lar Türkiye'sinde imalat sanayi katma değerinin artış hızı yıllık ortalama %12'dir. Grafik son derece nettir. Bu parlak sanayileşme deneyimi, imalat sanayi katma değerinin milli gelir içerisindeki payında meydana gelen gelişmelerden de görülebilir: 1929 yılında imalat sanayi katma değerinin milli gelir içindeki payı %8,4'tür. ***Halkçı-Devletçi ekonomi*** yönetiminin dönem sonunda ise bu pay %14,7'ye yükselmiştir. Başarının arkasında, *korumacılık ve devletçiliğin harika sentezi* yatmaktadır. Sentezdeki korumacı faktör, dünya krizine karşı doğru bir koruma mekanizması sağladı. Depresyondaki Türk ekonomisini emperyalist sistemden kısmen koparabilmiştir.

Demiryolları+Sanayileşme=Devletçilik sihirli denklemi temelinde ekonomisini örgütleyen *Kemalist Türkiye, ilk defa yirminci yüzyılda geri kalmış ve bağımlı bir ülkenin dış açıkları, kronik dış borçları ve mali esareti olmadan, kendi kendine yeten bir sanayileşmeyi gerçekleştirmesinin, ütopik bir fantezi olmadığını göstermiştir.*

Sevgili hocam Oktar Türel'in *"İktisadi Gelişme Süreçleri 1923-1998"* başlıklı kısa ve fakat çok öğretici değerlendirmesinin son paragrafıyla bitirelim:

> *"(...) Şu anda 'yeni', kendi kendine doğmayacak kadar çelimsiz, 'eski' de henüz çözülüp dağılacak kadar güçten düşmedi. Yakın gelecekte gerek iç, gerekse dış dinamiklerin katalitik etkisiyle 'yeni'ye doğru hızla yol alacağız. Karamsarlığa ve kaygılanmaya gerek yok. Namık Kemal'in sözcükleriyle, 'Değişmez fen mi vardır, müstekâr eşya mı kalmıştır?'"*

EKLER

Ek 1: Sanayi Kongresi Talimatnamesi ve Ruznamenin İzahı

Ek 2: Hakimiyeti Milliye gazetelerinde, Milli Sanayi ve Numune Sergisi ve Sanayi Kongresi *(Tarih, Konu, Yazar Listesi)*

Ek 3: Vedat Nedim'in *"Sanayi Kongresinin Ehemmiyeti"* Başlıklı Yazısı

Ek 4: Kongre Açılışında Yapılan İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey ve Rahmi (Köken) Bey'in Konuşmaları

Ek 5: Başkanvekilleri ve Komisyonların Seçimi: *Reisler, Encümenler ve Kararlar*

Ek 6: "1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar" İçin Fihrist Denemesi

Ek 7: Kongre Kapanışında Genel Sekreter Rahmi Bey'in Konuşması

Ek 1: "Sanayi Kongresi Talimatnamesi" ve "Ruznamenin İzahı"

1930 SANAYİ KONGRESİ NASIL HAZIRLANDI?[123]

Sanayi Kongresi Talimatnamesi

22 Nisan 1930

"Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" nin nizamnamesinde musarrah gayelerinden biri de:

"Yerli mallarının miktarını çoğaltmağa, cinslerini metanet, zarafet, nefaset ve sair evsafı itibarile yabancı mümasil mallar derecesine getirmeğe ve fiyatlarının ucuzlatmağa çalışmak" tır.

Bu gayelerin tahakkukunu temin edebilmek için takibi lâzım gelen en doğru yol *"iş adamları"* ile temasa geçmektir. Fakat Türkiye'deki bütün iş adamları ile birer birer temas etmek ne kabil, ne de faydalıdır. Hiç şüphesiz ki en kestirme ve en makul yol, muhtelif sanayi guruplarının mümessillerini bir araya toplayarak *müştereken* ihtiyaçları tespit etmek ve bu gayelerin tahakkuku için lazım gelen esasları bir arada hazırlamaktadır.

İşte "Sanayi kongresi" fikri böyle bir zaruretten doğmuştur.

***

Milli sanayimiz -narin bir limonluk nebatı gibi- sade halkın ve devletin *himaye* ve *fedakarlığına* dayanarak yaşayabilen "suni" bir varlık olmak tehlikesine düşmemeli; kuvvetini,

123 1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar. s. V-VI. Yazım şekli korunmuştur. S. Şahinkaya.

aynı zamanda modern sanayiciliğin "hesap" ve "bilgi" menbalarından alan "sağlam" ve "canlı" bir uzviyet olmalıdır.

İşte Sanayi kongresinin vazifesi sanayimizin "asri" ve "millî" icabata uygun bir tarzda inkişafını temin edecek yolları aramaktır.

Asrımızın parolası: Her sahada *dağınık* ve *münferit* faaliyet yerine *toplu* ve *müşterek* faaliyeti ikame etmektir: *Sanayi kongresi* Türkiye sanayi âleminde toplu ve müşterek faaliyetin esası olacaktır.

Türkiye sanayicileri -bugünkü şerait altında- *ilk defa* olarak böyle bir kongreye davet olunuyorlar. Bu onlar için bir *mihenktaşı* olacaktır: Seviyelerinin *derecesini* orada gösterecekler, davlarının isabet ve *makuliyetini* orada *isbat* edeceklerdir.

İşte *Cemiyetimiz*, Türkiye sanayicilerini -bu teşebbüse *lâyık* olduğu ehemmiyeti vereceklerinden emin bulunarak- böyle bir kongreye davete *cesaret* ediyor.

1. Sanayi kongresi, 22 nisan 1930 da Ankara da saat 11de açılacaktır.

2. Kongrenin esas ruznamesi:

I. *Ham madde*
II. *Sermaye ve kredi*
III. *Vergiler ve rüsum*
IV. *Teşviki sanayi kanunu ve tatbikatı*
V. *Standart mes'eleleri*
VI. *Rasyonalizasyon mes'eleleri*
VII. *Ticaret ve Sanayi Odalarında sanayicilerin temsilî*
VIII. *Sınaî tedrisat*
IX. *Nakliyat tarifeleri*

3. *Ticaret ve Sanayi Odaları* sanayi erbabının bu ruzname etrafında hazırlanmalarını temin maksadile, mıntıkaların-

daki muhtelif sanayi gruplarının *mümessillerini* ve bu işlerle alâkadar *iktisatçıları* ve *fen adamlarını* bir içtimaa çağırarak her sanayi grubu için ayrı ayrı encümenler seçmeğe ve ruznamenin her maddesi için ayrı, ayrı *raporlar* hazırlamağa davet edecektir.

4.Raporların *esaslı* ve *ilmî* bir tetkik mehsulü olması kongrenin muvaffakiyeti için şarttır. Adedî malûmata, muhtelif senelerle ve bize mümasil memleketlerle *mukayeseli* müşahedelere çok emniyet verilmesi icap eder.

5. Hazırlanan raporlar her sanayi grubuna ait encümenlerle *etraflıca* münakaşa ve müzakere edildikten sonra son ve kat'î şeklini almış olacaktır. Raporlar *teksir* edilerek Kongreden evvel Cemiyetimizin merkezine gönderilecektir.

6. Her mıntıkanın muhtelif sanayi grupları erbabı kendi aralarında - sanayi ehemmiyetine göre - *bir* veya *iki* kongre murahhası intihap edeceklerdir. *Her sanayi* grubunun, hiç olmazsa bir murahhasla temsili çok arzu edilir. Bu mümkün olmadığı takdirde bir mıntıkanın mümessilleri *kendi* sanayi şubelerinden maada o mıntıkadaki *sair* şubelerin de raporlarını hamil olmalıdır.

7. İntihap olunan murahhasların isim ve adresleri 1 Nisan 1930 tarihine kadar Cemiyetimizin Ankara Umumî merkezine bildirilmelidir. Merkez tarafından doldurulup gönderilecek olan murahhas vesikalarına ilsak edilmek üzere *ikişer* fotoğraf ta yollanmalıdır.

Ruznamenin izahı[124]

I - HAMMADDE.

A - Her sanayi grubu, kendi ihtiyaçları için lâzım gelen maddeleri ayrı ayrı tasrih ederek muhtelif senelerde nerelerden (dahilden ve hariçten) tedarik ettiklerini *miktar* ve *kıymet* itibarile göstermelidirler.

B - Bu hammaddelerin *diğer* memleketlerdeki *mümasil* sanayi şubelerinde istimal olunan nevileri - bilhassa *evsaf* itibarile - izah olunmalıdır.

Ve bunun neticesi olarak:

C - Memleket *dahilinde* tedarik olunabilen hammaddelerin mamulâtın nefasetini ve rekabet kabiliyetini yükseltmek noktai nazarından ne gibi *ıslahata* muhtaç oldukları *müdellel* bir tarzda gösterilmelidirler.

D - Memleket dahilinde tedarik olunan; veya olunması mümkün bulunan hammaddelerin *alım* ve *satım* şartları hakkında mevcut olan *ticari* teamüllerin izahı.

E - Bunların, yani ticari teamüllerin *sanayi* noktai nazarından *ıslahı* hakkında teklifler.

II - SERMAYE VE KREDİ.

A - Her mıntıkadaki muhtelif sanayi şubelerindeki *tesisat* sermayesi mıktarile *mütedavil* sermaye mıktarı hakkında senelere göre sahih malûmat.

"B - Her mıntıkadaki muhtelif sanayi şubelerinin ihtiyaç nisbetinde inkişafını temin için icabeden *yeni* tesisat sermayesi ve mütedavil sermaye ihtiyacı mıktarı *müdellel* bir surette gösterilmelidir.

---

124 1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar. s. VIII-XI. Yazım şekli korunmuştur. S. Şahinkaya

C - Her mıntakanın sınai *kredi* teamülleri ve şeraiti (faiz, vade, karşılık v.s.) hakkında esaslı izahat, mümasil memleketlerdekilerle *mukayese.*

D - Her mıntıkadaki sanayi şubelerinin *ticaret* âlemine karşı yapmakta oldukları kredi teamüneri ve bunun mümasil *Avrupa* sanayi şubelerinin milli ve beynelmilel ticaret alemine karşı olan şekilleri ve bundan *sürüm rekabetinde* aleyhimize çıkan neticeler.

E - Sermaye ve kredi ihtiyacım *temin* edebilmek için teklifler (Meselâ: Sanayi tesisat bankası teşkili, mütekabil kredi bankaları teşkili gibi) Mevcut bankaların sanayi kredisi siyasetinin tetkiki.

F - *Ecnebî* sermayesinin milli sanayi sahasında teşriki mesaisi hakkında düşünceler.

III - VERGİLER VE RÜSUM.

A - Her mıntıkadaki muhtelif sanayi şubelerinin - teşviki sanayi kanunundan istifade eden ve etmiyenlerin - muhtelif senelerde verdikleri vergi ve rüsumun *müfredat ve müstenidatile* senelik *ciroya* nisbeti.

B - Mevcut vergi ve rüsumun muhtelif sanayi şubeleri üzerindeki - müsbet veya menfi- *tesir*leri.

C - Gümrük tarifelerinin muhtelif sanayi şubelerinin inkişafı üzerine sureti tesirini gösterir adetlere ve mukayeselere müstenit *müdellel* etütler.

D - *İhracat* eşyasından alınan vergiler.

E - *Ecnebî* memleketlerden celbedilen *ham* veya *yarı mamul* maddelerin tabi oldukları ithalat gümrük resimlerinin mütalâası.

F - Sınai vaziyetleri itibarile *mümasil* memleketlerde vergi ve rüsum şeraiti hakkında mukayeseli etütler.

IV - TEŞVİKİ SANAYİ KANUNU VE TATBİKATI.

A - Muaddel Teşviki Sanayi kanununun muhtelif sanayi şubelerimizin inkişafı üzerindeki *tesirleri.*

B - Teşviki Sanayi kanununun *idari* tatbikatı hakkında *müdellel* ve *mevsuk* izahlar.

C - *Mümasil* memleketlerde teşviki sanayi *usulleri* hakkında mukayeseli etütler.

D - *Bizim* Teşviki Sanayi kanunumuzun *tahlili.*

E - *Küçük sanayi* ve teşviki sanayi kanunumuz.

V - STANDART MESELELERİ.

A - Muhtelif sanayi şubelerinin kullandıkları *yerli* ham maddeler üzerinde mevcut olan ve olmıyan standartlar.

B - Hammaddelerimizin *standartlaştırılması* sahasında muhtelif sanayi gruplarının, Hükümetin ve müstahsillerin rolleri.

C - Muhtelif sanayi şubeleri *mamulatının* bugünkü ihtiyaç ve şartlara göre standartlaştırılması ve kontrol teşkilâtı hakkında teklifler.

D - Ham ve mamul maddeleri standartlaştırılmış olan memleketlerde kıymetin *artması* ve sanayiin *inkişafı* üzerindeki tesirlerini gösterir etüt.

VI - RASYONALİZASYON MESELELERİ.

A - Muhtelif sanayi şubelerinde, bugünkü istihsal tarzlarına göre, *iş kuvveti* - insan veya makine kuvveti - ve *malzeme* israfatını icabettiren sebepler var mıdır? Varsa nelerdir? Ve neden ileri gelmektedir? Ve bunların önüne geçmek, yani iş ve malzemeden *azamî* istifade temin edebilmek için *ferdi* veya *müşterek* ne gibi tedbirler alınabilir?

B - Muhtelif sanayi şubelerinde istihsal ameliyelerinden

arta kalan *döküntü* ve *bakaya* malzeme ile *talî* müstahsalattan istifade olunuyor mu? Olunmuyorsa bunları kıymetlendirerek *azamî* istifadeyi temin edebilmek için ne yapmalıdır? Bu suretle *heder* olan kıymetler, her sanayi şubesi için, *senede* neye baliğ olmaktadır?

C - *Mevsim* sanayiinin tesisatından *ölü* mevsimde istifade imkânları?

D - Her mıntıkadaki muhtelif sanayi şubelerine ait müesseseler *azamî* istihsal kabiliyetlerile işliyorlar mı? İşlemiyorlarsa, sebebi?

E - Her mıntıkadaki sanayi şubelerine ait müesseselerde muhtelif senelerde gündelik, haftalık, aylık ve senelik *iş* müddetleri *paydos* müddetleri ve *ücretler.*

F - Muhtelif sanayi şubelerinde işçi *randımanını* yükseltmek için ne gibi tecrübeler yapılmıştır? Ve ne *neticeler* elde edilmiştir?

G - Muhtelif sanayi şubelerinde istihsali *artırmak, ucuzlaştırmak, normalize* etmek için *ferdî* ve *müşterek* teşebbüsler ve tecrübeler var mıdır? Varsa nelerdir? Alınan neticeler? Yoksa; neden yok? Ve bundan böyle ne gibi tedbirler alınmalıdır?

VII - TİCARET VE SANAYİ ODALARINDA SANAYİCİLERİN TEMSİLİ.

A - Muhtelif mıntıkalardaki Ticaret ve Sanayi Odalarında sanayicilerin *bugünkü* temsil vaziyetleri; ticaret mümessillerine nazaran nisbetleri.

B - Bu vaziyetin sanayi *menafii* üzerindeki tesirleri?

C - *Müstakil* Sanayi Odaları teşkili hakkında müdellel teklifler.

D - Müstakil Sanayi Odaları teşkil edilmediği takdirde muhtelif mıntıkalarda sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odalarındaki *temsil* nisbetleri ne olmalıdır?

VIII - SINAÎ TEDRİSAT.

A - Her mıntıkadaki muhtelif sanayi şubelerinin *mütehassıs*- işçi ve fen adamı ihtiyacı?

B - Bu ihtiyacın *ne suretle* temin' edildiği.

C - *Ecnebî* mütehassısları mes'elesi.

D - Bugünkü sınaî ihtiyaçlarımıza nazaran sınaî *tedrisat* sistemimiz nasıl olmalıdır?

E - Memleketimizdeki meslek mekteplerinden çıkan gençlerle yaptığınız *tecrübelerden* memnun musunuz?

IX - NAKLİYAT TARİFELERİ.

A - Bugünkü tarifelerin sanayi üzerindeki tesirleri hakkında *müdellel* etüt.

B - Sanayiin inkişafını temin için nakliyat tarifelerinde yapılması lâzım gelen *tadilât* prensipleri?

Bu ruznamenin ihtiva ettiği muhtelif maddeler ve bu maddelerin yukarıda arzolunan müfredatı hakkında mümkün olduğu kadar esaslı malûmat verilmesi ehemmiyetle rica olunur.

Bu noktalardan başka sanayiimizi alâkadar eden diğer mes'elelere ait raporlar da Kongreye verilebilir.

Ek 2: Hâkimiyeti Milliye Gazetelerinde, Milli Sanayi ve Numune Sergisi ve Sanayi Kongresi[125]

Tarih	Konu Başlığı	Yazar
9 Mart 1930	Sanayi Kongresine Hazırlık: *Ticaret Odasındaki İçtima*	
10 Mart 1930	Sanayi Kongresi Raporları: *Sanayi Birliği 18 Rapor Hazırladı*	
13 Mart 1930	Millî Sanayi Sergisi ve Kongresine Hazırlık: *Trenlerde ve Vapurlarda Tenzilat Yapılacak*	
14 Mart 1930	Türk Zanaatı	Başyazı: Falih Rıfkı
15 Mart 1930	Sanayi Kongresinin Ehemmiyeti	V.N. *(Vedat Nedim)*
20 Mart 1930	Millî Sanayi Kataloğu: *Sergide Yerler Ayrılmaya Başladı; Hazırlanan Kataloğun Hususiyeti*	
28 Mart 1930	Siyaset ve İktisat	Başyazı
29 Mart 1930	Devletçilik	Başyazı: Zeki Mesut
30 Mart 1930	Millî Sanayi Sergisi İçin Numuneler: *Kastamonu'dan 14 Sandık Numune Geldi; Demiryolları Kongre Azasına %50 Tenzilat Yapıyor*	
2 Nisan 1930	Yerli Zanaatlar	Başyazı: Yakup Kadri
5 Nisan 1930	Adana'da İktisadi Tetkikat Başladı: Şehrimiz Fabrikalarının Sanayi Kongresinden Temennileri. *Fabrikacıların Temennileri 14 Madde Üzerinedir.*	
11 Nisan 1930	İktisadi Mücadelemizin Ana Hatları Afiş: *"Sergiyi Görmedinse Gözün Açık Gider / Bedava!"*	Başyazı: Siirt Meb'usu Mahmut
14 Nisan 1930	Afiş: *"Sergiyi Görmedinse Gözün Açık Gider / Bedava!"*	
17 Nisan 1930	Hükümet ve İktisat İlân: *20 Nisan 1930 Türk Ocağındaki Millî Sanayi Numune Sergisini Ziyaret Ediniz..*	Başyazı: Zeki Mesut

125 Konu başlıkları ve yazar isimlerinin yazım şekli korunarak tablolaştırılmıştır. Serdar Şahinkaya.

18 Nisan 1930	Millî Sanayi Numune Sergisi: Sergi Pazar Günü 4'te Açılacak	
19 Nisan 1930	İlân: *20 Yarın Sergi Açılıyor !...*	
20 Nisan 1930	Millî Sanayi Numune Sergisi Bugün Açılıyor: *Serginin Tanzimi Dün Geç Vakit Bitti* İlân: *Herkes Sergiyi Görmeli !...*	
20 Nisan 1930	MİLLÎ SANAYİ NUMUNE SERGİSİ DÜN AÇILDI: *Sergiyi Açan Başvekil Hazretleri "Milli İktisat' ta Yeni Bir Hayata Giriyoruz" dediler* Serginin küşat resminde İzmir Meb'usu Rahmi Bey'in Nutku Sergiden 4 fotograf	
22 Nisan 1930	Sanayi Kongresi Bugün Himayei Etfal'de Açılıyor *Reisicümhur Hz. Sanayi Sergisinde – Büyük Gazi'miz Sergiyi Takdir Buyurdular*	
23 Nisan 1930 *(Çarşamba)*	Sanayi Kongresi Dün Açıldı *İktisat Vekili Şakir B. Nutkunda Hükümetin İktisat Siyasetini, Rahmi B. De Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Maksadını İzah Etmiştir.* *Şakir Beyin Nutku* *Rahmi Beyin Nutku*	
24 Nisan 1930	Kongre ve Kurultay: Sanayi Kongresi Bugün 10 da İkinci İçtimaını Aktedecektir	
26 Nisan 1930	Sanayi Kongresinin Üçüncü İçtimaı Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kongre azası şerefine çay ziyafeti (sayfa:2) Sanayi Sergisinde Türk Kabiliyet ve İktidarının En Canlı Misalidir	
28 Nisan 1930	Sanayi Kongresi: *Değirmencilik ve İpekçilik Raporu Kabul Edildi.*	
29 Nisan 1930	Hakikatın Yolu Sanayi Kongresinin Yeni Kararları: *Sermaye ve Kredi Raporu Kabul Edildi.*	Başyazı: Siirt Meb'usu Mahmut
30 Nisan 1930	Sanayi Kongresi Mesaisini Bitirdi (sayfa:3) Sanayi Kongresi: *Kongre milli istihsalât için ittihazı lâzım gelen tedabiri ihsar ve tasviple mesaisini bitirdi.*	

Ek 3: Vedat Nedim'in "Sanayi Kongresinin Ehemmiyeti" Başlıklı Yazısı

HÂKİMİYETİ MİLLİYE
Cumartesi 15 Mart 1930

Gündelik

SANAYİ KONGRESİNİN EHEMMİYETİ[126]

*"Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"*nin teşebbüsüile Ankara'da 22 Nisanda toplanacak olan *"Sanayi kongresi"* nin talimatnamesi Türkiye'de şimdiye kadar alışık olmadığımız bir tarzda hazırlanmıştır. Ruznamede yalnız kongrede bahse mevzu olacak meselelerin zikri ile iktifa olunmamış, her madde ile âlakadar olan meseleler ayrı, ayrı tasrih edilmiştir.

Bir misal ile aradaki farkı izah edelim:

Mesela *"hammadde"* mes'elesini sadece "hammadde" diye kesip atmak vardır. Halbuki ruznamenin izahında "hammadde" mes'elesi şöylece tahlil edilmiştir.

I -HAMMADDE

A- Her sanayi grubu, kendi ihtiyaçlarını için lâzım gelen maddeleri ayrı ayrı tasrih ederek muhtelif senelerde nerelerden (dahilden ve hariçten) tedarik ettiklerini miktar ve kıymet itibarile göstermelidirler.

B-Bu hammaddelerin diğer memleketlerdeki mümasil sanayi şubelerinde istimal olunan nevileri - bilhassa evsaf itibarile izah olunmalıdır.

126 Yazım biçimi korunmuştur. Bazı kelimelerin Türkçesi tarafımızdan verilmiştir. Serdar Şahinkaya

Ve bunun neticesi olarak:

C-Memleket dahilinde tedarik olunabilen ham maddelerin mamulatın nefasetini ve rekabet kabiliyetini yükseltmek noktai nazarından ne gibi islâhata muhtaç oldukları müdellel[127] bir tarzda gösterilmelidir.

D- Memleket dahilinde tedarik olunan veya olunması mümkün bulunan hammaddelerin alım satım şartları hakkında mevcut olan ticarî teamüllerin izahı.

E- Bunların, ticarî teamüllerin sanayi noktai nazarından islahı hakkında teklifler.

Ruznamenin diğer maddeleri de ayni suretle tefsir edilmiştir. Bu itibarla denebilir ki Türkiye'de şimdiye kadar hiçbir iktisat kongresi bu kadar *esaslı* hazırlanmış bir ruzname ile davet olunmamıştır.

Bakalım sanayi erbabı bu fırsattan nereye kadar istifade etmesini bilecektir?

Eğer sanayi erbabı, bu kongrenin ehemmiyetini ve lüzumunu takdir etmez ve ona lâyık olduğu gibi hazırlanmazlarsa bundan böyle hiçbir şikâyete hakları kalmaz. O vakit onlara, pek tabiî olarak şöyle mukabele edilebilir:

"Efendiler, sanayi kongresinde vaziyetiniz ve ihtiyaçlarınız müspet, esaslı ve ilmî raporlarla izah etmek fırsatını kaçırttınız. Artık menfi şikayetlere ve dert yanmalara kulalarımızı tıkalıdır.."

İşte böyle bir itabe maruz kalmamak için sanayi erbabının bu kongreye *ciddî* bir surette hazırlanmaları kendi menfaatleri icabıdır.

***

127 müdellel: kanıtlı

İzmir ve İstanbul'da temas ettiğimiz sanayi erbabının büyük bir ekseriyeti Türkiye'de sanayinin inkişafını sadece *iki* mes'elenin halline bağlı sanıyorlar. *Muamele vergisi ve oktruva.* Halbuki mes'ele hiç de o kadar basit değildir. Hiç şüphesiz ki muamele vergisi ve oktruva sanayin inkişafı üzerinde *menfi* tesirler icra eden iki amildir.

Fransa ve *Almanya* bile muamele vergisini bir müddet tecrübeden sonra kaldırmağa *mecbur* kaldılar. Oktruva resmi ise büsbütün *kurunuvustaî*[128] bir mahiyettedir.

Çok kuvvetle ümit ediyoruz ki devletin yeni iktisat proğramında muamele vergisi, lâyik olduğu ehemmiyetle muamele görecektir. Fakat bu iki resmin tamamile kalktığını kabul etsek bile gene Türkiye'de sanayi mes'lesi halledilmiş olmaz. Çünkü muamele vergisi ve oktruva resmi büyük bir "kül" ün küçük bir *penceresidir.* Eğer ayni zamanda hammadde, sermaye ve kredi ve nakliyat tarifleri, sınaî tedrisat, standartlaştırma, rasyonelleştirme v.s. gibi meselelerin de halli için çalışılmazsa memleketimizde Avrupaî manasile bir sanayin teessüs ve inkişafı *mümkün* olamaz. İşte "sanayi kongresi" bu hakikati tebellürüne[129] vesile olacaktır. Halbuki bu meseleler etrafında şimdiye kadar ciddi bir surette hiç ama hiç uğraşılmamıştır. Sanayi erbabı, kongrede bütün bu mes'eleleri bir kül halinde tetkike fırsat bulacaklar ve bu maddeler üzerinde çalışmak lüzumunu duyacaklardır.

Harp sonu iktisadiyatının en mühim mes'elelerinden biri olan *rasyonelleştirme* mes'elesinin - bizim için - kelimesi gibi mefhumu da *yeni*dir. Halbuki *"en az zahmet ve malzeme ziyaını temin için tatbik olunan teknik ve teşkilat usullerinin mecmuu"*

128 Kurûn-ı vustâ: Ortaçağ [İsâ'nın doğumundan sonra 395. yıldan İstanbul'un Türkler tarafından alındığı 1453 yılına kadar süren çağ]

129 Tebellür: (billûr'dan) billurlaşma, fr.cristallisation

diye tarif edeceğimiz bu mefhum senelerdenberi Avrupa ve Amerika iktisadiyat âleminin en canlı mes'elelerinden birini teşkil etmektedir. Darülfünunlarda, mekteplerde bu mes'ele için kürsüler tesis edilmiştir. Bu mes'ele için etrafında tetkikat yapmak için Enstitüler kurulmuştur. Bu mes'ele, millî ve beynelmilel kongrelerin ruznamesinde en canlı bir münakaşa ve tetkik mevzuu olmuştur.

İşte sanayi kongresi bu mefhumu *Türkiye*'ye resmen ithal etmekle *tarihi* bir rol oynayacaktır. Artık bizde de sanayi erbabının kendilerini doğrudan doğruya âlakadar eden işlerinin icabı olan bu gibi mes'elelerle yakından meşgul olmaları, dünyadaki ilim ve teknik hareketlerini takip etmeleri icap eder. Çünkü asrî sanayi *bilgi ve ihtisas* işidir. Ancak bilgili sanayi erbabıdır ki yüksek bir sanayi siyasetine hak kazanabilir.

V.N.[130]

130 V. N. Vedat Nedim

HER GÜN

Hakimiyeti Milliye

8 SAYIFA

adi, 2215 On birinci sene. CUMARTESİ 15 MART 1930 Her yerde 5 kuruş.

Günlerin

SANAYİ KONGRESİNİN EHEMMİYETİ.

- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, nin teşebbüsünde Ankara'da 22 nisanda toplanacak olan "Sanayi kongresi,, nin talimatnamesi Türkiye'de şimdiye kadar akteyi olmadığımız bir tarzda hazırlanmıştır. Bununla beraber yalnız kongrede bahse mevzu olacak meseleleri değil de ilkin alınacak olan tedbirleri, ayrı ayrı tasrih ve izah edilmiştir.

Bir misal ile aradaki farkı izah edelim:

Meselâ *"ham madde.. mes'elesini* sadece "ham madde,, diye kesip atmak vardı. Halbuki rumanemin ihtiyacı "ham madde,, mes'elesini *çoğaltmak* edilmiştir.

1 - HAM MADDE.

A — Her sanayi dalında, kendi ihtiyaçları için ihtiva eden mahsulleri ayrı ayrı sanih sûrette mühtelif senelerde mikdarları (hâsılâtın ve bariçten) tedarik edilebilir mikdar ve keyfiyet itibariyle gösterilmelidir.

B — Bu ham maddelerin diğer memleketlerdeki mümasil sanayi şubele rinde istihsal olunan nevileri - bilhassa *ucuz* itibariyle imâl olunmalıdır.

Ve hamam celbedici olarak:

C — Memleket dahilinde tedarik olunabilen ham maddelerin numunaları mefâsini ve rekabet kabiliyetini yükseltmek maksadiyle mümkün olduğu kadar mahsûl, alâkalıları müdellâl bir tarzda gösterilmelidir.

D — Memleket dahilinde tedarik olunan veya ehemmiyet mühimkün bulunan ham maddelerin alım ve satımları şartlarını bakımdan nazarı olan ticaret teşebbüslerin işaha.

E — Bunların, yani ticaret teşebbüslerinin nasıl celbedilmeleri lâzım bakılacak şekilde.

Rumanemizin diğer maddeleri de aynı surette etraflı bir surette tetkik edilmiştir. Bu itibarla dinebilir ki Türkiye'de sanayiye dair bugün bir ihtisat kongresi bu kadar *esaslı* hazırlanmış bir rumame ile davet olunmamıştır.

Bakalım sanayi erbabı, bu fırsattan ne derecede kadar istifade etmesini bilecektir?

Eğer sanayi erbabı, bu kongrenin ehemmiyetini ve kûrumunu takdir etmez ve ona lâyık olduğu gibi hazırlanmazsa bundan böyle hiç bir şikâyete hakları kalmıyacak, O vakit cahim, pek tabii olarak, böyle muhabede edilebilir:

"Efendiler, sanayi kongresinde vazıyetimizi ve ihtiyaçlarımızı anlattık, esaslı ve ilmî raporlarla izah ettik, tasarruf kaşıretimiz. Artık mesafi şikâyetlere ve dert yanmalara kalkılmıyor demektir...

İşte böyle bir hitabe mazur kalınmak için sanayi erbabının bu kongreye *ciddî* bir surette hazırlanmaları kendi menfaatleri icabıdır, kanaatindeyiz.

İzmir ve İstanbul'da temas ettiğimiz sanayi erbabının büyük ekseriyeti Türkiye'de sanayiyin inkişafını, bilhassa *ham madde* mes'elesinin bağlı sayıyorlar: *Maamafi* değil ve oktruva. Halbuki mes'ele, hiç de bahsi değildir. Hiç şüphesiz ki muamele vergisi ve oktruva sanayiyi inkişafı üzerinde menfi tesirler icra eden iki müessirdir.

Fransa ve *Almanya* bile muamele vergisini, bir müddet tecrübeden sonra kaldırmağa mecbur kaldılar. Oktruva resmi ise bütün *kurunuvastar* bir mahiyette.

Çok kuvvetle ümit ediyoruz ki, *cemiyetin yeni* iktisat programında muamele vergisi, lâyık olduğu ehemmiyetle muamele görecektir. Bu iki resmin tamamile kaldırılmış halini etecek bile gene Türkiye'de sanayi mes'elesi hallolmuş olmaz. Çünkü muamele vergisi ve oktruva resmi büyük bir "*kâr*,, ilâ küçük bir *pençeresi* dir. Eğer ayni zamanda ham madde, sermaye ve kredi, nakliyat tarifeleri, emsal tedrisat, standardizasyonu, rasyonelleştirme v. S. gibi meselelerin de hallı için çalışılmazsa memleketimizde *Avrupai* manasında bir sanayiin tesisi *pek imkânlı mümkün* olamaz. İşte "*sanayi kongresi*,, bu hakikatin tebellürüne bir vesile teşkil edecektir. Halbuki bu meselenin etrafında şimdiye kadar ciddî bir suretle hiç *sanı* hiç uğraşılmamıştır. Sanayi erbabı, kongrede bütün bu mes'eleleri bir bir tedkik ve tetkike tabi tutabilecekler ve bu maddeler üzerinde çalışmak lüzumunu duyacaklardır.

Harp zamanı iktisadiyatının en mühim mes'elelerinden biri olan "*rasyonelleştirme*,, mes'elesinin — bizim için — kelimenin gibi *memleketimiz* da *yeni* dir. Halbuki "*en az zahmet ve maksime ziyanın temin için en münasip ve en teknik ve teşkilât usullerinin meemun*,, diye tarif edebileceğimiz bu mefhum sene lerdenberi bütün Avrupa ve Amerika iktisadiyatı âlemine en canlı mes'elelerinden birini teşkil etmektedir. Darülfünunlarda, meb'uslerde, ona dair bahis için fasıllar tesis edilmiştir. Bu mes'ele etrafında tetkikat yapmak için Rusyalılar, İtalyanlar, Bu sene bile, milli ve beynelmilel kongrelerin rumamesinde en canlı ir münakaşa ve bahis mevzuu olmuştur.

İşte sanayi kongresi bu mefhumu Türkiye'ye resmen ithal etmekle *tarihî* bir rol oynıyacaktır. Artık bizde de sanayi erbabı, kendilerini doğrudan doğruya alâkadar eden ve işlerinin kadar onlar gibi mes'elelerle yakından meşgul olmaları, dünyadaki ilim, ve teknik hareketlerini takip etmeleri icap eder. Çünkü artı sanayi *bilgi* ve *ilim* işidir. Ancak bilgili ve sanayi erbabıdır ki yüksek bir sanayi *siyasetine* hak kazanabilir. V. N.

Yıkara

GAYYA.

Kadınbrunun en şairi Şükûfe Nihat Hanımefendinin yeni hisleri Gayya isimli romanda en güzel bir silt bulmuştur. On senelik bir mazıye istinat eden bu hakiki şiheretin hası son şahsa ve hadiseye kadar en ufak teferruatına kadar vertisini Gayya'da görüyoruz. Bütün tasvirlerinin hasin bir tecellisi vardır. Bir elden çıkan eserler, çok zaman, zihniyet hayatının hayatından bir nebze fazla de olur. Halbuki Şükûfe Nihat Hl. de bu hasan hayatiyetini aşan bedeninde aksinin şahit olduğumuz Yıldızlar ve Gölgeler'le Hasan ehtegâtsızlarından sonra Gayya, vücutin hayatdan bahisleme selayecek bulur diye odlaşıyoruz tahlilât.

Eser çok mühim bir sosyolojuc Bilencisi, sathat gösteri. Buna, Kısa ve kasım tekip etliye, ve öğünek kasım da güzlü ve kuvvetli kalemlerden biriyle. Ayni ayrı mütalea ve tetkik edilebilecek olan bu kıymetsiz ihtiyeni ve öğünebilir, bize göre, birincisinden farklı ve oğuşmuş hayatının hayatından anlıyoruz. Bu sebzinci sözü kasım romanlarından denin numaraları çünkü mazgut birinden hayatından ayrılmış değil odur. Bu romanda beraber Şükûfe Nihat Hl. nin inan ve tanıdı, bu tarz yürlerde de, gözü bazlangı bir sun'uluğu ve mahiyetinde galip çıkacağı kadar tesirini göstermiştir.

Gayya'da temin ettiğimiz ehtetin amacı bundan ibaret olmasa da gösterişiyor ki, bu, milli kütüphanemizin sayılı eserlerinden biridir. F. N.

TÜRK OCAĞI DERNEĞİ DÜN TOPLANDI.

DERNEK YENİ İDARE HEYETİ İNTİHAP OLUNMUŞTUR.

Dün Türk Ocağı Derneği İzmir Meb'usu Münir Beyin riyasetî altında toplanmıştır.

İdare ve muvazebe raporları okunarak bahsi olunmuş ve heyetlerin intihabına başlanmıştır.

Asfî arzularına intihap edilen zevat şunlardır: Ankara İstiklâl Mücadele Bedi Dr. Tahsi, Sıhhiye Muhasebe Müdürü Yahya Nazi, Ekzzat Arzuman Nazırlığı Vekâlet Müşaviri Şükrü Bey, Darülfünun Profesörü Tevfik, Ajans Mecliri Müdürü Ahmet Rüştü, Ankara Müdafaa-i Hukuk Reisi Hamdi, Şurayi Devlet azasından Hilmi İbrahim Beyler.

Murakabe heyetine tesbiap edilenler: İş Bankası Ankara Merkez Müdürü Fethi, Muamelatı Nakliye Müdürü Hamdi, Ziraat Bankası Avanesi Şurayı Devlet Azasından Beyler.

Yedek murakabe heyetine de Düyunu Umumiyeye Müdürü Hilmi, Sıhhiye Müfettişi Müsteşarı Rıza, Hariciye Muhasebe Müsteşarı Rüştü Beyler intihap buyurulmuşlardır.

İKTİSAT VEKİLİĞİNDE.

ZİRAAT VE İKTİSAT MÜDÜRLERİ İÇTİMA EDECEKLERDİR.

Dün öğleden evvel Hasan Vekili, Şakir beyin riyasetinde İktisat ve Ziraat müdürlerinin Şekür ve İhsan Abidin beyler ile iktisat ve ziraat müsteşarı umum müfettişlerinin toplanacaklarını haber almıştır.

Bu içtimada Vekâlikçe hazırlanmış olan projelerin üzerinde müdavelei efkâr ile bulunulacağı tahmin edilmektedir.

Maden ve orman müdürlerile birlikte maden sülunluğu vaziyetini tetkik için Zonguldak'a gitmiş ve beniiz avdet etmiş olan Müsteşar İhsan Abidin beyin bu içtimada bulunmak üzere meclise günde şehrimizde bulunacaklar.

ŞURAİ DEVLETTE.

EVKAF İSLAH VE TATBİKATINA AİT KANUN LÂYİHASI.

Şurayi Devlet heyeti umumiyesinde evkaf islah ve tatbikatına ait yeni kanun lâyihasının perşembe günü müzakeresine başlanmıştır. Müzakereye Tapu ve Evkaf umum müdürleri de iştirak etmiştir. Müzakere ve tetkikatın bir hafta kadar devam edeceği ve gelecek ay içinde ikmal edileceği mahkemei gü rülmektedir.

Hariciye Vekâletinden bu müzakereye iştirak eden zabıt memurlarının mükâfatlerdere iştirakleri. Çünkü ehalliyetler ecnebiye nin müzakerelere ancak o zaman yazdıkları kanaatinde.

Yeni kanun lâyihası heyeti umumiyei üzerinde Şurai Devletce müdafa tabiye yapılacağı kuvvetle muhtemel görülmektedir.

EDREMİT'TE KARAYA OTURAN VAPUR.

İzmir, 13 (A.A.) — İzmir hükümetine gelen malûmata göre Sentaz limitedsi İngiliz bandıralı bir vapur demir tarzıyarak Edremit'in karaya oturmuştur.

İNGİLİZ İKTİSADİ SİYASETİNE HÜCUM.

BALDWİN HÜKÜMETİN İKTİSADİ SİYASETİNİ TENKİT ETMİŞTİR.

Londra, 14 (A.A.) — Muhafazakâr rehi Baldwin avam kamarasında hükümetin iktisadi siyasetini tenkit etmiş, şöyle bir karar teklifini dermeyan eylemiştir. Ticaret ve sanayideki durgunluğu ve işsizliğin tezyitini dercin bir endişe göstermiş olan avam kamarası mensubiği cenabiyeden gelen hazı cıyan mevzu hakkı gümüklerinin diğer itiraflar emsalsiz tezahüre ve İngiltere ile Cümhuriyetler arasında sureyi ve müteharri mahsûlat mübadelesinin tesisini rüçhanlı bir surette tavsiye etmiştir.

Bu teklif üzerine içinde bulunmaktadır. Bahusus ki bu teredüdün ziyade ve ziyade bir tezahür vaziyetinde olup olmadığını bilmek üzere Dünyanın her tarafında cari olan yük



M. Baldwin.

nek tarifelerin umumî tezadan kabilmesinden için gitya bütün kapılarının açık bulundurmak kâfi geldiği kanaatindeyim dahi vahim bir hatanı tasavvur olunamaz. Bu sûretle bütün işsizliklerini teşvik edeceği için bana dünyayı ve memleketimizi bir hiç kâr ve zarara uğratmak olduğunu söylemiştir.

Başbakan Ramsay Macdonald ise geçen günkü nutkunda Baldwin'in bu fikirlerini tenkit etmiştir.

İstanbul'daki dünkü maçı Fener kazandı.

FENERLİLER BİRE KARŞI ÜÇLE GALİP GELMİŞLERDİR

İstanbul, 14 (H.M.) — Fener Bahçe — Galata Saray maçı bugün bir kaç bin seyirci önünde yapıldı. Çok heyecanlı oldu. Fenerliler bire karşı üç sayı ile galip geldiler.

BEŞLER KONFERANSI FELÂKETLİ İFLASTAN KURTULACAK MI?

KONFERANSIN VAZİYETİ ÜMİTSİZ BİR HASTAYA BENZİYOR.

Londra, 14 (A. A.) — Daily Mail'den: Beşler konferansının felâketli bir iflastan kurtarmak için neyvasse gayretler sarfolunmaktadır. Buhran olanca şiddetile devam ve Fransa ile İtalya'nın müzakereleri dolayısile yalnız eden yeni müşkülâtlerin ihdası için pek vaziyet beslenmiştir. Konferansın iki ayrık bittabi olduğunu bunun muhakkerlerde söylendiği olan Briand diğer mesaillerinden bazılarının rüçhanlı olarak Avrupa üzerinde yapılmakta olan tetkikatı ile meşgul olduklarını ileri sürmektedir.

Konferans daha birkaç gün olsun hayatı muddimağa tahsiline ümitsiz bir hastaya benzemektedir. Bu hastaya artık ne maddi ve manevi kuvvetler bırakmıştır. Bunu Mac Donald hatta nevmit görünmüyor.

DÜN ŞEHRİMİZE FAYDALI YAĞMUR YAĞDI.

İSTABULDA ŞEHİR VE CİVARINA KAR YAĞMIŞTIR.

İktisat Vekâletiği meteoroloji enstitüsünden aldığımız malûmata göre;

Dündenberi havanın kısmen yağmuriyeti dün sabah da Anadolu'ya doğru yağmur bulutlarının teressüdünü temin etmiştir.

Dün sabahdenberi hemen bütün Trakya, Garbî Anadolu ve orta Anadolu ile Karadeniz sahilleri kısmen yağmur aldı. Yalnız cenubî şarkî Anadolu yer yer bulutlu ve açık idi.

Trakya ve garbî Anadolu'da daha sabahtan yağmur başladı. Hüsrevi Trakya mıntakasında: Edirnede 6 Ahpulada 12, Kırıkkıyıda 10, Şarköyde 14, Tekirdağ 9, Çanakkalede 9, Manisada 37, İzmirde 26, Muğlada 49, Aydında 21, Kütahyada 5, mülimetre yağmur kaydolunmuştur.

Orta Anadolu'nun diğer kısımlarında sabah hesabı yağmur başlamamıştı. Yalnız Bolu, Yozgat, Polatlı, ve Çankırıya sâri mıntaka yağmur düşüyüşüne sahne eğlenen sonra Ankara'da olduğu gibi buralara da yağmur düşmüş olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Karadeniz sahillerinde Sahilleyin hafiften yağmur başlamasına ihtiyaç de Bire, Samsunda kuvvetli bodas fırtınasının hüküm sürdüğüne göre bu mıntakada fırtına mihayyetinde yağmur düşeceği tahmin edilir.

Dün akşam saat on dokuza kadar düşen yağmur miktarı 12 milimetreyi bulmuştur. Rezak zamanı yirmi birde olduğuna göre ve saat on dokuzdanberi sa ra da yağmur devam ettiği için bu miktarın ziyadeleşeceği tahmin edilir.

Bu hesaba göre mezru mıkrabbanına 12 kilogram ve dönüm hesabile ki çok faydadır.

İstanbul'a kar yağdı.

İstanbul, 14 (A.A.) — Gündüzdenberi devam eden bodastan sonra dün akşam 17,30 da kanaryi fırtınası başlıyarak gece yarısından sonraya kadar sürmüştür. Şehre ve civarına kar yağmıştır.

SAFİYET B.

İstanbul, 14 (H.M.) — Perka Kürtü Umumisi Saffet Bey pazara Ankara'ya hareket edecektir.

İZMİR'DEKİ KAMBİYO VAZİYETİ.

İzmir kambiyo vaziyetini tetkik etmek maksadile bayramdan bilistifade İzmir'e gitmiş olan Maliye Vekilliği Muhasebei Hâsibiye Müdürü Sırrı bey dündüzüna malûmata göre İzmir'deki tetkikatını ikmal etmiştir.

Mumaileyhin bugün avdet etmesi beklenmektedir.

Ek 4: Kongre Açılışında Yapılan İktisat Vekili Şakir Bey ve Rahmi Bey'in Konuşmaları

İktisat Vekili Şakir Bey'in nutku[131, 132]

Muhterem efendiler;

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin teşebbüsü üzerine Ankara'da toplanması kararlaştırılmış olan sanayi kongresini açıyorum. Sanayi müesseselerimizin ve teşeküllerimizin bu kongreye iştirak hususunda gösterdikleri ciddi alâka şayanı memnuniyet ve takdirdir. Kongrenin başlıca maksadı, milli sanayimizin teessüs ve inkişafı çarelerini aramak ve göstermek olacaktır. Malûmunuzdur ki bu mevzu son zamanlarda hükûmeti de en ziyade işgal eden bir mes'ele olmuştur.

İktisadi kifayet endişesi, tediye muvazenemizin ve milli müdafaa ihtiyacımızın temini hükûmeti bu mevzu etrafında birkaç aydan beri mütemadiyen meşgul etmiştir. Nihayet bir iktisadî program ihzarı vaziyetine girmiş bulunuyoruz. Böyle bir sırada, her biri kendi şubesinde mütehassıs ve tecrübe sahibi olan kongre azayı kiramının reylerinden pek ziyade istifade edilebileceğine hükûmet kani bulunmaktadır. İstatistiklerimizde görülmüş olacağı gibi ithalâtımızın %70 – inden fazlası mevadı mamuleye taallûk ediyor. Bu büyük nisbet millî sanayimize atfedilecek ehemmiyetin ne kadar fazla olması lâzım geleceğini iraeye kâfidir.

Şeraiti esasiyesi eksik olmayan sanayiimizin muvaffakiyeti çarelerini umumen aradığımız bir sırada kongrenin faydalı mütaleaları hükûmet için, bittabi imkân ve mali iktidarımız dahilinde, nazarı itibara alınacak başlıca bir tenvir vasıtası olmuş olacaktır. Bu itibarla kıymetli mesainizin semeredar

131 Yazım şekli aynen korunmuştur. Serdar Şahinkaya.

132 1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar. s. 716

olmasını ve muvaffakiyetler temin etmesini, hükûmet samimiyetle arzu etmektedir. Her biriniz için, kongre için muvaffakiyetler temenni eder ve böyle ciddi bir alâka gösterilmiş olmasından dolayı bilhassa teşekkür ederim.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti umumî kâtibi Rahmi Beyefendiye kürsüyü terk ediyorum.

Rahmi Bey'in nutku[133, 134]

Muhterem Efendiler;

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin nizamnamesinde tasrih edilmiş olan gayelerden biri de "yerli mallarımızın miktarının çoğaltmağa, cinslerini metanet, zerafet, nefaset ve sair evsaf itibarile yabancı mümasil mallar derecesine getirmeğe ve fiatlarını ucuzlaştırmağa çalışmaktır." Bu itibarla halk arasında "yerli malı kullan" umdesini tamim eden Cemiyetimiz, ayni zamanda bir vazife de yüklenmiş bulunuyor. O da halka çok, ucuz ve iyi mal yetiştirmek için daha doğrusu sanayimizi modernleştirmek için çalışmak.

Efendiler;

Yalnız hisse, heyecana dayanan hareketler, er geç sönmeye mahkûmdur. Bunun bir çok misallerine şahit olduğumuzu bilirsiniz. İktisadî hayatın şeeniyetlerini hesaba katmıyan bu hareketlerin muvaffak olmamaları, geçici olmaları zarurî idi. Fakat artık kafalarımız daha olgunlaştı. İktisadî şeniyetleri daha iyi görebiliyoruz:

İstihsal hayatımızda inkilâp yapmadan yalnız istihlâkte yapacağımız her türlü harekâtın kısa ömürlü olacağını biliyoruz. Onun için bir taraftan halka: "Vatandaş! Yerli malı kullan" derken, diğer taraftan da sizi, sanayicilerimizi bir kongreye davet ederek, " Efendiler! Halka iyi, ucuz ve çok mal vermek için nasıl çalışmanız lazımdır? Gelin bu gayelerin tahakkuku için düşünün, münakaşa ve müzakere edin ve müşterek bir faaliyet programı hazırlayın" diyoruz.

Bunu yapmak vazifemizdi. Ve biz vazifemizi yaptık. Sizi buraya çağırdık. Siz de bizim davetimizi kabul ettiniz, yani bu teşebbüsün ehemmiyetini takdir ettiniz. Ve zaten başka

133 Yazım şekli aynen korunmuştur. Serdar Şahinkaya.

134 a.g.e, s.717- 719.

türlü hareket edemezdiniz.

Çünkü sizi davet etmek, bizim için ne kadar vazife idise, sizin gelmeniz de ayni suretle bir borçtu. Siz de, biz de vazifelerimizi yaptık. O halde cemiyetimiz ve sanayicilerimiz karşılıklı vazifelerini yapmış iki taazzuv halinde burada birleşmişlerdir.

Efendiler!

Bu kongre iş ve fikir kongresidir. Burada mütehassısın, iktisatçının, fen ve iş adamının sözü var.

Türkiye'de inkişafını istediğimiz sanayi, modern bir sanayidir. Bu sanayi, bilgi ve idrak işidir. Modern olmayan sanayi inkiraza mahkûmdur. Devletin himayesini istiyen sanayiciler, ayni zamanda o himayeye lâyık olduklarını ispat etmelidirler. Devlet himayesi geriliğin, iptidailiğin himayesi olmamalıdır. Himaye, bir terakki vasıtası olmalıdır. Himaye, himayesizliğe götüren bir yol olmalıdır. Nasıl ki, bir çocuğun anasının babasının himayesine olan ihtiyacı, derece derece azalır ve o, bir gün müstakil bir fert olarak cemiyete atılırsa, himaye edilen sanayi şubeleri de böyle dünya rekabetine hazırlanmak için himaye edildiklerini bilmelidirler. Bu şerait daima göz önünde tutulmalıdır.

Efendiler!

Türkiye'de modern sanayi kurmak vazifesini üstünüze almış bulunmakla pek şerefli, fakat ayni zamanda mes'uliyetli bir işe girmiş oluyorsunuz. Türkiye sanayileşmek mecburiyetindedir. Memlekette yetişen hammaddelerin sadece rençberi değil, aynı zamanda imalcisi de olmalıyız. Her kurulan fabrika, yalnız onu kuranın kâr ve zararı ile alâkadar hususi bir teşebbüs değil, ayni zamanda memleket iktisadîyatının seviyesi üzerinde doğrudan doğruya müessir olan bir âmildir. Gayri iktisadî işliyen, pahalı ve fena mal çıkaran bir fabrikadan

yalnız fabrikatör zarar görmez. Memleketin serveti, ticaret bilânçosu, terakki seviyesi de müteessir olur. Onun için "her koyun kendi bacağından asılır" nazariyesine uyarak, böyle gayri fennî işleyen müesseselere karşı lâkayt kalmamalıyız. Onları, iktisadî, fennî bir müessese haline getirmeğe çalışmak memleket iktisadîyatı namına bir borçtur.

Efendiler!

Biliyoruz ki, başka memleketlerin sanayicileri millî ve beynelmilel inkişaf ve terakki akışında geri kalmamak için teşkilatlanmışlardır. Ayrı ayrı her sanayi şubesi mensupları meslekî taazzuvlar halinde birleşmişlerdir. Her ferdin ayrı ayrı masraf ihtiyarile getirmeyeceği neşriyatı, mesleki mecmuaları bu teşkilât getirir. Neşriyat yapar. Konferanslar, kongreler, sergiler, tertip ve beynelmilel kongre ve sergilere iştirak eder. Sanayicilerin menfaatini daha iyi temsil ve müdafaa eder. Kısaca sanayiciler toplu ve birlik çalışmanın bütün faydalarından istifade ederler. Onun için Türkiye sanayicileri de aralarında meslekî taazzuvlar yapmak, bu medenî zarurete uymak mecburiyetindedirler.

Muhterem efendiler, modern sanayide "sır" kalmamıştır. Sır zihniyeti, iptidaî zanaat zihniyetidir. Eskiden bir zanaatin ustası öldü mü, onunla beraber zanaati de sır olur giderdi. Halbuki modern sanayi ihtisası mekteplerde, fabrikalarda öğretilir. Sır olan yalnız patentlerdir. Artık rekabet demek te, düşmanlık demek değildir. Rekabet kabiliyeti, bilgi, zekâ ve tecrübe kabiliyetlerinin bir neticesidir. Az ve çok bilgili, az ve çok tecrübeli insanlar arasındaki fark birleşseler de birleşmeseler de olacaktır.

Bu itibarla Türk sanayicilerinin mesleki taazzuvlar içinde birleşmelerine engel olabilecek hiçbir mani yoktur. Bilâkis zaruret vardır. O halde niçin bir Türkiye mensucatçılar birliği, bir dabağatçılar birliği, bir konserveciler birliği ilâve bütün

bu birliklerin de bir birliği yani Türkiye sanayiciler birliği olmasın?

Bu kongreyi, cemiyetimizin davet etmesi, memleketimizde her tarafa şamil meslekî taazzuvların olmamasından ileri gelmiştir.

Bu münasebetle, mesleki teşekküller kurmağa bir an evvel teşebbüs etmenizi bihakkın beklemekteyiz. Eğer bu kongre, bu gibi teşekküllerin doğmasına vesile olursa, Türk sanayiciliğine en büyük hizmeti yapmış olacaktır.

İşte efendiler; mesleki taazzuvların lüzumuna inanan cemiyetimiz kongre talimatnamesini de bu esas üzerinden hazırladı: Belli başlı sanayi merkezilerimizdeki ticaret ve sanayi odalarının tavassutunu rica ederek, o mıntıkanın muhtelif sanayi şubelerine mensup sanayi erbabını içtimaa davet etmeği, her sanayi şubesi erbabının aralarında encümenler teşkil ederek kongre ruznamesi etrafında raporlar hazırlamalarını ve kendi aralarında murahhaslar intihabını temin etti.

Burada da ayni yoldan giderek her sanayi şubesine mensup murahhaslar ayrı, ayrı encümenlerde toplanacaklar, ayni mes'eleye ait muhtelif yerlerden gelen raporları okuyacaktır. Ve bize o sanayi şubesine ait bir kongre encümeni raporu hazırlayacaklardır. Her rapora, o sanayi şubesini alâkadar eden umumi metalibat bir de gene o sanayi şubesini alâkadar eden mahalli metalibat vazih maddeler halinde raptedilecektir. Bir de bütün sanayi şubelerini alâkadar eden umumi mes'eleler vardır. Sermaye ve kredi, vergiler ve rüsum, teşviki sanayi kanunu, nakliyat tarifeleri, sınaî tedrisat, ticaret ve sanayi odalarında sanayicilerin temsili gibi. Bu mes'eleler için de bir umumî encümen toplanacak ve her mes'ele için ayrı, ayrı raporlar hazırlanacaktır. Ümit ediyorum ki bu çalışma tarzı sizin de tasvibinize lâyıktır. Mesainizde muvaffak olmanızı bütün yüreğimle dilerim.

Ek 5: Başkan Vekilleri ve Komisyonların Seçimi

1930 Sanayi Kongresi
REİSLER ve ENCÜMENLER ve de KARARLAR[135]

Rahmi Bey kongreye iki reis vekili ve iki kâtip seçilmesini teklif etti.

İkinci reisliklere Edirne Meb'usu Faik ve Bursa'lı Hacı Etem Beyler, katipliğe de Muhlis Etem ve Seyfi Beyler seçildi.

Rahmi B. Murahhasların ihtisaslarına göre encümenlere ayrılmasını teklif etti:

Konserve için: Faik ve İhsan Celal Beyler.

Şeker için: İlhami Nafiz, Haydar ve Gutherz Beyler.

İspirto, şarap ve saire için: Zafir, Selahattin, Haydar, Naim, Cemil, Adnan ve Hamdi Beyler.

Değirmencilik için: Cevdet, Haşim ve Mehmet Ali Beyler.

Pamuklu mensucat için: Sükûti, Saip, Mahmut, Feyzi, Şükrü, İbrahim, Sabri ve Hacı Ziya Beyler.

Yünlü mensucat için: Şevket, Tuğrul, Atıf, Mehmet Ali, İsmail, Azmi ve Reşat Beyler.

İpekli mensucat için: Salih, Kemal, Rıza ve Etem Beyler.

Şekerleme, çikolata ve bisküvi için: Sami, Mühittin, Kâzım, Mehmet Kâmil, Mehmet Ali ve Giyasi Beyler.

Tirikotaj için: İbrahim Ziya, Rıza ve Kemal Ziya Beyler.

Halıcılık için: Mehmet, Hafız İbrahim, Etem Beyler.

Taş ve Toprak için: Mehmet, Hamdi, Halit ve Levi Beyler.

Madencilik için: Bekir Vehbi, Ali Nihat, Reşit Osman, Sadettin Server, Hadi, Rağıp Refik ve Edip Beyler.

Kimya, Sabunculuk ve zeytinyağı için: Dr. Yahya, Dr. Namık,

135 Hâkimiyeti Milliye 23 Nisan 1930, s.4. Yazım şekli korunmuştur. Serdar Şahinkaya

Behçet ve Zafir Beyler.

Dericilik için: Ahmet, Rıza ve Hayrettin Beyler.

Maden Sanayi için: Sadi, Fuat, Abdullah, Remzi Sırrı Beyler.

Umumi bahisler için: Muhlis, Nizamettin, Vehbi, Saffet, Mehmet Ali, Nazmi Nuri, Seyfi, Vedat Nedim, Nihat, Şevket Süreyya, Hüsnü, Alaettin ve Refik Beyler.

KARARLAR

Encümenler aralarında bir reis, bir mazbata muharriri ve bir katip seçmesi encümen azalarından madasının encümenler müzakerelerine istişarî olarak iştirak etmesi takarrür etmiştir.

Her encümen raporuna ve sanayi şubelerine ait umumî kararlar ile gene o sanayi şubelerine ait mahallî kararları espabı mucibelere ilaveten maddeler halinde tespit edeceklerdir.

Encümen kararları Heyeti Umumiyede müzakere ve tasvip olunduktan sonra kongre kararı olacaktır.

Kongre bu esasları tespit ettikten ve Reisicümhur Hazretlerine Kongrenin tazimatını arz etmek üzere B.M.M. Reisi ve Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Reisi Kâzım Paşa Hz. ittifakla tevkilden sonra içtimaa nihayet verilmiştir.

Ek 6: "1930 Sanayi Kongresi: Raporlar, Zabıtlar" İçin Fihrist Denemesi[136]

Sayfa	Başlık	Yazar
	İç Kapak (Dış kapak ile aynı)	
	1 Foto: *1930 Sanayi Kongresi Umumi Heyeti Toplantısı*	
III	Bu eseri Sanayi Kongresine iştirak eden murahhasların müşterek faaliyetlerine borçluyuz *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*	
IV	**Gayemiz: Türk Sanayi** **Türkiye Devleti** **- Gibi -** **Yeni ve ileri** **Olmalıdır.**	
V	1930 SANAYİ KONGRESİ NASIL HAZIRLANDI Sanayi Kongresi Talimatnamesi 22 Nisan 1930	
VI- IX	Ruznamenin İzahı	
1	**RAPORLAR** *(Ara Kapak)* Mensucat.....Sanayi Gıda..... " Deri..... " Orman..... " Taş, Toprak..... " Kimya..... " Maden İhracı..... " Maden Mamulâtı..... " Umumi Encümenin Raporları Vilâyet Raporları Muhtelif Raporlar	
2	**MENSUCAT SANAYİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 3- 169) I. Pamuklu II. Yünlü III. Halı IV. İpekli V. Trikotaj	
3	**PAMUKLU MENSUCAT SANAYİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 4- 54)	

136 Tablolaştırırken başlıklara ait yazım biçimi korunmaya çalışılmıştır. Serdar Şahinkaya

4-20	Pamuklu Mensucat Sanayimiz	A. FAZLI *(Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü)*
21-27	İstanbul Pamuklu mensucat sanayi raporu	
28-38	Dokumacılık Raporu	VASIF *(Sanayi Müfettişi)*
39-41	İstanbul dokumacılarının Raporu	
42-54	İzmir raporu	

55	**YÜNLÜ MENSUCAT SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 55 - 96)	
56-64	Yünlü Mensucat Raporu	Şevket TURGUT *(Feshane Fabrikası Müdürü)a*
65-92	Yünlü Mensucat Sanayimiz	ATIF SÜREYYA *(Süreyya P. Fabrikası Müdürü)* ***Raportör:*** *Süreyya Paşa Mensucat Fabrikasından VASIF* ***İkinci İmzalar:*** *Karamürsel T.A.Ş.'den Mehmet Ali, Mithat Recai*
93-96	İzmir Yün Mensucat sanayi	
97	**HALICILIK SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 96 - 122)	
98-113	Halıcılığımız	*Hereke Fabrika Müdürü* **REŞAT**
114-119	İzmir Halıcılığı	
120-122	Halı Encümeni Raporu	
123	**İPEKLİ MENSUCAT SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 123 - 159)	
124-150	İpekli mensucat sanayi raporu	*Hereke Fabrika Müdürü* **REŞAT**
151-156	İstanbul İpekli mensucat sanayi raporu	
157 -159	Encümen Raporu	
161	**TRİKOTAJ SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 161- 169)	
162-166	Trikotaj Raporu	
167-169	Trikotaj Encümeni Raporu	

170	**GIDA SANAYİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 170 – 295) I. Konserve II. Değirmen III. Şeker IV. Şarap, Sirke, İspirto V. Şekerleme, Çikolata, Bisküvi	
171	**KONSERVE SANAYİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 171 - 195)	
172-183	Konserve Sanayi hakkında rapor	İhsan CELÂL
184-187	İstanbul Konserve Raporu	
188-190	Konserve Fabrikaları Raporu	
191-195	Konserve Encümeninin Raporu	
197	**DEĞİRMEN SANAYİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 197 - 216)	
198-205	Değirmencilik sanayi hakkında Rapor	
206-209	Ekmekçilik Raporu	
210-214	Değirmenciler Encümeninin Raporu	
215-216	Ekmekçiler Encümeninin Raporu	
217	**ŞEKER SANAYİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 217-241)	
218-233	Şeker Sanayimiz	Dip.İng. İLHAMİ NAFİZ *(Uşak Şeker Fabrikası sabık müdürü)*
235-241	Şeker Encümeninin raporu	

297	**DERİ SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 297- 330)	
298-312	Deri Sanayimiz	HAYRETTİN *(Beykoz Deri Fabrikası İşletme Şefi)*
313-319	İstanbul Dericilerinin Raporu	
320-324	İzmir Dericilerinin Raporu	
325-330	Deri Encümeninin Raporu	
331	**ORMAN SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 331 - 357)	
332-350	Orman Sanayimiz	Dr. TEVFİK ÂLÎ
351-353	Ahşap Ambalaj Kutuculuk Sanayi Raporu	

354-355	Mobilya Sanayi Raporu	
356-357	Orman Sanayi Encümeni Raporu	
359	**TAŞ, TOPRAK, CAM SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 359-373)	
360-363	Çimento Sanayimiz	Michel LEVİ *(Ankara Çimento T.A.Ş. Murahhas Azası)*
364-367	Çimento Sanayimiz	H.TAHSİN *(Aslan, Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları A.Ş. Murahhas Azası)*
368-371	Aynacılık	IZAK NIYEGO
372-373	Taş, Toprak, Cam Sanayi Encümen Raporu	
375	**KİMYA SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 375-416)	
376 - 392	Zeytinyağı, Nebatî Yağ, Prine Yağı Sanayi	Dr. H. YAHYA
393-406	Sabun Sanayimiz	Kimyager Mithat MUSTAFA *(Ayvansaray Sabun Fabrikaları Müdürü)*
407 - 410	Prine Sanayi – Prine Sabunları	Dr. H. YAHYA
411 – 416	Kimya Sanayi Encümen Raporu	
417	**MADEN İHRACI SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 417 - 456)	
418 - 445	Türkiye'de Madenler ve Madencilik	Dip.İng. HADİ
446 - 449	Madenciler Birliği'nin Raporu	
450 - 453	Zonguldak Raporu	
454 - 456	Madenciler Encümeninin Raporu	
457	**MADEN MAMULÂTI SANAYİİ** *(Ara Kapak)* (sayfa 457 - 474)	
458–472	Madenî Sanayi Raporu	
473 - 474	Maden Encümeninin Raporu	
475	**UMUMÎ ENCÜMENİN RAPORLARI** *(Ara Kapak)* (sayfa 475 - 603)	
476 - 480	Sermaye ve Kredi	
481 - 485	Vergiler ve Rüsum	
486 - 489	Teşvik- i Sanayi	

490 - 493	Ticaret ve Sanayi Odaları ve Sanayiciler	
494 - 496	Tarifeler Raporu	
497 - 500	Sınaî Tedrisat Raporu	
501 - 503	Sanayimizi tanzim etmek ve modernleştirmek zarureti	

505	**VİLAYET RAPORLARI** *(Ara Kapak)* (sayfa 505 - 650)	
506 - 561	Bursa Raporu	
562 - 566	Eskişehir Raporu	
567 - 573	Edremit Raporu	
574 - 578	Ayvalık Raporu	
579 - 589	Uşak Raporu	
590 - 592	Isparta Raporu	
593 - 603	Elaziz Raporu	
604 - 610	Kastamonu Raporu	
611 - 623	Denizli Raporu	
624 - 627	Balıkesir Raporu	
628 - 630	Ankara Raporu	
631 - 640	Gazi ayıntap Raporu	
641 - 645	Kütahya Raporu	
646 - 650	İzmir Sanayi Birliğinin temennileri	

651	**MUHTELİF RAPORLAR** *(Ara Kapak)* (sayfa 651 - 713)	
652-655	Kaytancılık	
656-657	Tarakçılık	
658-659	Kunduracılık	
660-664	Şapka, Sunî Çiçek ve Sepetçilik	
665-666	Kendircilik	
667-671	Türkiye'de Meslekî Tedrisat	*Meslekî Tedrisat Umum Müdürü* Ali NADİR
672-673	Mahrukat Meselesi	Prof. REFİK
674-676	Türkiye'nin Elektrikleşmesi	Prof. REFİK
677-678	Sınaî Tedrisat	Prof. REFİK
679-681	Balıkçılığımız	
682-683	Vapur tamirhaneleri	
684-686	Itriyat sanayi	
687-695	Sanayide Rasyonalizasyon	Dr. Muhlis ETEM
696–713	Sanayi Siyaseti	Dr. Nizamettin ÂLÎ

715	**ZABITLAR** *(Ara Kapak)* (sayfa 715 - 881)	
	OTURUM I	
716	İktisat Vekili Şakir Beyin Nutku *(Açılış)*	
717 - 719	Rahmi Beyin Nutku *(Açılış)*	
720 - 721	Reisler ve Encümenler *(Liste)*	
722 - 735	OTURUM II	

736 - 745	OTURUM III	
746 - 766	OTURUM IV	
767 - 791	OTURUM V	
792 - 813	OTURUM VI	
814 - 834	OTURUM VII	
835 - 845	OTURUM VIII	
846 - 861	OTURUM IX	
862 - 881	OTURUM X	
883 - 887	Fihrist	

Ek 7: Kongre Kapanışında Genel Sekreter Rahmi (Köken) Bey'in Konuşması[137]

Muhterem Efendiler;

1930 Birinci Sanayi Kongresi mesaisini bitirmiştir.

Büyük bir iftihar ve takdirle tespit edelim ki bu kongre gerçek mânâsıyla Avrupai bir kongre olmuştur. Kongrenin açıldığı gün demiştim ki bu Kongre iş ve fikir kongresi olmalıdır ve gerçekte de böyle olmuştur. Gerek ihtisas encümenlerinde okunan raporları, gerekse encümenlerin raporlarına istinaden ve heyeti umumiyelerde cereyan eden münakaşaların zabıtlarını ve kongre mukarreratını bir eser halinde bastıracağız. Bu "eser" Türkiye Sanayii hakkında yegâne menba olacaktır. Türkiye sanayi hakkında tetkik yapmak isteyenler, bu esere müracaat etmek mecburiyetindedirler. Bu eser, sizin müşterek eserinizdir. Bu eser sizin ilminizi, ihtisasınızın, tecrübenizin mahsulüdür. İktisadiyatımıza klâsik bir eser hediye etmiş oldunuz.

Sayiniz meşkür olsun.

Muhterem Efendiler! Kongremizi açan İktisat Vekili Şakir Beyefendi, hepimize ümit veren nutuklarında bu kongrenin hükûmet için bir tenevvür kaynağı olacağını söylemek nezaket ve tevazuunda bulunmuşlardır. Bu sözler kongremize açılan bir kredi idi. Büyük bir huzur ile tespit edebiliriz ki kongre, kendisine resmî bir şahsiyet ağzından açılan bu krediyi hüsnü istimal etmiştir. Kongre vazifesini büyük bir vukuf ve ciddiyetle başarmıştır.

Muhterem Efendiler,

Bu Kongreyi davet eden "Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" de böyle iyi ve hayırlı bir işe tavassut etmiş bu-

137 Age.s.880-881.

lunmakla cidden müftehirdir. Sizin muvaffakiyetiniz aynı zamanda Cemiyetimiz için de bir muvaffakiyet olmuştur. Onun için size Cemiyetimiz adına teşekkür ederim.

Vazifesini yapmış olanların duyabileceği bir huzurla Ankaramızdan ayrılan mürahhaslarımıza kendi fabrikalarında ve muhitlerinde memleket iktisadiyatı için faydalı mesailerinde Kongreden aldıkları intibalarla daha faydalı, daha faal olmalarını diliyerek 1930 Sanayi Kongresini kapatıyorum.

KAYNAKÇA[138]

Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizm'e.* 3.basım. İstanbul: Kaynak Yayınları. 1996.

---------- "Kemalist Türkiye'de İdeoloji Arayışları: 1919-1939". http://www.adk.boun.edu.tr /ataturk/yazilar/kemalist_turkiye.htm. Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2007.

Akgül, L Hilal. "Türk Devrimini Ekonomik Boyutu", *Bilgi ve Bellek İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi.* Y. 01, s. 01 2004, s.105-118.

Aksoy, Ahmet. *1930.* 1. Basım. Ankara: Kardanadam Yayınları, 2008.

Altıparmak, Aytekin. "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiin Gelişimi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* Y. 2002. S.13, http://sbe.erciyes.edu.tr/ dergi/03_Altiparmak.pdf , Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2007.

Altun, Şafak. *İlk Hedef Akdeniz'di, İkinci Hedef İktisat: Atatürk, İnönü ve Bayar'ın Ekonomi Politikaları.* Yayına Hazırlık: Bilge Yayıncılık Eğitim Hizmetleri. İstanbul: Platin Dergisi, 2007.

Asiliskender, Burak, *Cumhuriyetin Sanayi Yatırımları İle Kayseri'de Mekânsal ve Toplumsal Değişim.* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi. 2008.

Aytemur, Janset. *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945).* İstanbul: Libra Kitap. 2010.

Baskıcı, Murat. "Sevr ve Lozan Antlaşmalarının Başlıca İktisadi Hükümlerinin Karşılaştırılması", *Mülkiye,* C.XXVIII. S.242, 2003, s.109-126.

----------"Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti". *Panorama Dergisi.* S.07.Aralık

138 Kitapta yer alan görsel malzemelerden kaynak *gösterilmemiş* olanlar, kişisel arşivime aittir. (Serdar Şahinkaya)

2004. www.panoramadergisi.com . Erişim Tarihi: 10 Ocak 2005.

----------*1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim.* Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları. 2005.

Başar, Hamdi Ahmet. *Atatürk'le Üç Ay.* İstanbul: Tan Matbaası, 1945.

Boratav, Korkut. *Türkiye'de Devletçilik.* İstanbul: Gerçek Yayınevi,1982.

----------*Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002.*Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

Bulutay,T; Tezel, SY; Yıldırım,N, *Türkiye Milli Geliri: 1923-1948.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.

Bozdoğan, Sibel. *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür.* İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

Chang, Joon Ha. *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü.* İstanbul: İletişim Yayınları. 2003.

Coşar, Nevin. (ed). *Türkiye'de Devletçilik,* İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.

Çavdar, Tevfik "Cumhuriyet Devri Başlarken Türk Ekonomisi" *Türkiye Ekonomisi'nin Elli Yılı Semineri.* Bursa: Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1973.

Derin, Haldun. *Türkiyede Devletçilik.* İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi,1940.

Devlet İstatistik Enstitüsü DİE, *Türkiye'de İktisadi ve Sosyal Gelişmenin 50. Yılı,* Ankara:1973.

Duman, Doğan."Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi.* C.1, S.2, 1992, s.127-141.

---------- "1930'larda Ekonomideki Korumacılık Politikasının Okullardaki Yansımaları: Yaşasın Yerli Malı - Yaşasın Kumbara". *75inci Yılda Çarklardan Chiplere.* (ed. Oya Baydar.) İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 1999, s. 107 – 110.

----------"Milli İktisat Politikasına Bir Katkı: Yerli Ürün Sergileri" *75inci Yılda Çarklardan Chiplere.* (ed. Oya Baydar.) İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları. 1999a, s. 111 – 117.

Eldem, Vedat *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik.*2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

Ertuğrul, İlter N. *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri.* Ankara: Telgrafhane Yayınları, 2017.

Galbraigth, J.K. *The Greath Crash 1929.* London:Penguin Books. 1961.

Gergeon, François. "Kurtuluş Savası Sonrası Türkiye'nin Sanayileşmesi Sorunu 1923 - 1932". *Osmanlı - Türk Modernleşmesi: 1900 - 1930.* (çev. Ali Berktay.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006. s.187 - 199.

Hamdi, Ahmet. *İktisadi Devletçilik.* C.1. İstanbul: Matbacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1941.

İlhan, Attilâ. *Hangi Atatürk.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008. V. Baskı.

İloğlu, Asım Süreyya. *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929 - 1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bakış.* Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu. Yayın Seri: 1974 -1.

İnan, Afet. *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.

----------*Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.

Kazgan, Gülten. "Türkiye'de Ulus Devlet ve Küreselleşme: Stratejik Yönetimde Vizyon ve Amaçlar Açısından Bir Karşılaştırma". *Bilanço 1923 - 1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi.* II. Cilt. 10 - 12 Aralık 1998. ODTÜ. Ankara: Tarih Vakfı Yayınları, 1999. s.105 - 116.

Kepenek, Yakup. "Cumhuriyet Ekonomisi Bir Kavramsallaştırma Denemesi". *Bilanço 1923 - 1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi.* II. Cilt. 10 - 12 Aralık 1998. ODTÜ. Ankara: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 9 - 19.

Keskin, Nuray. "1930: Muhalefet ve Belediyeler Yılı". *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929 - 1939.* (ed. Prof. Dr. Birgül Ayman Güler). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 2 Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması TİDATA, Ankara: 2007.

Keskinok, Çağatay. *Kentleşme Siyasaları.* İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

---------- *Şehircilik Yazıları.* Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2019.

Keyder, Çağlar. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929* Ankara: Yurt Yayınları, 1982.

Kılınçkaya, Derviş. *1930 Sanayi Kongresi.* Cilt:1. Ankara: Bildiren Basın Yayın Dağıtım Pazarlama. 2003.

Kıray, Emine. *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar.* İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Koç, Yıldırım. "Türk Ulusunun Oluşumunda Devletçiliğin Rolü ve Özelleştirme Politikaları" *Ulusal Bağımsızlık İçin İktisat Kurultayı. Bildiriler Kitabı.* Malatya: TC. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2006, s. 507-523.

Koraltürk, Murat. "Devletçi Sanayi Politikaları ve Âli İktisat Meclisi" *75inci Yılda Çarklardan Chiplere.* (ed. Oya Baydar.) İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 1999, s. 63 - 69.

Kurmuş, Orhan "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı" *Sanayi Kongresi 1976.* Ankara: Makina Mühendisleri Odası. Yayın No: 106/1, 1977. s.1-20.

Kuruç, Bilsay. *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi.* Birinci Basım Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.

----------*Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. 1. Cilt 1929-1932.* Ankara: A.Ü. SBF Yayınları. 1988.

----------*Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. 2. Cilt 1933-1935.* Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.1993.

----------"Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler". *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi.* II. Cilt. 10-12 Aralık 1998. ODTÜ. Ankara: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 21- 32.

----------"1930'ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler".*75inci Yılda Çarklardan Chiplere.* (ed. Oya Baydar.) İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 1999a, s. 85 – 106.

----------*Dünden Yarına Atatürk ve Atatürkçülük.* Açık Oturum. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2007.

----------Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2011.

----------"Ekonomik Krizin Bilançosu: Sermayenin Ulusal Niteliği Sona Ermiştir". İstanbul: *Gündoğdu Dergisi.*2018. Ekim.s.8-17.

Kuruç, Bilsay – Şahinkaya, Serdar. "1930'lar Türkiye'sinde Sanayileşmenin Ana Çizgileri ve La Turquie Kemaliste Dergileri. *Bugünün Bilgileriyle La Turquie Kamâliste.* Boyut Yayıncılık. İstanbul: 2012.s.106 -115.

Mardin, Şerif. *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi.* Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi. Maliye Enstitüsü, 1962.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi. *1930 Sanayi Kongresi:*

Raporlar, Zabıtlar. İstanbul: Cümhuriyet Matbaası, 1930.

Mutlu, Sevda. "1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik Tartışmaları". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.* C.8, S.1, 2007, s 31 - 52.

Nere, Jaque. *1929 Krizi.* (çev.Prof. Dr. Vamık Toprak.) Ankara: AİTİA Yayın No:134, 1980.

Oral, Atilla. *Atatürk ve İktisadi Kalkınma: Türk Ticaret ve Sanayi Tarihinde Atatürk Dönemi.* İstanbul: Jotun Boya Sanayi ve Ticaret A.Ş. Yeğenağa Matbaacılık, 2006.

Ökçün, Gündüz (yayına hazırlayan) : *Osmanlı Sanayi: 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistikî.* İkinci Basım. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, , 1971.

----------*Türkiye İktisat Kongresi-1923 İzmir-Haberler-Belgeler-Yorumlar.* Üçüncü Basılış. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. 1981.

Özerkan, Şengül "Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Devletçilik". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.* S.27. C.IX. (1993) http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=536. Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2007.

Rozaliyev, Y.N. *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri 1923-1960.* çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları, 1978.

Quartet, Donald. *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü.* (çev. Tansel Günay.) İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

SBF, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939.* (ed. Prof. Dr. Birgül Ayman Güler) Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 2. Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması TİDATA. Ankara: 2007.

Şabudak, Özcan. *Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan.* İstanbul: Libra Kitap. 2005.

Şahinkaya, Serdar. *Kadrocularda Toplumsal Olaylara Bakış ve Devletçilik-Planlama İlişkisi.* Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.

---------*Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik bir Çerçeve ve Türkiye Örneği.* Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi. 1999.

---------- "Sanayileşme/Kalkınma Hamleleri: 1930'lardan 2003 Türkiye'sine Kimi Dersler". *Mülkiye,* C.XXVII. (Güz 2003) s. 241.

----------*Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası.* Ankara: ODTÜ Yayıncılık. 2009.

----------"İlk Türk Tankı mı? Biraz Bilgi ve Vefa!...". İstanbul. *Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji.* 30 Kasım 2012. S.8-9.

----------"Kapanış". *Mühendislik ve Mimarlık Öyküleri VI.* Ankara: TMMOB Yayınları.s.285 - 303.

----------"Bir Karış Fazla Şimendifer: Başvekil İsmet Paşa'nın 30 Ağustos 1930'da Sivas Demiryollarının Açış Konuşmasındaki Kritik Ögeler Üzerine Değinmeler". *Türk Sosyal Bilimler Derneği. 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi.* 29 -30 Kasım - 1 Aralık. ODTÜ. Ankara. 2017.

----------"Sektörler, Kentler ve Anadolu'ya Yeniden Yerleşmek". *Türkiye'nin Enerji Görünümü Raporu 2018.* Ankara: TMMOB. MMO Yayın No: 691. 2019. s.545-563.

----------"Cumhuriyetimizin İlk Sanayi Sayımı 1927: Bir Hesaplaşma Hazırlığı". İstanbul: *Çalışma ve Toplum Dergisi.* 2019. Ocak. S.60. s.169-208.

Şenses, Fikret ve Taymaz, Erol. "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme. Ne Oluyor? Ne Olmalı?" Ankara: ODTÜ.ERC *Working Papaers in Economics 03/01.*2003.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu.* Ankara: ODTÜ Yayınları, 1982.

----------*1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları.* Ankara: ODTÜ Yayınları, 1983.

Tezel, Sezai Yahya. "'1934 Sanayi Programı' ve Türkiye'de 'İktisadi Devletçilik'in Tarihindeki Yeri". http://www.geocities.com/ystezel/articles/tusiad.html#_ftn1 Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2005. *Görüş Dergisi'*, s.12, Kasım 1993

----------*Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi.* 5. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Timur, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası,* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.61.1993.

----------*Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine.* 2. Basım. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

Tokgöz, Erdinç. *Dünden Bugüne Türkiye Ekonomi Kurumu: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti.* Ankara: İmaj Yayınevi, 2004.

Toprak, Zafer. *İttihat Terakki ve Devletçilik.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

----------*Milli İktisat - Milli Burjuvazi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995a.

Toros, Hüsamettin. *Türkiye Sanayii: Devlet İşletmeleri.* İstanbul: Güven Basımevi. 1954.

Toy, Erol. *O'na Katılmak: Dünden Yarına Türkiye Cumhuriyeti.* İstanbul: Gürer Yayınları, 2007.

Tökin, İsmail Hüsrev. *Türkiye Köy İktisadiyatı.* 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Hükümetinin Kurulması 1923-1931.* No:1. Ankara:*Yurt Yayınları, 1981.*

Türel,Oktar. "İktisadi Gelişme Süreçleri, 1923 - 1998". Bilanço 1923 - 1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi. II. Cilt. 10 - 12 Aralık 1998. ODTÜ. Ankara: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.3-7.

----------"Trajik Monologlar ve Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı". Ankara: *Mülkiye Dergisi.* C.XXV. S. 226. Ocak 2001, s.31-74.

Üşür, İşaya. "Tarihsel Perspektifle Sanayileşme ve Türkiye'de Sanayileşme" *Anadolu'da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği.* (ed. Prof. Dr. Oğuz Esen.) Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, 2001. s.67-88.

----------Sanayileşme - Planlama ve Kemal Atatürk: İktisat Politikası mı Strateji mi?" *Halkçılık Sempozyumu Bildirisi.* Ankara: 13-14 Eylül 2003.

Yaman, Ahmet. *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922.* Ankara: Betik Yayıncılık, 1998.

Yavuz, İsmail. *Mustafa Kemal'in Uçakları: Türkiye'nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012).* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. 2013.

Yıldırım, Nesrin. *Atatürk'ün İktisadi Egemenlik İlkesinin Kalkınma Politikaları: İlk Hedef Akdeniz'di İkinci Hedef İktisat.* Ankara: Barış Kitap Ltd.Şti, 2006.

telgrafhane
yayınları

Emeğin yanında, Aydınlanmanın izinde

www.telgrafhane.com.tr

SERDAR ŞAHİNKAYA

Cumhuriyet İktisadında Makas Değişimi

Türkiye halkı için tarihi bir medeniyet hamlesi olan Cumhuriyet, bazı "mecburiyetler" üzerine kurulmuştur. Bunları zaman ilerledikçe, halkımız da daha iyi kavrayacak ve bunları koruyup geliştirmeyi öğrendikçe, bir toplumsal kimlik sahibi olacaktır. Medeniyet yolunda "mecburiyetler"den ilki herhalde laikliktir. Bunu hep düşünmek ve düşünmekten vazgeçmemek dünya halkları arasında gelecekte önde yer alabilmenin ilk adımı oluyor. Cumhuriyet'i kuranlar da, görgü sahibi ve toplumun geleceğini "günün medeniyet seviyesi üzerinde" gören insanlar olarak böyle bakmışlardır. Onlardan bunu öğreniyoruz.

Medeniyet yolunda "mecburiyetler" iç içedir. Biri birinden kopuk değildir. Bütünlüğe sahiptir. 1930'da Sanayi Kongresi'nde açılış konuşması yapan Rahmi Bey (Köken) şöyle diyor: "Türkiye sanayileşme mecburiyetindedir!"

(...)Serdar Şahinkaya, büyük bir emek, sabır ve titizlikle hazırladığı bu yapıtı ile hepimizi sadece o günü yeniden okumaya değil, 21. yüzyılın çetin dünyasına girebilmek için yeni bilgilerin sahibi olmaya, görgü edinmeye, medeniyetin birikimini merak ederek ona katılmaya, kısacası, Cumhuriyet'in yönünden feyz alarak çalışmaya davet ediyor.

Bilsay Kuruç

KDV muafiyeti uygulanmıştır ₺20

telgrafhane yayınları

www.telgrafhane.com.tr
/telgrafhane.org
/telgrafhaneyayinlari
/telgrafhane_

9 786056 974045